

İçindekiler

Bazı sorular ve cevaplar..... 2-13

Anayasa Değişikliği

Eski Tas, Eski Hamam

Cemil BARAN14-18

Altı dilde şiir yazan bir şair:

Şükrî-i Kürdistanî

Mehmet BAYRAK..... 19-28

Nêrîneke kurt li ser edebyeta Kurdê Sovyêtê

Eskerê BOYÎK..... 29-34

Serhildanên kurda di sala 1913a û di nivê
pêşin yê sala 1914a da

Temûrê XELÎL..... 35-41

Adım adım özgürlüğe doğru- 2

Hüseyin KIZILOCAK..... 42-48

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık
Ticaret Limited Şirketi Adına SAHİBİ

Fadil Özçelik

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Bülent Demirel

HUKUK MÜŞAVİRİ

Av. Erhan ASLANER

YAZIŞMA ADRESİ

Tarlabası Cad. No: 95 Kat: 1

Beyoğlu - İstanbul

Tel: 0 (212) 292 66 26 / 292 66 27

Fax: 0 (212) 292 66 35

ISSN: 1302-7964

ALMANYA

Postfach: 131831, 42045

Wuppertal/ALMANYA

Tel: 0049 202 283 23 39

Fax: 0049 202 758 34 79

BASKI

Yön Matbaası

Merhaba;

Geçen sayımızdan bu yana ülkede olumlu yönde değişen bir şey olmadı. Toplumun geniş kesimleri, baskıcı uygulamalarda azalma beklerken, aksi yönde gelişmeler oldu; dergimizin de içinde bulunduğu bir çok yayın toplatıldı, rejim muhalifi aydınlar üzerinde varolan baskılar yeni gözaltı ve tutuklamalarla artırıldı ve haklarında yeni davalar açıldı.

AB'ye uyum süreci kapsamında TCK'nun 312, 159 ve TM. Kanununun 7 ve 8. maddelerinde yapılması düşünülen değişiklikler MHP'nin itirazlarına takıldı, düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engeller bu kez de kaldırılmadı.

Dilekçe verme hakkını kullanarak Anadilde eğitim hakkı için yetkili kurumlara başvuran öğrenciler, Anayasanın hükümleri çiğnenerek gözaltına alındı ve bir bölümü, kendilerini destekleyen velileriyle birlikte tutuklandılar.

Devleti yönetenlerin kafa karışıklığı devam ediyor: Bu yüzden söylemde Avrupalı, uygulamada despot politikaların daha ne kadar sürdürülebileceğine dair bir kestirimde bulunmak kolay değil. Gerçi ekonomi çökmüş, toplumsal ve siyasal istikrar kaybolmuş ama, kara para ve derin devletin gücüyle oluşturulan stratejik bir denge var ve bu denge toplumu bir çizgide tutmayı başarıyor.

Toplumsal ve siyasal değişimi önleyen bu dengein bozulması, rejime muhalefet edenlerin birleşmesine ve bir iktidar seçeneği yaratmasına bağlıdır. Toplumun geniş kesimlerinde bu yönde arayışlar çoğalıyor. Farklı eğilimlerden Kürtlerin bu amaçla ortak parti kurma kararı alması bu yüzden sevindirici bir gelişme olarak görülmeli ve desteklenmelidir.

Türkiye'yi yönetenler, içeride ya da dışarıda karşı karşıya bulundukları tüm sorunlara Kürt karşıtlığı penceresinden baktıkları için ülke gündemi yıllardır değişmiyor ve siyasal tikanıklık aşılamıyor.

Oysa, evrensel gelişmeler, dar ve baskıcı devlet yapısında köklü ve yapısal bir değişimi zorunlu bir hale getirmiş bulunuyor. Dolayısıyla egemenler belki bir süre daha değişim taleplerine direnecekler ama, bunun uzun bir süre daha devam ettirmeleri mümkün değil.

Deng Dergisi, bu sürecin kısalması için toplumun bilgilendirme ve aydınlanma sürecine yaptığı katkıyı, bu sayıda da devam ettiriyor. İlgi ve beğeniyle okuyacağınızı umuyoruz.

Bir başka sayıda buluşmak dileğiyle.

DENG

Aşağıdaki iki yazı www.kurdistan.nu' dan, "**PSK Bulten**"den alındı.
İki okurun sorularına verilen cevaplardır.

Bazı sorular ve cevaplar

Zazaca Kürt Dilinin Bir Lehçesi

Zazalar Kürt Ulusunun Bir Parçası

Hayati adlı izleyicimizin sorularına cevaplar:

*Sayın PSK yöneticileri,
Öncelikle çalışmalarınızda başarılar dilerim. Size birkaç sorum olacak. Bunları yanıtlarsanız, ben ve benim gibi kafasında soruları olan kişileri sevindirirsiniz.*

1. Son dönemlerde bazı çevreler Zazaların Kürd olmadığını ve ayrı bir ulus olduğunu söylemektedir. Bu konuda düşünceleriniz nedir?

Zazaca da Kurmanci, Sorani ve Gorani gibi Kürtçenin bir lehçesidir. Kürdistan önce ikiye, sonra dörde parçalandığı, Kürtler uzunca bir dönemdir siyasal birlikten, yani kendi devletlerinden yaksun oldukları, Kürtçe eğitime olanak verilmediği,

Kürtçe yayın engellendiği için, tüm Kürtlerin rahatça anlayacakları, lehçeleri birbirine yaklaştıracak merkezi bir dil de oluşmadı. Bu nedenle farklı lehçeleri kullanan Kürtler arasında anlaşma zorlukları olması doğaldır. Hatta bu sıkıntı zaman zaman aynı lehçeyi konuşan farklı bölgelerdeki insanların şiveleri arasında bile görülmektedir. Bu durum ne o lehçeleri, ne de o şiveleri ayrı bir dil yapmaz.

Üstelik bu durum salt Kürtçeye özgü değildir. Değişik Arap ülkelerinde farklı Arap lehçeleri için, Avrupa uluslarının dilleri bakımından da yine farklı bölgelerdeki lehçe ve şiveler için bu farkı görmek mümkündür. Ama bu ülkelerde lehçe ve şivelerden biri merkezi eğitim ve kültür dili haline dönüştüğü için iletişimde sıkıntı çekilmez.

Kürt halkında da ulusal çapta, siyasal ve kültürel alanda ilişkiler yoğunlaştıkça farklı lehçeler konuşan insanlarımızın anlaşması kolaylaşmaktadır. Örneğin uzunca bir süredir Kürtçenin eğitim dili olduğu, gazete, dergi, radyo, televizyon gibi yayınların yapıldığı Güney Kürdistan'da Kurmanci ve Sorani konuşan iki kesim bakımından bir yakınlaşma, kaynaşma sözkonusudur ve sözünü ettiğimiz sıkıntı büyük ölçüde aşılmıştır. Elverişli koşullarda aynı yakınlaşma, kaynaşma Kuzey parçasında Kurmanci ile Zazaki arasında da pekala olabilir.

Kısacası, Zazaca da Kürtçenin bir parçasıdır. Seçkin Kürt tarihçilerin, dilbilimcilerin yanı sıra, Kürtçe üzerinde incelemeler yapmış, Kürdistan'ı iyi tanıyan yabancı tarihçi ve dilbilim adamlarının neredeyse tamamı da Zazaca'nın ayrı bir dil değil, Kürtçenin bir lehçesi olduğu kanısındadırlar.

Bu bir yana, ulus olgusu, dil birliğinin yanı sıra başka birçok unsurun birarada olmasını gerektirir. Toprak bütünlüğü, ortak ekonomik çıkarlar ve geçmişten gelen ortak yaşamın, kültürün ve geleneklerin yarattığı "ruhi şekillenme"..

Buna bakınca, yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca Kürdistan'da diğer Kürt aşiretleriyle içiçe yaşamış, ortak bir tarihi paylaşmış, benzer bir kültürü ve gelenekleri edinmiş, ekonomik olarak da Kürdistan halkının ortak çıkarlarını paylaşan Zazaları ayrı bir ulus saymak, eğer kötü niyete dayanan bir çaba değilse, temelsiz, aşırı bir zorlamadır.

Eğer her lehçe farkı bir ulusun varlığına işaret olsaydı, her ulusun içinden üç-beş ayrı ulus çıkardı!.

Tarih boyunca Zazalar Kürt olarak bildiler. Ünlü Kürt tarihi Şerefname Zaza Kürt beyliklerini de doğal olarak Kürdistan beyleri arasında sayar. Son ikiyüz yıl içinde Zazalar birçok Kürt ayaklanmasına katıldılar ya da başı çektiler (Şeyh Sait ve Dersim ayaklanmalarında olduğu gibi).

Zazaların Kürt olmadığını kötü niyetle ileri sürenler vardır ve bunun başında Türk rejimi gelir. Kürt ulusunun haklarını tanı-

mak istemeyen Türk rejimi türlü gerekçeler, bahaneler icat ediyor. Bunlardan biri de Kürt dilindeki lehçe ve şivelerin çokluğuna ilişkin iddiadır. Oysa aynı şey Türkçenin kendisi için de var. Bir İstanbul'lu Muğla ve Burdur yöresinin Türkçesini anlamaz. Bir Konyalı Azericeyi anlamaz.

Ama bunu şaşkınlıktan ya da orijinallik olsun diye yapanlar da var. Kürt sol hareketinde, özellikle son yıllarda solun gerilemesi ve doğan umutsuzluk ortamında yer yer bölgeci, mezhepçi, lehçeci akımlar doğdu. Kimisi sosyalizmi bırakıp Aleviliğe sarılıyor. Sünni kesimde dinci olanlar, Yezidi kimliğine ağırlık veren var. Kimisi Zazacılığa yöneldi.. Bunu da aşır, belli bir yörenin kimliğini öne çıkaranlar var.

1950'li 60'lı yıllar ulusal hareketin ve sosyalizmin güçlendiği yıllardı. Kürt toplumunda her iki akım da ileriye yönelikti. Kürt halkı feodal, aşiretçi, yöreci, mezhepçi ve dinci sınırları aşır bir ulus olmanın bilincine varıyordu. Ulusal değerler, bunun yanı sıra, sömürsüz ve baskısız bir toplumu ve dünyayı amaçlayan sınıfsal değerler öne çıkıyordu. O dönemler devrim dönemleriydi, sosyalizmin çekiciliği yüksekti ve oraya yönelmek bir modaydı. Ne var ki, önce Sovyet-Çin bölünmesi, ardından sistemin çöküşü solda bölünmeyi, ufalmayı, dağılmayı ve tümenden havlu atmaya gündeme getirdi. Pekçok kişi bu yeni modaya uydu. Diğer bir deyişle, bu bir geriye gidiştir, ricat halidir.

Hala solcu ya da yurtsever, "devrimci" geçinip bunu yapanlar, kötü niyetli olmasalar bile, yaptıklarıyla objektif olarak kötü niyetlilere, Türk rejimine ve Kürt ulusal saflarını bölüp parçalamak isteyen başkalarına hizmet ediyorlar.

2. Partiniz Kürdistan'da iktidara gelirse Kürdistan'daki azınlıkların durumu ne olacak ve bu azınlıklar ülkenin yerel ve merkezi yönetiminde kendilerini nasıl ifade edecekler?

Bildiğiniz gibi programımız siyasal çözümleri iki biçimde düşünüyor: Ayrı bir dev-

let veya Türk halkıyla eşitlik temelinde bir federasyon. Her iki durumda da Kürt halkı üzerindeki ulusal baskı sona erer, yani sorun çözülür. Kürdistan'daki ve Türkiye'deki azınlık halklar da, azınlıkların sahip olması gereken haklara sahip olmalılar. Çoğunlukta oldukları bölgelerde yerel yöneticilerini seçme, kendi anadillerinde eğitim, ve yayın hakkı (radyo-televizyon dahil). Programımızda bu konuda şöyle deniyor:

"Kürdistan'da yaşayan azınlık halklar her türlü baskıdan kurtarılacak, ulusal ve demokratik hakları tanınacaktır." (PSK Programı, siyasi hedefler, madde 6)

3. Günümüz koşullarında Kürdistan halkı Soranice, Zazaca, Goranice, ve Kurmanci lehçelerinde konuşmaktadır. Partiniz iktidar olursa Kuzey Kürdistan'da öncelikli resmi dil (lehçe) hangisi olacak?

Yukarda da sözünü etmiştim, Irak Kürdistanı'nda iki lehçe konuşuluyor: Kurmanci ve Sorani. Güney Kürtleri bunu demokratik biçimde çözmüşler. Yani her iki lehçe de eğitim ve kültür alanında, yayın planında, aynı zamanda resmi işlemlerde özgürce kullanılıyor. Birini diğerine tercih etmek diye bir ayırım yok. Öyle olunca ortada bir sorun ve çekişme de yok. Kuzey'de de aynı şeyi yapabiliriz. Kuzey Kürdistan'da Kurmanci'nin iki lehçesi konuşuluyor: Kurmanci ve Zazaca. Büyük çoğunluk Kurmanciyi, bir bölümü ise Zazacayı. Ama çözümü, azlığa çokluğa bakmadan tümüyle demokratik biçimde, yani her iki lehçeye de tam bir kullanım özgürlüğü tanıyarak sağlayabiliriz.

Burkay Yoldaş, "Kürtler ve Kürdistan"

Kuzey Kürdistan'da Kurmanci'nin iki lehçesi konuşuluyor: Kurmanci ve Zazaca. Büyük çoğunluk Kurmanciyi, bir bölümü ise Zazacayı. Ama çözümü, azlığa çokluğa bakmadan tümüyle demokratik biçimde, yani her iki lehçeye de tam bir kullanım özgürlüğü tanıyarak sağlayabiliriz.

adlı tarih çalışmasında bu konuyu da gündeme getiriyor ve şöyle diyor:

"Lehçe ayrılıklarını bugünden gidermek mümkün olmadığı gibi, bu sorun gelecekte; ulusal birliğin sağlanmasıyla da hemen giderilecek türden değildir. Bazı Kürt aydınları, bu lehçe ayrılıklarına bir tepki ve çözüm olarak, şimdiden, ayrı lehçelerin sözcüklerini kullanarak karma bir dil oluşturmaya özeniyor, bunu öneriyorlar. Dilin doğal gelişimine aykırı olan bu tür zorlayıcılık, yazı dilinde anlaşılabilir, iğreti biçimler yaratmaktan öte bir sonuç vermez. Kürt yazı dili her lehçede de gelişecektir ve doğal olan budur. Lehçelerin çokluğundan ürkmemeliyiz. Bu gerçeğimizdir; bir anlamda da onu, eski bir tarihe sahip ve geniş bir bölgeye dağı-

mış olan Kürt ulusunun dil zenginliği olarak görmek gerekir. Kurmanci de, Sorani, Zazaki, Gorani ve ötekiler de özgürce yazılsınlar, çiçeklensinler.

"Lehçeleri birbirine yaklaştıracak olan yapay zorlamalar, ya da masa başı çalışmaları değil, ancak ekonomik ve sosyal yaşamın kendisi, kitlelerin ilişkisi olacaktır. Gelecekte, ulusal birlik içinde bu yakınlaşma doğal biçimde, hiçbir zorlamaya gerek olmaksızın ve uzun bir süreçte gerçekleşebilir. Kaldiki ulusal kurtuluş süreci tamamlandıktan, Kürtler ulusal bir devlete ve birliğe kavuştuktan sonra da, farklı lehçeler bakımından izlenecek politika tam demokratik olmalıdır. Her lehçe eğitimde, basıncı, yayın alanında ve toplumsal yaşamın öteki alanlarında tam bir özgürlükten, eşitlikten yararlanmalıdır. Ulusal birliği güçlendirecek ve dilin birliği yönündeki doğal süreci başlatacak olan budur. Özgür Kürdistan'ın politik, idari ve kültürel örgütlenmesi tümüyle demokratik ölçü ve biçimlere uygun

olmalıdır. Bu bir tür federasyon olabilir." (Kemal Burkay, Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, s. 274-275)

PSK'nın programında ise bu konuda şöyle deniyor:

"Kürdistan'da resmi dil Kürtçe olacaktır.

"Kürtçenin Kuzey Kürdistan'da konuşulan Kurmanci ve Zazaki lehçelerine eşitlik temelinde özgürce gelişme olanağı sağlanacak, lehçelerin kaynaşması ve dil birliği sorunu doğal sürecine bırakılacaktır." (Madde 39)

4. Kürdistan'da Alevi, Hanefi-Şafii ve Yezidi Kürtler yaşamaktadır. Partinizin resmi din, dinleri destekleme, vb. konulardaki görüşü nedir?

Kürdistan'da sözkonusu farklı din ve mezheplerin yanı sıra, Süryani, Keldani gibi Hristiyan azınlıklar da vardır. Biz din alanında, Türk rejiminin şu anda izlediği türden ikiyüzlü ve baskıcı bir politikanın değil

—ki bunun, iddia edilenin aksine laiklikle ilgisi yoktur— eşitlikçi, demokratik bir politikanın izlenmesinden yanayız.

Öncelikle "resmi din", ya da "devletin dini" diye birşey olmaz.

Din işleri devlet işlerine karışmamalı. Devlet dini inançlara eşit mesafede olmalı. Kimseye inancından dolayı baskı yapmamalı, kimseye imtiyaz da tanımamalı. Din konusundaki laik ve demokratik tutum budur.

Laik bir toplumda, bugünkü gibi, belli bir dine ve onun da belli bir mezhebine dayanan "Diyanet İşleri Teşkilatı" olmaz.

Laik bir toplumda okullarda zorunlu din dersleri olmaz. Bu, farklı düşünenlere yönelik akıl almaz bir baskıdır.

Devlet parasıyla din okulları açılmamalı, din adamlarının ücretleri devlet tarafından ödenmemeli.

Her cemaat, dini okullar da dahil olmak üzere dini kurumlarını, başkasına zarar vermeyecek, demokratik işlerliği bozmayacak şekilde kendisi özgürce örgütlemeli.

Sosyalizmle Kapitalizmin Yarışı Sona Ermedi

Özgürlük Mücadelesi ile Şovenizmin ve Irkçılığın Farkı

Sayın Lezgin Ayebe'nin sorularına cevaplar.

Okurumuzun soruları bir hayli ve oldukça kapsamlı. Şöyle diyor sayın Ayebe:

Yirmi yaşında Kürdistan'da yaşayan, Kürtçe okuyup konuşabilen ama Kürtçe yazım konusunda çeşitli eksikleri bulunan bir Kürt genci olarak yazımı Türkçe yazdığım-

dan dolayı hoşgörünüze sığınıyor, özürlerimi sunuyorum.

Gerek dünya siyasetinin gerekse Kürt halkının içinde bulunduğu hassas dönemle ilgili kafama takılan bazı sorular nedeniyle partinizin fikrine başvurma ihtiyacını hissettirdim. Sorular her ne kadar birden fazla ve birbirinden bağımsız ise de aslında aralarında ince bir paralellik mevcut...

1- Marksist siyasal yapıların çöküşünü dünyaya marksist-komünist düşüncenin çöküşü, liberal-kapitalist sistemin ise tam zaferi olarak sunan kapitalist ülkeler, liberalizmi geleceğin yegane yönetim şekli olarak pazarlıyorlar. İnsanlığın vahşi liberal-kapitalist bir sistemden ziyade bir alternatifinin olmadığı bir gerçeğe eğer, bu durum dünyayı oldukça vahim, trajik ve acınası bir durumun beklediğini göstermiyor mu? Liberalizmin bu "sistem" hegemonyası nasıl kırılır?

Öncelikle okurumuzun kendi anadilinde, yani Kürtçe yazmada belli eksikleri olduğunun bilincinde olmasını olumlu bulduğumuzu belirtelim. O bunun farkındaysa bu eksikleri giderebilir. Kendi anadillerinde eğitim olanağı bulamamış, baskı rejimi tarafından bu en doğal hak kendilerine yasaklanmış olan pekçok Kürt gencinin durumu benzerdir. Ama kendi çabamızla da olsa Kürtçe okuyup yazmayı öğrenmek ve geliştirmek mümkündür. Son 30-40 yılda pekçok Kürt genci ve aydını bunu başardı. İyi bir yazma deneyimi edinmenin yolu da yine yazmaktan geçer.

Sorunuza gelince: 1980'li yılların sonlarına doğru ve 1990'lı yıllarda dünya komünist ve marksist hareketi büyük bir çöküntü yaşadı. Sovyetler Birliği ve çevresindeki sosyalist sistem dağıldı, pekçok ülke kapitalizme geri döndü, pekçok komünist ve işçi partisi havlu attı. Ama bütünüyle değil elbet. Hala sistemi koruyan ve sürdüren ülkeler var. Kapitalist ülkelerde de hala ayakta olan, mücadelelerini sürdüren komünist ve marksist partiler var.

Sizin de belirttiğiniz gibi, marksist hareket bakımından bu olumsuz gelişmeleri, sistemin çöküşünü artık kapitalizmin nihayi zaferi ve sosyalizmin de nihayi yenilgisi olarak gösterenler, tarihin sonunun geldiğini ileri sürenler var.

Bu savlar elbet doğru değil. Marksizmin dayanaklarından diyalektik yöntemin ilke-

lerinden biri, değişimin sonsuz olduğudur. Diğer bir ilkesi ise bu değişimin düz bir hat izlemediği, inişli çıkışlı, bazan geriye dönüşlü, daha doğrusu spiral olduğudur.

20. Yüzyıl'ın başlarında patlak veren ve dünyada büyük değişimlere yol açan sosyalist devrimlerin hızı yüzyılım sonunda kesildi. Kapitalizm karşı bir atak yaptı ve yeniden öne geçti. Ama kimse yarışmanın artık sona erdiğini söyleyemez. Tarih devam ediyor. Kapitalizmin, ya da göklere çıkarılan liberalizmin kötülüklerden yoksun olmadığı, insanlığın pekçok önemli sorununa çözüm getirmediği, aksine, sorun yaratmayı sürdürdüğü, insanlığa iyi bir gelecek sunmadığı ortada. Kapitalist propaganda ne denli masal okursa okusun gerçekler göz önünde.

Ülkeler, uluslar, sınıflar, gruplar ve cinsler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi, dünyamızda her türden sömürü ve baskının tümünden son bulması sosyalizmle mümkündür ve bizce insanlığın geleceği sosyalizmdir.

Devrimi izleyen 40-50 yıllık dönemde ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda olağanüstü gelişmeler sağlayan sosyalizmin, 1980'lere doğru duraklamasının ve sonradan yaşadığı beklenmedik çöküntünün elbet yine ekonomik ve sosyal nedenleri var. Biz bunu geçmişte tartıştık. Bu konudaki görüşlerimizi daha ayrıntılı öğrenmek isteyen okurlarımız; aşağıdaki kaynaklara bakabilirler:

1- TKSP Yurt Dışı Konferans Tezleri (PSK yayınları, Temmuz 1989).

2- PSK 3. Kongre belgeleri (PSK yayınları 1992-96).

3- Kemal Burkay, Seçme Eserler, cilt 1 ve 2 (Deng Yayınları 1995-1996).

Biz kapitalizm için de yeni bir duraklama döneminin geleceğinden ve sosyalizmin yeniden yükselişe geçeceğinden kuşku duymuyoruz. Koşullar olgunlaştığında insanlık buna tanık olacak. Elbet toplum yaşamındaki hiçbir şey gibi bu da kendiliğinden olmayacak. Bunun için bilinçli, örgütlü insan eylemi gerekir. Değişimde, sosya-

lizimde çıkarı olan kitleler zaman zaman ya-
nılsa, yanlış yollara yönelse, ya da umut-
suzluğa düşüp mücadeleyi gevşetse de böy-
lesi durumlar geçicidir. Günü gelir değişim
çabası ve coşkusu geniş yığınları yeniden
sarar.

Öte yandan değişim yöntemleri, örgüt
ve mücadele biçimleri tümüyle eskisi gibi
olmaz. Örneğin "proletarya diktatörlüğü"
denen ve sosyalizmi kurmada başarısız ka-
lan tarzın yeniden geçerli olacağını sanmı-
yoruz. Bundan böyle, demokratikleşmiş,
sosyal hakları önemli ölçüde güvenceye al-
mış gelişkin kapitalist ülkelerdeki değişim-
min de bir ayaklanma ya da iç savaş yolu-
yla değil, demokratik, barışçıl yöntemlerle,
evrimci biçimde olacağı kanısındayız.
Marksist hareket yeni koşullara uyum sağ-
lamak zorunda. Nitekim daha şimdiden,
olan bitenden dersler çıkaran tüm ciddi, kit-
lesel komünist ve sosyalist partiler ideolo-
jik olarak kendilerini yenilediler.

**2- Yoksa Marksist siyasal yapıla-
rın çözülüşü ile sosyalizme alternatif
olmaktan uzak, dünyadaki kültürel-
dinsel-dilsel renkliliği sindiremiye-
cek yapıda olan liberalizm de bir do-
mino taşı gibi Sovyet sosyalizminin
ardından mı düşecek? Bu durum
fundamentalizm, milliyetçilik ve et-
niksel akımların yeni bir hortlaması
olabilir mi?**

Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki ta-
rihsel mücadelenin bir tek meydan muhare-
besiyle sonuçlanmayacağını, inişli çıkışlı
olacağını ve uzun süreceğini artık biliyo-
ruz. Başka bir deyişle, zaman zaman, sos-
yal kırılmalar ve depremler yaşansa bile,
tarafardan biri için tam bir çöküşü ve sah-
neden hızlı biçiminde silinmeyi bekleme-
meli. O kanıdayız ki iki sistem uzunca bir
süre yanyana yaşıyacak ve zaman içinde
kapitalizm dönüşüme uğrayarak sosyalist
biçimler egemen olacak.

Son yıllarda sosyalizmin yaşadığı buna-
lmla emekçi ve yoksul kitlelerin hedef şa-

şırdıkları, sosyal enerjinin başka yönle-
re yöneldiği doğrudur. Bunlardan başlıcası
dinsel kanaldır. Dinler eskiden beri insanla-
ra, bu dünyada bulamadıkları cenneti "öbür
dünya"da vadetmişlerdir.

Ne var ki sosyalizm ve kapitalizm ara-
sındaki çekişme bu dünyadaki yaşamla il-
gilidir. Dini inançlar ise, insanlara belli bir
huzur verse ve onları avutsa bile sorunları-
nı çözemez. Soğuk savaş döneminde sosya-
lizme karşı bilinçli ve sistemli kışkırtmalar-
la özellikle İslam dünyasında güçlenen ra-
dikal dini akımlar, tarihsel açıdan bir geri-
ye yöneliştir.

Milliyetçilik ve etnik sorunlar ise daha
farklı olgular. Ulusal duygu ve düşünceler,
ilk kez feodalizmin çözülüş sürecinde orta-
ya çıktılar ve bu doğaldı, tarihsel sürece uy-
gundu ve bu gelişim Batı Avrupa'da ilk
ulusal devletleri doğurdu. Bunu Avrupa'da
imparatorlukların dağılması ve yeni ulusal
devletlerin doğuşu aşaması izledi. Üçüncü
aşama ise sömürgecilik sistemine karşı ulu-
sal kurtuluş hareketleri dönemi idi. Son
olarak Sovyetler ve Yugoslavya gibi sosya-
list federasyonlar dağılırken de ulusal ka-
pışmalar oldu ve bu bazan kanlı boğazlaş-
malara dönüştü.

Ulusal ve etnik hareketlerle ilgili olarak
belli bir ayırım yapmak gerekir. Eğer geri
üretim ilişkilerine, baskıya, sömürüye karşı
bir tepki olarak ortaya çıkıyor, ulusal birli-
ğe, ulusal ekonomi ve kültürün gelişmesine
hizmet ediyorsa, kuşku yok, söz konusu
milli hareketler ilericidir ve desteklenmeli-
dir. Geçmişte Hindistan, Çin, Vietnam ve
pekçok Afrika ülkesinin kurtuluş hareketle-
ri gibi. Günümüzde örneğin Kürt halkının
özgürlük mücadelesi de bu türdendir. Dini
akımlar da bazen, yabancı sömürüsüne ve
zulmüne karşı, bu yönde bir etken olarak
devreye girebilir. Geçmişte Cezayir halkı-
nın kurtuluş mücadelesinde olduğu gibi.

Öte yandan, değişik ulusların ya da et-
nik grupların, farklı din ve mezhep men-
suplarının kör dövüşü biçiminde çekişme-
ler de görülüyor. Günümüzde Balkanlarda
ve Afrika ülkelerinde yaşananların çoğu bu

türden. (Tutu ve Luluların boğazlaşması gibi. Çeçenlerin, bağımsız bir devlet olmakla yetinmeyip Kafkaslara "İslami devrim" adı altında şeriat ihraç etmeye heveslenmesi gibi.. Filistin'de amacından sapan, barış sürecini çökerten ve her iki halka da büyük zarar veren İsrail-Arap boğazlaşması gibi..)

Baskı ve sömürü çarkını sürdürmeye hizmet eden, başka halklara, başka inanç mensuplarına karşı kin ve nefret üzerine kurulu bir milliyetçilik, ya da bu türden dinsel ve mezhepsel akımlar elbet hoş görülemez. Bunlar şovenizm, ırkçılık ve fanatizmdir.

Eğer özetlersek: Özgür yaşamak, kimliğine sahip çıkmak, ulusal kültürünü korumak ve geliştirmek her halkın hakkıdır. Kendi inançlarına uygun biçimde ve baskı görmeden yaşamak da. Ama ulusal duygular eğer başkasını baskı altında tutmanın, sömürünün aracı yapıyorsa, işte bu savunulamaz. Dini inançlar da başkasına baskı yapmanın, insan hak ve özgürlüklerini kısıtlamanın aracı olarak kullanıldıkları anda haksız konuma düşerler.

3. Çeşitli primitif yaşam evrelerinden geçip gerek tekniksel, gerek bilimsel olarak günümüz "modern" medeniyet seviyesine ulaşmış bulunan ademoğlunun yepyeni, daha ileri bir yaşam evresine ulaşması mümkün mü? Yoksa bazı felaket tellallarının haber verdiği üzere kendi kazdığı kuyuya düşüp bu süper güç kendisinin sonunu mu getirecek?

Elbet, uygarlık hızla ilerliyor ve dünyamız, doğadan gelen veya insan eliyle yaratılan büyük bir "kaza"ya kurban gitmezse yeni ve çok daha ileri aşamalara geçebilir.

Ne yazık ki riskler de var. Örneğin -bin-

özgür yaşamak, kimliğine sahip çıkmak, ulusal kültürünü korumak ve geliştirmek her halkın hakkıdır.

Kendi inançlarına uygun biçimde ve baskı görmeden yaşamak da.

Ama ulusal duygular eğer başkasını baskı altında tutmanın, sömürünün aracı yapıyorsa, işte bu savunulamaz.

de ya da milyonda bir ihtimal de olsa- dünyamıza, yaşamı büyük ölçüde tahrip edebilecek büyük bir göktaşı çarpması.. Ya da dünya ikliminde yaşanabilecek büyük değişiklikler.. İşin kötüsü insanlar da şimdi, sersemce ve akıl almaz biçimde çevreye zarar vererek ve atmosferi kirleterek doğal dengeyi bozuyor ve bunu kolaylaştırıyorlar. Dünyanın en büyük gücü ve çevre kirleteni ABD'nin, Koyoto Protokolü'nü imzalamamakta hala ısrar

ettiğini unutmayalım.

Ayrıca bir nükleer savaş tehlikesi de, son yıllarda azalmış olsa bile, tümünden ortadan kalkmamıştır.

Dolayısıyla, insanlık bu risklerle de başa çıkmak için ciddi, aralıksız bir mücadele yürütmek zorunda. İnsanoğlu, öncelikle kendini değiştirmeli, dünyamızdaki doğal yaşam ve kendi eliyle yarattığı uygarlık için risk olmaktan çıkmalı. Ondan ötesi, uzaydan gelen ya da dünyada oluşan doğanın yıkıcı güçlerine karşı daha da tedbirli olmalı. Gelişmiş olan bilim ve teknik bu konuda, geçmişe oranla insanoğlunun eline daha büyük araçlar ve olanaklar veriyor.

Dünyamızdaki ve evrendeki her varlık, her obje için elbet risk vardır. Ama bu karamsar olmayı gerektirmez. Hayatın gereğini yapmalı. İyimser olmalı ve hem kendimiz hem de gelecek kuşaklar için daha iyi bir dünya yaratma yönünde çaba göstermeli.

4- Kutupsuz kalan dünyada Amerikan önderliğindeki kapitalist ülkelerce enformasyon hakimiyeti de kullanılarak tüm dünyaya empoze ettirilmeye çalışılan YDD (yeni dünya düzeni) ile, batı tarzı yaşam kültürüyle (tüketim kültürü) mücadele konusunda klasik Marksist anlayışın yetersiz kaldığı görülüyor. Bu duruma karşı yeni bir ideolojinin veya diğer

tüm dışlanmış muhaliflerin (feminist, goşist, nihilist, anarşist, hedonist vs.) karşı bir güç oluşturabilmeleri mümkün mü? Din olgusunun bu yeni karşı çıkışta ne tür bir etkisi olabilir? Zira kapitalizm bugün dünyada zafer naraları atıyorsa bunun sebebi dünyadaki ideolojik boşluk değil midir?

Öncelikle dünyamızın son yıllarda, sosyal sistemler ya da uluslararası güç dengesi bakımından "kutupsuz" değil, tek kutuplu hale geldiğinden söz edilebilir. Kapitalist dünyanın bu durumdan yararlanarak kitleleri ideolojik bombardımana tabi tuttuğu, dünyayı kendi çıkar ve değerlerine göre biçimlendirmek istediği bir gerçek.

Buna karşılık, kapitalist sistemle yarışabilecek, hatta zamanla onun yerini alması kaçınılmaz olan sistem ise sosyalizmdir. Marks kendi teorisini, fantaziler, iyi niyetli düş ve dilekler üzerine değil, bizzat tarihsel gelişme sürecinin ve kapitalist sistemin bilimsel tahlili üzerine inşa etti. Sosyalizm son yüzyıl içinde, nihayi zaferi sağlayamasa da mücadele gücünü kanıtladı, neler yapabileceğini gösterdi.

Marksizm elbet bir dogma değil. Zaman Marks'ın ve onu izleyen Lenin'in kimi görüşlerini eskitmiştir. Diğer bir deyişle 19. Yüzyıl ortalarında ve 20. Yüzyıl'ın başlarında oluşan marksist tezlerin bir bölümü değişen koşullara uygun düşmüyor. Bu da doğal. Sosyalist düşünce de değişen duruma uygun olarak kendisini yenilemek zorunda ve yeniliyor. Örneğin işçi sınıfı diktatörlüğünün terk edilmesi bunun bir örneği.

Sosyalizm, sistem olarak yeni bir toplumsal düzen projesi ve ancak bu sistemde çıkarı olan insanlar eliyle gerçekleşebilir. Bunlar emekçiler ve kapitalist sömürü ve ilişkilerden zarar gören diğer toplum kesimleridir, adil, barışçı bir dünya isteyen aydınlardır.

Özetle söylersek, bir ideolojik boşluk söz konusu değil. Sosyalist dünya görüşü

bugün de kapitalizmin karşısındaki tek gerçekçi, ileriye yönelik, maddi dayanağı olan dünya görüşü. Ama tüm yenilgi dönemlerinde olduğu gibi, sol saflarda geçici bir sarsıntı ve şaşkınlık söz konusu. Bütün sorun bir an önce toparlanıp bunu aşabilmek. Eskiye atmak ve yeni duruma uygun politikalar oluşturmak. Bu da eninde sonunda olacak.

Sorunuzda sözünü ettiğiniz, sisteme ters düşmüş diğer grupların hiçbiri, bu değişim sürecinin başını çekecek, tek başına ya da birlikte bunu başaracak güçte ve nitelikte değil. Söz konusu muhalif sesler ve gruplar ancak değişimin ana gücüne, emek hareketine destek olurlarsa, değişimde olumlu bir rol oynayabilirler. Sosyalist hareket ise bu gruplar dahil, tüm muhalif sesleri, dışlanmışları görmezden gelmemeli. Onların her istediğini değil (çünkü bazı tepkileri yanlış ve sürece ters düşüyor da olabilir), ama haklı, meşru istemlerini desteklemeli; böylece, başarı için gerek duyduğu güç yığınasını yapmalı.

Dini değerlere dayalı bir sistem kurmaya çalışan kesimlerin, örneğin "siyasal İslam"ın yönü ise geriye doğrudur ve bu çıkmaz sokaktır. Topluma kurtuluş yolu sunmaya heveslenen dini radikaller gölge etmesinler, gelişim sürecine engel olmasınlar, başka ihsan istemez. Çünkü onlar geçmişte sosyalizme ve demokrasi hareketine karşı kötü kullanıldılar.

5- T.C. kuruluşundan bu yana Kürtlerin hak ve özgürlük istemlerine cop ve kurşundan başka bir cevap vermedi. Cumhuriyet tarihi boyunca rejim tarafından Kürtlere karşı yürütülen sistematik baskı ve inkar politikası sonucunda, 1978 yılında kurulan ama 1980 yılına kadar o zamanın Kürt parti ve örgütleriyle çatışmaktan başka bir şey yapmayan, sözde marksist-leninist ilkelerle yola çıkan, ama özünde milliyetçiliği esas alan PKK'yi büyüttü. Yani rejimin sistematik baskı ve şiddetinin aynı

zamanda şiddeti benimseyen PKK'yi beslediği su götürmez bir gerçek. PSK de dahil, diğer Kürt parti ve örgütlerinin pasif tutumu da onların böylesine büyük bir kitleyi yanlış maceralara sokmasına neden olmadı mı? Ayrıca şiddeti temel alan, milliyetçiliğe dayalı hareketlerde örgütlenen Kürt potansiyelinin tekrar siyasi-ideolojik mücadele alanlarına kanalize edilebilmesi mümkün mü?

Gerek rejimin baskı politikasına, gerek PKK'ya ilişkin olarak söylediklerinize eklenecek fazla söz yok. Şiddetin şiddeti doğurarak bugünkü olumsuz manzarayı yarattığı da bir gerçek. Ancak PSK'nın tüm bu gelişmeler karşısında pasif kaldığı söylenemez.

Öncelikle pasif kalmak nedir? Silahlı eylemlere yönelmemek mi? Ama biz, daha 1970'li yıllarda yaptığımız durum değerlendirmesiyle o dönemde Kuzey Kürdistan bakımından ulusal ve uluslararası koşulların silahlı eyleme uygun düşmediği sonucuna vardık, bu nedenle de silahlı bir direnişe yönelmedik. Ama rejim, PKK eliyle Kürt halkını bu tuzağa düşürdü, zamansız eylemlere sürükledi, Kürt hareketini ezme, Kürt potansiyelini dağıtmak için bu eylemleri bir bahane olarak kullandı. (Bu konuda görüşlerimizi birçok kez yazdık. Okurlarımız, bizzat bu köşede, bazı okur sorularına cevap olarak çıkan ve arşivimizde var olan şu yazılara bakabilirler:

1- Görsev Kaymaz'ın sorusuna verilen cevap: "Silahlı mücadele ne zaman?"

2- Nuri Yıldız'ın sorusuna cevap: "Kitleleşme sorunu"

3- Sidar'ın sorusuna cevap: "Şu dönemde ne yapmalı?"

Öte yandan "pasiflik" teorik ve siyasal çalışmaya mı ilişkin? Hayır, bu alanlarda PSK kuruluşundan bu yana, 27 yıl boyunca son derece aktifti; örnek gösterilecek kararlı ve yoğun bir çalışma yaptı. Yukarıda sözünü ettiğimiz yazılarda PSK'nın bu alandaki aralıksız mücadelesinin bir özeti de

var. Ama ne yazık ki haklı olmak ve doğru olanı yapmak her zaman hedefe ulaşmaya yetmiyor.

Bizce PSK üzerine düşeni fazlasıyla yaptı ve bugün de yapıyor. Ama yanlış yapanlar da, doğruyu ve yanlış ayıramıyanlar da ne yazık ki her zaman çoktu. Kimileri ise ya kolayı seçip olan biteni seyretmekle yetindiler, ya da doğrunun değil, güçlüünün yanında yer aldılar. İşin püf noktası işte budur..

Bu sorunuzun son bölümüne gelince: Bunun cevabı bir yanıla yukarıda milli hareketlere ilişkin bölümde verilmişti. Kürt ulusal hareketi de tüm benzerleri gibi, yalnızca işçileri ve sosyalistleri değil, geniş toplum kesimlerini ilgilendiren ve onları kapsaması gereken bir hareket. Kürt toplumunun önündeki yakın hedef ulusal kurtuluşur. Bu da bir özgürlük ve demokrasi sorunudur.

Başka bir deyişle, Kürt ulusal hareketinde yer alan her kişinin ya da örgütün sosyalist olması, tüm ulusal güçlerin belli bir ideolojinin taraftarı olması zorunlu değil, mümkün de değil. Ulusal hareketin geniş yelpazesi içinde marksistler gibi, sosyal demokratlar, liberaller ve dinciler de olacaktır. Bu aşamada başarının önkoşulu en geniş toplumsal güçleri ortak amaçlar üzerinde biraraya getirmektir.

6- 84'te başlayan kirli savaşla beraber gerek Kürt kitlelerini yönlendiren parti gerekse T.C. durmadan kendi potansiyellerine ırkçılığı enjekte ettiler. Her iki taraf da kitleleri için ırkçılığı bir yaşama biçimi haline getirdiler. ırkçılığın bu kadar kolay bulduğu bu insanların temizlenmesi kolay olacak mı? Yoksa bu dilsiz bırakılmış insanlar pandomiminde daha sancılı dönemleri mi beklemeliyiz?

ırkçılıkla ilgili olarak Türk devleti ile PKK'yı aynı kefiye koymak yanlış olur kanısındayız.

Öncelikle Türk devleti ne yaptığını biliyor, kendi iradesine sahip. Irkçılık, yani Türk ırkının, soyunun, "kanının" üstünlüğüne ilişkin kuruntular ve propagandalar tüm cumhuriyet dönemi boyunca vardı. Hatta Atatürk döneminde kafatası ölçümleri bile yapıldı.

Başka ulusları baskı altında tutan, sömüren emperyalist ve sömürgeci güçler genellikle yaptıkları işi buna uygun bir ideoloji eşliğinde yaptılar. Bu ideolojiler çoğu kez bir üstünlük (soy-sop, renk, kafatası biçimi vs.) iddiasına dayanır. Başından beri Anadolu'yu Türkleştirme çabası içinde olan, Kürdistan'ı elde tutmak için sürekli savaşan Türk rejiminin de yaptığı budur.

Ayrıca baskıcı, sömürgeci rejimler, izledikleri bu haksız ve iğrenç politikaları kendi halklarına benimsetmek, onları savaşa sürebilmek, en azından kendi kitlelerinden gelen tepkileri kırmak için de bu tür ırkçı masalları, şovenizmi pompalarlar. Bu, kitlelere verilen bir tür afyondur. Onlar ya Tanrı için, öbür dünyadaki bir cennet için, ya da ulu soyları, üstün ırkları için savaşmalıdırlar!

Ezilen halklarda ise bu tür bir ırkçılık ve şovenizm pek görülmez. Ezilen halkların önderleri, bu mücadeleye öncülük eden kurtuluş hareketleri, halk kitlelerinde sömürü ve zulme ilişkin bilinci yaratarak, tepkileri örgütleyerek onları mücadeleye sokmaya çalışırlar. Bu işte elbet ulusal değerler, ulusal tarih, kitlelere onur veren direniş gelenekleri vb. unsurlar bir rol oynar. Ama bu ne ırkçılıktır, ne de şovenizmdir.

PKK'ya gelince.. Onun ortaya çıkış süreci ve sonrası biliniyor. PKK hiçbir dönemde kendi iradesine sahip olmadı; başta Türk devleti olmak üzere, şunun bunun elinde güdümlü bir örgüt olarak kaldı. Onun üstüne geçmişte onlarca kez yazdıklarımızı tekrarlamak gerekmez. İzlediği yöntemler ve güdümlü politikalarla Kürt ulusal davasına verdiği zararlar ise ortada.

PKK'nın ideolojik serüveni de bu güdümlü durumuna, günübirlik ihtiyaçlara uygun olarak tam bir zikzak çizer. Bir yö-

nüyle koyu marksist iddialıdır, bir yönüyle milliyetçidir. Bazan anarşisttir, bazan dincidir. Öcalan bazan Lenin'e, Stalin'e, bazan Atatürk'e, bazan Muhammed'e veya İsa'ya özenir. Hafız Esat'la Saddam'a olan hayranlığını da unutmayalım.. Şimdi de İmralı'da İbrahim rollerine soyunmuştur...

Bir şeyhe dönüştürdüğü, hem korktuğu hem tapındığı Öcalan'ı izleyen PKK'nın ideolojisi de, eğer varsa işte bu türdendir, aşure çorbası türünden karman çorman bir şeydir.

Türk devletinin onca baskısına, zulmüne, mide bulandırıcı, isyan ettirici ırkçı-şoven ideolojisine ve PKK'nın yarattığı büyük tahribata rağmen Kürt halkının saflarında ırkçı-şoven bir akım yoktur. PKK şefi, aksine, Kürdü hep horladı. Kürt erkeğini "iğdiş olmuş", Kürt halkını "hayvanlaşmanın eşliğinde" gibi gösterip aşağıladı. Bu propagandanın kaynağı da aynı merkezdi: Türkü övüp göklere çıkaranlar, Kürdü ise yerin dibine batırıyor, Kürt halkı adeta tarihsiz, kültürsüz bir yığın gibi gösteriliyordu. Sadece PKK ve onun şefi yüceltildi, fetiş ve put haline getirildi.

Elbet, Kürt halkında sözkonusu baskı ve zulmün yarattığı, bir ölçüde Türk düşmanlığına varan bir kin ve nefret vardır. Ama uzun dönem zulme muhatap olmuş tüm halklarda bu duygular güçlüdür. Örneğin Osmanlı boyunduruğundan yüzlerce yıl önce kurtuldukları halde Bulgar, Sırp, Rum gibi Balkan halklarında, Araplarda, Ermenilerde Türklere karşı büyük bir kin ve nefret bugün bile vardır...

Bu kin ve nefret de elbet hoş görülecek birşey değil. Bu tür olumsuz duygular bazan onlara yolaçan nedenler ortadan kalktığı halde, uzun zaman canlı kalır, halklar arasında iyi ilişkilerin kurulmasını engeller, geleceği de ipotek altına alır.

Bunun da sorumlusu elbet en başta sömürgeci, baskıcı, despot rejimlerdir. Bu kin ve nefret duygularının aşılması için öncelikle baskıya ve zulme son vermek ve geçmişin muhasebesini yapmak gerekir. Bunun bir yolu da geçmişte yapılan kötülükleri

mahkum etmektir. Yeni kuşaklar bunun sorumlusu olmasalar bile, en azından kurbanlardan veya onların çocuklarından özür dileyebilirler..

Oysa bugün Türkiye'yi yönetenler, bu ülkenin sivil-asker etkin çevreleri, politikacılar ve basın, bunu yapmaya yanaşmadıkları gibi, hem suçlu hem güçlü tavrıyla cevap veriyor, üstelik benzer politikaları bugün de örneğin Kürt halkına karşı pervasızca sürdürüyorlar.

Kürtler bakımından bu cepheleşmenin sonucu, yurtsever kesimin küçümsenmiyecek bir bölümünün PKK gibi bir örgütün ardında saf tutmasıdır. Bu elbet Kürt halkı açısından büyük bir talihsizlik. Çünkü PKK dün sözde bu kitleyi bağımsız Kürdistan için savaşa yöneltiyordu, bugün ise teslimiyete yöneltiyor.

Bugün artık PKK'nın ideolojisiyle devletinki arasında fark kalmadı: İkisi de kemalist ve üniter devletçi..

Ve bugün Kürt halkı için gerekli olan, aynı zamanda PKK'nın -rejiminkine paralel- bu propaganda furçasının etkisinden korunmak, teslimiyeti reddetmek, içi boş bir demokrasi masalını değil, Kürt halkının haklı özgürlük ve eşitlik istemini de kapsayan bir barış ve demokrasi istemini öne çıkarmaktır.

7- T.C. sürekli olarak Öcalan'ı PKK ile, PKK'yı da Kürt halkıyla bağdaştırıp, Öcalan'ı yakalamakla PKK'yı bitirdik, PKK'yı bitirmekle de Kürt sorununu çözdük mantığıyla hareket ediyor. Oysa çok iyi biliyoruz ki, Öcalan Kürt halkını nasıl yaratmadıysa Kürt sorununu da o yaratmadı. Tersine kronikleşen ve çözümsüz bırakılan Kürt sorununun Öcalan'ı yarattığını kabul lenmemiz gerek. Tüm bu parametrelerden hareketle, derdest edilen Öcalan vasıtasıyla rejim tam da istediği gibi Kürt kitesine sahip oluyor. Bu iki tarafın Kürt halkının başına ördüğü çorapları çözmek ve kralın çıplak olduğu halka nasıl anlatılabilir?

Rejim şu anda Öcalan ve onu kuzu kuzu izleyen PKK eliyle Kürt hareketini tam bir denetim altına almaya, pasifize ve yok etmeye çalışıyor. Niyet ve çaba bu. Ama bunu başarabilecek mi, yani sizin deyişinizle "Kürt kitesine sahip olabilecek mi?"

Hayır, bunu başaramıyacak. Tabi rejim Öcalan eliyle PKK'yı yaratıp, yine onun eliyle Kürt hareketini yanlış yollara sürüklemekle, Kürt potansiyelini telef etmekle, hatta Kürt devrimine düşük yaptırmakla, Kürt ulusal hareketine çok büyük zararlar vermeyi başardı. Ama bu istediği hedefe ulaştığı anlamına gelmiyor. Sizin de dediğiniz gibi, Kürt ulusal hareketi Öcalan veya PKK demek değil. Mücadele bitmedi, bitmeyecek. Yalnızca kan kaybımız var ve bir bakıma zaman yitirdik.

Elbet, hareketi yeniden toparlamanın, mücadeleyi canlandırmanın bir yolu da olan biteni kitlelere iyi anlatabilmek, doğruyu yanlış ayırmalarına yardımcı olmak. Bir başka deyişle "kral çıplak!" demek.

Bu tahlile ekleyecek fazla söze gerek yok. Gerçekten de rejim şu anda Öcalan ve onu kuzu kuzu izleyen PKK eliyle Kürt hareketini tam bir denetim altına alma-

ya, pasifize ve yok etmeye çalışıyor. Niyet ve çaba bu. Ama bunu başarabilecek mi, yani sizin deyişinizle "Kürt kitesine sahip olabilecek mi?"

Hayır, bunu başaramıyacak. Tabi rejim Öcalan eliyle PKK'yı yaratıp, yine onun eliyle Kürt hareketini yanlış yollara sürüklemekle, Kürt potansiyelini telef etmekle,

hatta Kürt devrimine düşük yaptırmakla, Kürt ulusal hareketine çok büyük zararlar vermeyi başardı. Ama bu istediği hedefe ulaştığı anlamına gelmiyor. Sizin de dediğiniz gibi, Kürt ulusal hareketi Öcalan veya PKK demek değil. Mücadele bitmedi, bitmeyecek. Yalnızca kan kaybımız var ve bir bakıma zaman yitirdik.

Elbet, hareketi yeniden toparlamanın, mücadeleyi canlandırmanın bir yolu da olan biteni kitlelere iyi anlatabilmek, doğruyu yanlış ayırmalarına yardımcı olmak. Bir başka deyişle "kral çıplak!" demek.

Biz kendi hesabımıza, PKK daha ortaya çıktığı günden beri bunu yaptığımız kanısındayız. Birçokları gibi uyumadık, oyunu daha baştan gördük ve uyarı görevimizi yaptık.

Örneğin, daha 1979 yılında PKK ve rejimin sözkonusu planlarıyla ilgili olarak yurt içinde yayınlayıp geniş biçimde dağıttığımız broşür. (İlk baskı 20 bindi, sonra ikinci baskısı da yapıldı.)

1983 yılında Burkay'ın imzasıyla yazılıp yayımlanan "Devrimcilik mi Terörizm mi? PKK Üzerine" adlı kitap. Ayrıca bu konuda nice makale, bildiri vs..

Öcalan yakalanıp maskesi iyice düştükten, o ve partisi bir kez daha tümüyle rejimin dümen suyuna girdikten sonra da -bu iş herkesin gözü önünde olmasına rağmen- uyarı görevimizi sözlü ve yazılı biçimde, bildiri ve makalelerle, toplantı ve konferanslarla yaygın biçimde yapmayı, "kral çıplak!" demeyi sürdürdük. Bu çaba üç yıla yakın süredir devam ediyor.

Buna rağmen birçok insan neden hala yanlıştan kurtulamıyor? Bu sorunun cevabını da birlikte arayalım. Bizce şunlar söylenebilir:

Birincisi, bizim sesimiz her yere ulaşmıyor. Elimizde günlük gazete, televizyon gibi güçlü iletişim araçları yok; üzerimizde ise rejimin sansürü var. Oysa karşı taraf hergün beyin yıkıyor, daha doğrusu kirletiyor..

İkincisi, yanlıştan dönmek o kadar kolay değil; koşullanmaların etkisinden kurtul-

mak zaman ister.

Üçüncüsü, ortada, gerçeği gördükleri halde sessiz kalan, seyreden kaygısızlar, hatta şu veya bu basit hesap ve çıkarlarla yanlış kan veren sorumsuzlar var.

Buna rağmen yılmamak gerek; çünkü biz haklıyız, doğru yoldayız ve eninde sonunda haklı olan, doğru yolda olan kazanacak.

Ayrıca, kral çıplak demek de yetmiyor. Yanlış karşı etkin seçeneği de yaratmak gerekir. Bu konuda da görevimizi yapmaya çalışıyoruz. Üç yıldır Kürt muhalefetine yurt içinde ve dışında birliğini sağlamak, ortak kurumlar oluşturmak için yoğun çaba içindeyiz. İlgili herkese çağrı yapıyoruz. Bu yolda belli mesafeler de alındı.

Ama bu alanda sorumluluk duyan herkese görev düşüyor. Bizim dışımızdaki gruplar ve tek tek kişiler de eğer kendilerine düşeni yaparlarsa bu yolda daha ileri adım atmak ve sonuç almak çok daha kolaylaşır.

Biz hiçbir dönemde umutsuzluğa kapılmadık, yerimizde oturmadık, yol gösterici ve yapıcı olduk. Başkalarından da beklediğimiz budur.

Onlara, gelin ardımıza takılın demiyoruz, gelin el ele verelim, diyoruz.

Sayın Ayebe'nin üç sorusu daha vardı. Ama yazı bu haliyle bile yeterince uzun oldu. Onları da fırsat bulursak belki ileride cevaplandırırız.

Anayasa değişikliği

ESKİ TAS ESKİ HAMAM

Cemil BARAN

Aylardır üzerinde spekülasyon yapılan anayasa değişikliği tasarısı nihayet "yüce" meclisten geçti. 37 maddelik bu değişiklik paketi için hukukçular daha baştan "şişkin, ama içi boş" demişlerdi.

Bu kof paketin siyasal özgürlükler bakımından sözü çok edilen üç dört kadar maddesi vardı: düşünce ve basın özgürlüğüne, idama, milletvekili dokunulmazlıklarına ve uluslararası anlaşmalara dair. Ama bunlar da ya Genelkurmay'ın ve MHP'nin müdahaleleriyle komisyonda burdandı ya da parlamentoda engellendi.

Tasarıdaki sözkonusu değişiklik önerilerinden biri düşünce ve basın özgürlüğüne ilişkindi. Sözde, mevcut anayasanın başlangıç bölümündeki bir fıkrada yapılacak değişiklikle bu özgürlüğün önü açılacaktı. Fıkranın önceki biçimi şöyleydi:

"Hiçbir düşünce ve mülhazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği,

ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve...."

Hükümet önerisinde, fıkranın baş tarafındaki "düşünce ve mülahaza" ibaresi yerine "eylem" denmesi uygun bulunmuştu. Böylece sözde düşünce suç olmaktan çıkarılıyordu. Ancak Genelkurmay bu değişikliğe karşıydı; çünkü generaller vatandaşların düşüncelerini özgürce söylemesine karşıydılar, bunun "terörle mücadelede zayıflatacağı" kanısındaydılar. Aslında vatandaşların hiç düşünmemeleri, ülke güvenliği bakımından en iyisiydi! Böylece Aslan Asker Şıwayk'ın dediği oluyordu:

"Ben düşünmem, komutanım düşünür!"

MHP de aynı kanıda olduğundan, Anayasa Komisyonu'nda "eylem" yerine "faaliyet" diye yuvarlak, lastikli bir ibare kullanıldı. Böylece yukarda sözü edilen tabulara (Türk milli menfaatleri, Türk tarihi ve manevi değerleri, Atatürk ilke ve inkılapları vs, vs...) aykırı düşecek her türlü "faaliyet" yasaklanmış ve suç sayılmış oluyor.

Bu ise mevcut yasaklar sisteminin sürüp gitmesi demektir. Çünkü burada yasaklanan şiddet eylemleri değildir; hatta şiddeti savunan görüşler de değildir; yukardaki tabulara ters düşecek her türden faaliyettir. Barışçıl da olsa her türden siyasal ve kültürel faaliyet. Örneğin bir siyasi parti Kürt sorununun barışçı çözümünü gündemine alsa, Kürtler için federasyon ya da otonomi, hatta kültürel haklar istese, bu, "devletin milleti ve ülkesiyle bölünmesi faaliyeti" sayılacak, parti kapatılacak, yöneticileri cezalandırılacaktır. Hatta bu görüşleri bir parti değil, herhangi bir kişi de dile getirirse aynı şey olacaktır. Yani bu hükme dayanılarak bu güne kadar süregelen keyfi uygulamalar, baskılar sürüp gidecektir.

Kaldı ki "faaliyet" yerine "eylem" de denmiş olsaydı, durum değişmeyecekti. Çünkü her siyasal ve kültürel çalışma aynı zamanda bir eylemdir. Düşünce özgürlüğü, onu açıklama, yayma hakkı olmadan varolamaz. Bu ise bir faaliyettir, hatta eylemdir.

Yasaklanması gereken, bir fikrin zorla başkalarına benimsetilme çabası ya da eylemidir, yani şiddettir.

Açıkça görülüyor ki, bu değişikliklerle düşünce özgürlüğü üzerindeki yasaklar kalkmış, hatta hafiflemiş değildir. Bunun aksine iddialar, bir kez daha iç ve dış kamuoyunu aldatma, göz boyama çabalarından ibarettir.

Öte yandan, mevcut anayasanın sözkonusu başlangıç bölümü tam bir ırkçılık abidesidir. Bu bölümde anayasanın "Türk milliyetçiliğini" esas aldığı belirtiliyor ve bunun dışında her şey reddediliyor. Bu ırkçı bir anlayış değil mi? Üstelik Türkiye'de Türklerden başka bir dizi etnik grup varken ve Kürtler bu ülke nüfusunun üçte birini oluştururken..

Bu anayasa daha başından tek bir etnik gruba dayanıyor, diğerlerini dışlıyor. Diğerlerini, Türk milliyetçiliği, "Türk tarihi ve manevi değerleri" karşısında korumasız bırakıyor. Onları yok sayıyor ve hiçbir hak tanımıyor. Bu ırkçılıktır, şovenizmdir, hatta faşist rejimlerde görülen bir durumdur.

1930'lu yıllarda Türk Adliye Bakanı

Mahmut Esat Bozkurt şöyle demişti: "Bu memleketin yegane sahibi ve efendisi Türklerdir. Ötekilerin hiçbir hakkı yoktur; bir hakları varsa o da Türke uşaklık etmektir."

Bu pervasızca sözler, bugün de süregelen uygulamaya tümüyle uygundur. Türk anayasasının başlangıç bölümü de özünde aynı şeyi dile getirmektedir.

* * *

Düşünce ve basın özgürlüğüne ilişkin 26. ve 28. maddelerde yapılan değişiklik de, anayasanın başlangıç bölümündeki bu anlayışa uygun olarak, bir şeyi değiştirmiyor, eski yasakçı ve antidemokratik çerçeveyi sürdürüyor.

26. maddede düşünce özgürlüğünün "milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, cumhuriyetin temel nitelikleri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması" gibi gerekçelerle sınırlanabileceği söyleniyor. Bu yuvarlak, soyut kavramların içine neler sokulamaz ki! Şimdiye kadar da düşünce özgürlüğünü hiçe indiren bu kayıt ve şartlardı. Ülkedeki baskı politikası bu gerekçelere dayandı. Polisler, savcılar, istedikleri her sözü, yazıyı, resmi, karikatürü bu gerekçelerle suçladılar ve mahkemeler bunları gerekçe yaparak cezalar yağdırdılar, yayınları topladılar ve yasakladılar.

Aynı maddede buna ek olarak, "radyo, televizyon, sinema ve benzeri yollarla yapılan yayınların izne bağlanabileceği" söyleniyor. "Benzeri yayınlar" ibaresi içine neler sokulamaz ki! Sistem zaten şimdi böyle, izne ve yasağa dayalı biçimde işliyor.

Anayasa'nın 26. ve 28. maddelerinde yapılan bir değişiklik ise oldukça abartıldı. Bu, "kanunla yasaklanmış bir dilde yayın yapılamaz" fıkrasının anayasa metninden çıkarılmasıydı. Bir kısım basında bu değişiklik "Kürtçeyle serbestlik" olarak nitelendi. Oysa gerçek durum çok farklı. Kürtçeyi yasaklamayı amaçlayan bu ifade faşist cunta tarafından 1982 anayasasına konmuş, bunun ardından çıkarılan 2932 sayılı yasa ile de Kürtçeyi, adını vermeden yasaklayan bir düzenleme getirilmişti.

Ama Kürt dili cunta öncesi dönemde de, yani bu özel hükümler getirilmeden önce de özgür değildi. Tüm TC yurttaşlarının özel yaşamlarında ve basın-yayın alanında kendi anadillerini özgürce kullanabileceklerine ilişkin Lozan Antlaşması'nın 39. maddesine rağmen.. Rejim bu maddeyi açıkça çiğneyerek Kürt dilini her alanda yasaklamıştı. Kürtçe yayına izin verilmedi. Çarşıda pazarda Kürtçe konuşmak bile zaman zaman cezalandırıldı.

Elbet Kürtler bu baskılara karşı direndiler. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Kürtçe kitap, gazete ve dergi yayınlamayı denediler. İşte rejim söz konusu yasaklarla hertürlü yasal kanalı da kapamaya çalıştı. Ancak bu da para etmedi. Bir yandan Kürt aydınlarının dillerini basın-yayın alanında kullanmak için direnişi, diğer yandan uluslararası eleştiriler, rejimi geri adım atmaya zorladı. Önce 2932 sayılı yasa kaldırıldı. Şimdi de bu yasanın Anayasa'daki dayanağı kaldırılmış oluyor. Ama, bu bir geri adım sayılsa bile, bununla artık Kürtçeye serbestlik verildiğini ile sürmek acele ve aşırı bir iyimserlik olur. Rejimin böyle bir niyeti yok. Nitekim, değişikliğin hemen ardından, Koalisyonun ikinci büyük ortağı MHP yöneticileri yaptıkları açıklamada, bu değişikliğin Kürtçeye serbestlik anlamına gelmediğini, herşeyin daha önce nasılsa yine öyle devam edeceğini belirttiler.

Görünen o ki, bu da bir tür göz boyamadır. Rejimin bir bütün olarak Kürt sorunu, özel olarak da Kürt dili konusundaki politikası değişmemiştir. O yine eski ilkel, baskıcı uygulamayı sürdürecektir.

Eğer bu görüşe katılmayıp, rejimin samimi olarak artık Kürt dilinin önündeki engelleri kaldırmak, Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak istediğini, aynı zamanda Katılım Ortaklığı Belgesi'yle Avrupa Birliği'nin kendisinden istediklerini yerine getirdiğini düşünen varsa, aşırı iyimserdir. Zaten önümüzdeki günler ve aylar Türk rejiminin bu konuda gerçek niyetini ortaya koyacaktır. Rejimin böyle bir iyi niyeti olsa, herşeyden önce kamuoyuna açıkça deklare

eder, RTÜK yasasında Kürtçe radyo ve televizyon yayını engelleyici hükümleri kaldırır ve uygulamalarıyla da bunu kanıtlar.

Oysa daha bu değişikliğin yapıldığı günlerde habire Kürtçe kitaplar toplanıyor, periyodik yayınlar kapatılıyordu.

Kaldı ki sorun, yalnızca Kürt diliyle yayın yapıp yapılamıyacağı değildir. Düşünce özgürlüğü olmadıkça, Kürt sorunu açıkça tartışılmadıkça bu yayınlar için hiçbir güvence yok; rejim onları her türlü bahane ile engelleyebilir, susturabilir. Nitekim, salt bir Kürtçe halk türküsü yayınlandı diye, Diyarbakır'daki bir TV kanalı RTÜK kararıyla bir yıl süreyle kapatıldı. Türkü Kürtçe olduğu için değil, içeriğinde "bölücülük ve kışkırtıcılık yapıldığı" iddiasıyla. Oysa türkünün politik bir içeriği olmadığı, sevgiyi işleyen bir halk türküsü olduğu sonradan mahkeme kararıyla anlaşıldı; ama bu arada bir yıl geçip gitmişti bile..

* * *

AB'nin Türkiye'den istediği kısa vadeli değişikliklerden biri de idam cezasının kaldırılması idi. Bu nedenle rejim, istemeye istemeye buna ilişkin 38. maddeyi ele aldı; ama bu cezayı bir bütün olarak kaldırmaya bir türlü eli varmadı. Sonunda yapılan şey, her zaman yapıldığı gibi, ayak sürüme ve bu işi dejenere etmek oldu. Bu madde şöyle değiştirildi:

"Savaş, çok yakın savaş tehditi ve terör suçları dışında ölüm cezası verilemez".

Türk rejiminin terör suçları dediği şeyin siyasi suçlar olduğu göz önüne alınırsa, bu hükmün ne anlama geldiği açık. Yani yalnızca adi suçlar bakımından idam cezası kalmış oluyor. Siyasiler içinse devam edecek. Hatta adi suçlar bakımından da idam cezası tümüyle kalkmış olmuyor. Savaş halinde ve "yakın savaş tehditi" durumunda onlar için de var olacak.

Neden savaş durumunda? Uluslararası hukuka göre savaş sırasında esirler bile idam edilemezken neden diğer insanlar için idam cezası geçerli oluyor? Hele "yakın savaş tehditi durumu" ne demek? Bu da ol-

dukça soyut bir kavram ve Türkiye gibi, tarihi hep sıkıyönetimlerle, olağanüstü hallerle geçen, tüm komşularıyla ilişkileri bozuk ve gerilimli bir ülke için, her an bir "yakın savaş tehditi durumu" varsaymak hiç de zor olmasa gerek..

Sonuç olarak bu ülkede idam cezası kaldırılmış olmadı.

* * *

Son anayasa değişikliği ile beklenen iyileştirmelerden biri de örgütlenme özgürlüğünün önünün açılması, bu kapsamda parti kapatmaların önlenmesiydi.

Demokratik bir ülkede, şiddeti yöntem olarak seçmedikçe partilerin kapatılmaması esastır. Türkiye’de ise partiler görüş ve programlarından dolayı kapatılıyor. Bu nedenle ülke bir partiler mezarlığına dönüşmüştür.

Ama son anayasa değişikliği bu konuda da demokratik bir adım atmadı. Yapılan değişiklik önemsiz bir rötüştan ibaret. Eski kapatma gerekçeleri korunuyor. Düşünce ve tartışma özgürlüğünün önündeki engeller, siyasi partiler için daha da ağır olarak devam ediyor.

Üstelik yapılan değişiklikte partiler için, hazine yardımını kesmek gibi yeni türden cezalar getirildi. Rejimin hoşuna gitmeyen partiler bu yardımdan yoksun bırakılacaklar. Böylece siyasi partiler arası yarışmada eşitsizliğe yol açacak yeni bir uygulama zemini doğdu.

Anayasanın dışında da, Türk Ceza Yasası’nda, Siyasi Partiler ve Seçim yasalarında, siyasi partilerin elini-kolunu bağlayan pek çok hüküm var. Örneğin Siyasi Partiler Kanunu’na göre, herhangi bir partinin Türkiye’de Türk kültüründen farklı bir kültürün varlığından söz etmesi bile kapama sebebi. Böylece bir siyasi parti, örneğin Kürt kültürü üzerindeki baskıları dile getiremez, bunun son bulmasını isteyemez.

Sonuç olarak, bu anayasa değişikliği örgütlenme özgürlüğü alanında da durumu iyileştirmedi. Yasaklar sistemi olduğu gibi devam ediyor.

* * *

Şu anda parlamento ve hükümet üstü bir konuma sahip olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ile ilgili olarak anayasanın 118. maddesinde yapılan değişiklik de bir rötüş olmaktan ileri gitmiyor, mevcut durumu değiştirmiyor.

Türkiye yıllardır bu kurumun sivil politika üzerindeki ağırlığının sancılarını çekiyor. Bu kurulda gerçekte generallerin dediği oluyor. MGK yalnızca ulusal güvenliğe ilişkin politikaları değil, bir bütün olarak en önemli konularda ülkenin iç ve dış politikasını belirliyor. MGK’nın kabul ettiği, "Milli Güvenlik Siyaset Belgesi" denen ve kamuoyundan gizli tutulan bu belgeler, hükümet ve parlamento dahil, herkesi bağlıyor. Parlamento bu belgelere aykırı yasa çıkaramıyor. Bunun hukuksal temeli ise, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yasası’dır!

Türk rejiminin terör suçları dediği şeyin siyasi suçlar olduğu göz önüne alınırsa, bu hükmün ne anlama geldiği açık. Yani yalnızca adi suçlar bakımından idam cezası kalmış oluyor. Siyasiler içinse devam edecek. Hatta adi suçlar bakımından da idam cezası tümüyle kalkmış olmuyor. Savaş halinde ve "yakın savaş tehditi" durumunda onlar için de var olacak.

Türkiye’de demokratik kamuoyu uzun zamandır ki bu kurumun kaldırılmasını istiyor. AB tarafından Türkiye’ye sunulan Katılım Ortaklığı Belgesi’nde de MGK’nın bu olağanüstü etkin konumuna son verilerek hükümete bağlı bir danışma organı haline getirilmesi istenmişti.

Ancak yapılan değişiklik, MGK’ya adalet bakanını katmaktan ve başbakan yardımcılarını oy hakkı tanımaktan ibaret. Bununla birşey değişmiş olmayacak.

* * *

Böylece Anayasa Komisyonu, hükümetin "şişkin ama içi boş" değişiklik tasarısında bir parça işe yarar maddeleri budayıp kuşa benzeterek Genel Kurul’a sevketti. Genel Kurul ise üç maddeyi daha devre dışı bira-

karak, geriye kalan, baskı rejimi açısından tümüyle "zararsız" demokrasi açısından ise bir anlam ifade etmeyen 34 maddeyi onayladı.

Genel Kurul'da benimsenmeyen maddelerden biri, uluslararası anlaşmaların ulusal hukuk bakımından geçerli sayılmasına ilişkin hükümdü. Yani yerel kanunlarla uluslararası anlaşmaların çelişmesi halinde, uluslararası anlaşmalar geçerli olacaktı. Böylesi bir değişiklik aynı zamanda AB'nin istemiydi. Ama Türk Parlamentosu bunu, sözde ulusal egemenliğe aykırı bulup reddetti. Böylece, özellikle insan hakları açısından değer taşıyan uluslararası anlaşmaların Türkiye'de geçerlilik kazanması önlenmiş oldu. Yani rejim demokrasi karşısında birkez daha kapandı.

Genel Kurul'dan geçemiyen diğer bir madde ise milletvekili dokunulmazlıklarına ilişkin olmalı. 83. maddede yapılacak bir değişiklik, milletvekillerinin parlamento çalışmalarını, yani görevleriyle ilgili olmayan suçları hakkında dokunulmazlığın kaldırılmasını kolaylaştırmak hedeflenmişti. Ama pek değerli parlamenterler buna yol vermediler, kendi dokunulmazlık zırhlarını korudular.

Türk parlamentosu bakımından bu davranış ayıp olsa da şaşılacak birşey değildir. Bu insanların yargıdan korkmaları doğaldır. İçlerinde cinayet, uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk dahil, adi suçlardan zanlı pek çok kişi var. Sözkonusu dokunulmazlık zırhı onlara suç işleme özgürlüğü ve yargılamadan kaçma güvencesi tanıyor. Başkalarını söz ve düşüncelerinden dolayı yargılama hakkını kendilerinde gören, böyle bir sistemi ısrarla sürdüren bu baylar, kendi yüz kızartıcı suçlarını yargı dışı bırakmaktan utanç duymuyorlar.

Ama bu "yüce" meclisin ve adlarına "halkın temsilcisi" denen milletvekillerinin tek marifeti bu olmadı. Bunlar, ucu kendilerine de dokunan kimi demokratik maddeleri engellerken, kendi maaşlarını astronomik düzeyde yükselten bir hükmü de el çabukluğuyla değişiklik paketine ekleyip büyük

bir oy yüzdesiyle anayasaya yerleştirdiler. Böylece maaşları 4 milyar 200 milyondan 6 milyar 200 milyona çıkmış oluyordu. Ayrıca kendilerine, dokuz kez Anayasa Mahkemesi'nden dönmüş olan "kıyak emekliliği" sağladılar.

Ülkenin derin bir ekonomik kriz yaşadığı, işsizliğin yoksulluğun toplumu bunalttığı, buna rağmen halkın daha çok kemer sık-maya zorlandığı bir ortamda bu milletvekillerinin yaptığı tam bir utanmazlıktı. "Ulusal irade" denen şey bu adamlarda işte böyle somutlanıyordu..

Sonuç olarak Türk parlamentosunun düzeyi, daha doğrusu düzeysizliği birkez daha ortaya dökülüyor ve Sami Selçuk'un deyişyle, onun anayasayı değiştiremeyeceği kanıtlanıyordu.

Tabi eğer maaşını bir anayasa hükmüyle yükseltmek bir anayasa değişikliği değilse.. Elbet bizim kastettiğimiz demokratik yönde bir değişiklikti. Bu olmadı. Zaten, 12 Eylül faşizminin topluma giydirdiği bu deli gömleği bu tür rötuşlarla demokratikleşemezdi. Bu meclis de bu işi yapamazdı.

Yapılması gereken bu anayasanın çöpe atılarak, tümüyle yeni, çağdaş, demokratik bir anayasanın yapılmasıdır. Bu da ancak saygın anayasa hukukçuları eliyle ve en geniş toplum kesimlerinin katkısını sağlayarak, sayın Sami Selçuk'un önerdiği biçimde, bir kurucu meclisle yapılabilir.

Ama bu aşamada böyle bir meclisi toplamak mümkün mü? Buna kim karar verecek; bu çürümüş hükümet mi, bu yoz parlamento mu, yoksa bu eli sopalı generaller mi?

Besbelli bunu sağlayacak olan, değişiklik isteyen, demokrasi isteyen kitleler olabilir. O kitlelerse ne yazık ki yıllardır başlarına yedikleri "darbe"lerle ezikler, darmadağınlar, olup bitenler karşısında şaşkın ve çaresizler..

Belli ki halkın ve ülkenin kötü kaderinin değişmesi zaman alacak. Bu hamur daha çok su ister. Belki de değişim, herşeyin yerle bir olduğu çok daha büyük bir çöküntünün ardından gelecek.

Altı dilde şiir yazan bir şair:

ŞÜKRÎ-i KÜRDİSTANÎ

Mehmet BAYRAK

Geçmişte bir yazımda şöyle demiştim: "Birçok ülkeyi ve halkı bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğunda 900 dolayında divan şairi gelmiş geçmiş. Antoloji ve ansiklopedi niteliğindeki 30 dolayında eserde adı geçen yüzlerce divan şairinden ancak küçük bir bölümü kendi ülke sınırlarını aşmış, başka halklar arasında yaygınlaşabilmiş ve bugünlere ulaşabilmişler.

Bu kategoriye girip divan şiirinin seçkin isimleri arasında yeralan ve adları bugün de bilinen şairlerden üçü de, Kürt kökenli Fuzûlî, Nef'î ve Nabî'dir" (1)

Bu yazımızdaysa, eski kaynaklarda yedi dil bildiği ve altı dilde gazel söylediği belirtilen ancak buna rağmen günümüzde pek bilinmeyen Şükrî-i Kürdistanî veya diğer adıyla Şükrî-i Bidlisî'ye değinmek istiyoruz.

Ancak ona geçmeden, geçmişte Kürt şiirine ve 16. yüzyıldaki dönüşüme değinmekte yarar var.

Geçmişte Kürt şiiri

Kürtler arasında yaygınlığı bulunan Zerdüşti, Manî ve Yazdanî dinlerinin kitap ve kimi yazılı metinleri bir yana bırakılırsa; bugün elde bulunan Kürt edebiyatının ilk yazılı metninin 7. yüzyıla dayanan bir şiir olduğu biliniyor.

Bir deri üzerine yazılan, yazarı bilinmeyen, Orta Kürtçe ile ve ideogramlı Arami alfabesiyle yazılan bu şiirde; İslam/ Halife ordularının, Zerdüşti Kürt toplumu üstündeki yıkımı anlatılır. Şiirin yazıldığı dönem, Halife Ömer'in Kürdistan'daki zulmüyle çakışmaktadır.

Bugünkü Türkçeyle şiirin çevirisi şudur:

*Yıkıldı tapmaklar, söndürüldü ocaklar,
yücelerin yücesi gizledi kendisini.*

*Zalim Araplar yaktı yıktı
tüm köyleri Şehrizur'a kadar.*

Kaçırıldı kadınlar ve kızlar.

Cesur olanlar yatıyor kan içinde.

Yasak artık Zerdüş't'e inanmak,

Ahura Mazda yardım etmiyor kimseye.

Bugün tüm eserleri elimizde olmasa da, 16. yüzyıla gelinceye kadar eserlerini doğrudan Kürtçe yazan birçok şaire ve yazara rastlıyoruz. (2) 9. Yüzyılda yaşamış olan **Bassam-ı Kurdî**, 10. yüzyılda yaşamış **Pir Şariar** ve **Giyânî**, 10. yüzyılın sonu ile 11. yüzyılın başlarında **Baba Tahir Üryan** ile **Ali Termukî (Teremakî)**, 11. yüzyılda yaşamış **Ali Hariri**, Kürt şiirinin bilinen ilk temsilcileridir. 16. yüzyıla gelmeden şiirlerini Kürtçe yazan üç önemli isim de **Ehmed Melayê Batê**, **Feqê Teyran** ve **Meleyê Ciziri**'dir.

İslamiyetten sonra ilk Kürtçe şiir yazarın, **Belulê Mahid** olduğunu söyleyenler de vardır. (3)

İslamiyetten sonraki Kürt edebiyatı konusunda şu görüş egemendir: "İslamiyetten sonra her ne kadar bazı engellemeler olsa da Kürdistan coğrafyasında Kürt edebiyatında önemli eserler, edebiyatla uğraşan önemli şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Doğu Kürdistan'da Kürtler, kendi dilleri dışında Fars diline de büyük hizmetler yapmışlardır. Kürtler, Farsça birçok kitap kaleme almışlar ve bu konuda adeta uzmanlaşmışlardır." (4)

Melik Şaraye Bihar adlı Kürt şairinin, islamiyetten sonra Fars dilinde ilk şiir yazarlarından birisi olduğu söylenir Bunun, Farsça yazar ilk Kürt şairi olduğunu kesin olarak bilmesek de, 1140-1202 yılları arasında yaşamış olan Kürt kökenli Nizâmî-i Gencevî'nin Fars edebiyatının temellerini atan başlıca şairlerden biri olduğunu biliyoruz.

Farslar'ın Pers, Türklerin Azeri veya Türk olarak tanıttıkları İran edebiyatının bu büyük şairi; en önemli eserlerinden olan *Leyla ile Mecnun* mesnevisinde, "Kürt" olduğunu açıkça vurgulamaktadır:

*Öldü işte Kürt köyünde doğan anam,
Dünyadaki herkes bu yoldan gidecek* (5)

Edebiyat tarihçisi Agah Sim Levend, Nizâmî'nin eserlerini Farsça olarak vermesini şöyle değerlendirmektedir: "*Şaire eserini yazdıran kendi çevresidir. Nizâmî'nin yetiştiği çevre göz önüne getirilirse, Fars diliyle konuşulduğu ve İran edebiyatının sürümünde olduğu bir yerde, Nizâmî gibi büyük sanatçıların eserlerini Farsça yazması o devirde çok doğal görülür*" (6).

Azerbaycan/ Kuzey Kürdistan eksenindeki Gence'de doğduğu için, (Genceli Nizâmî) anlamında Nizâmî-i Gencevî adıyla tanınan şair, İran edebiyatının temel taşlarından biridir. Gerçekte, eserleriyle İran edebiyatının gelişmesinde en büyük rolü oynayan sanatçıların başında geliyor. Nizâmî'nin, yalnız İran edebiyatında değil, Osmanlı edebiyatında da özellikle Mesnevi tarzının gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Başta Osmanlı Divan Edebiyatının Kürt kökenli en büyük şairi Fuzûlî olmak üzere birçok şair, beş mesnevi yani manzum hikayeden oluşan hamse türünde onu izlemişlerdir. Sözgelimi İslami edebiyatta *Leyla ve Mecnun* hikayesini ilk kez mesnevi tarzında kaleme alan odur.

Bilindiği gibi *Leyla ile Mecnun*, Arap, Fars, Osmanlı ve Kürt edebiyatlarında çok kişi tarafından kaleme alınan ünlü bir destandır. Destan, Osmanlı divan edebiyatında

Leyla vü Mecnun adıyla geçer. Salt Osmanlı divan şiirinde 25 dolayında *Leyla vü Mecnun* mesnevisi bulunuyor. Ancak bunların en ünlüsü, Fuzulî'nin eseridir. Aynı konuyu Osmanlıca mesnevileştiren bir başka Kürt kökenli şair ise **Diyarbakirli Halife'dir**. Bu ünlü aşk destanının klasik Kürt edebiyatındaki en son örneklerinden biri **Şex Mehemed Can**'a aittir: *Leyl û Mecnûn*, İsveç, 1992

Nizâmî'nin en ünlü eseri olan *Hamse*'sinde şu mesneviler yer alıyor: 1- *Mahzenü* 2- *Esrar*, 3- *Husrev ü Şirin*, 4- *Leyla vü Mecnun*, 5- *Hefî Peyker*, 6- *İskender-name* (*İkbal-name* ve *Şerefname*).

Fuzulî başta olmak üzere birçok Osmanlı divan şairi ondan etkilendiği ve ilham aldığı gibi o da *İskender-name* mesnevisinde, Yunan edebiyatının *Pseudo Kallistenes*'inden etkilenmiş ve yararlanmıştır.

Nizâmî ile bir akım haline gelen mesnevi tarzı ve özellikle iki kişilik aşk motifi, Haçlı Seferleriyle birlikte Batı edebiyatında etkilemiş ve başta *Romeo ve Jüliet* olmak üzere birçok esere ilham kaynağı olmuştur.

Nizâmî'nin "*Penç Genc*" yani (*Beş Hazine*) adını verdiği mesnevilerinin benzerini yazmak, bütün Divan şairlerinin başlıca hedefi olmuştur. Örneksenen ve Osmanlıcaya en çok çevrilen Kürt kökenli İranlı şair Nizâmî olmuştur.

Nizâmî'nin üstünde bu denli durmamızın nedeni, onun Fars edebiyatına kazandırdığı büyük prestijin sonraki kuşakları da etkilemesidir. Selçuklu Devletinde resmi dilin Farsça olmasının yanında, Nizâmî gibi büyük ve parlak şairler yoluyla da Farsça moda edebiyat dili haline gelmiş ve bu süreç Safevi Devletinin kurulması ve kurumsallaşmasıyla doruk noktasına varmıştır. Öyle ki, bu dilde edebi ürün vermeyenler, gerek Safevi gerekse Osmanlı Sarayı nezdinde *makbul ve önemli sanatçı* sayılmamışlardır.

Bu nedenle, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Farsça, edebiyat dili olarak Kürtçe'nin de Türkçe'nin de önüne geçmiştir. Zaten

bu dile yakın olan Kürt kökenli Divan şairleri bir yana, Türk kökenli şairler de bu dile yönelmek zorunda kalmışlardır.

Divan şairi **Aşık Paşa**, bu yönelişi şöyle anlatıyor:

*Türk diline kimseler bakmaz idi
Türklerle hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
Gizli yolu ol ulu menzilleri*

Şair Fuzûlî, Türkçe gibi sade bir dille sanat yapılamayacağını vurgulamaktan geri kalmaz:

*Ol sebepten Farisî lafzıyla çoktur nazm kim
Nazm-ı nazik Türk lafzıyla düşvar olur (7)*

Farsça'nın Kürt literatüründeki egemenliği yalnızca divan şiiriyle de sınırlı kalmaz. Nitekim **İdris-i Bidlisî**, *Heşt-behişt* (*Sekiz Cennet*) adlı manzum tarihini *Selimname*'sini Farsça yazdığı gibi, oğlu **Ebu'l-Fazl Mehmed** ile Bitlis Emiri **Şerefhan** da eserlerini Farsça yazarlar.

Ünlü Kürt şairi **Ehmedê Xani**, bu gelekten ve modadan ayrılan önemli bir çıkıştır.

Osmanlı Yanlısı iki Yönetici ve Yazar: İdris-i Bidlisî ve Şükrî-i Bidlisî

XI. Yüzyıl, yalnız Osmanlı ve Safevi tarihi açısından değil, Kürt tarihi açısından da önemli bir dönemeci simgeler. Bu dönem, Kürt mirliklerinin Osmanlı ve Safevi yanlısı olmak üzere ikiye ayrıştığı dönemdir.

Uluslararası İslam Ansiklopedisi'ne Doğu bilimleriyle ilgili birçok madde yazan ünlü Fransız Oryentalist **C. Huart**, ilgili maddede İdris-i Bidlisî ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: "*Devlet adamı ve tarihçi Mevlana Hakim İdris-i Bidlisî Ömer Yasir tarikatına mensup sufi Hüsameddin'in oğlu olup, önce Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Yakubrun yanında bir memurdu. Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in zaferi dolayısıyla*

la gönderdiği mektuba verdiği cevap, Sultan'ın Bidlisî'yi sarayına devatını gerektirdi; Bidlisî orada Selim'in hizmetinde kaldı. Selim'in İran'a karşı seferinde ona refakat etti ve Selim namına Kürdistan'ı zaptetti. Bir Kürd ordusunun başında İranlılar'ı mağlup ederek Mardin'i ele geçirdi; Ruha (Urfa) ve Musul'un Osmanlı'ya katılmasında aktif bir rol oynayıp; ülkenin içişlerini güçlü esaslara bağlayarak yeniden düzenledi. Sultan'ın adına Hısn-Keyfa'yı Eyyubi Halil'e bağışladı. Mısır'ın fethinde de bulundu ve Selim'i kutlamak amacıyla yazdığı bir kasidede, ona çeşitli tavsiyelerde bulundu. 1520'de Selim'in öldüğü yıl o da vefat etti. İdris-i Bidlisî, ilk sekiz Osmanlı padişahı hakkında 80. 000 beyitlik Farsça manzum Heşt-behişt adlı bir tarih bıraktı. " (8)

Başlı başına bir inceleme konusu olan İdris-i Bidlisî'ye ilişkin şu birkaç kısa bilgiyi de eklememiz gerekiyor. İdris-i Bidlisî, Akkoyunlu Sarayında "*münşi*" yani yazışmaları sürdüren memur olarak görev yapar. Bazı kaynaklar, onun, Şah İsmail'in Azerbaycan'ı fethetmesi üzerine, Şiilikle olan çelişkisi dolayısıyla oradan uzaklaştığını ve inanç olarak kendisine daha yakın bulduğu Osmanlı Sarayına yanaştığını belirtirler. Kuşkusuz bunda, büyük gerçek payı vardır. Bu nedenle o, bazı tarihçilerce mandacı olarak nitelendirilmekte, bazılarınca da Kürtler'in özerk statülerini Osmanlı nezdinde meşrulaştıran büyük bir devlet adamı olarak değerlendirmektedirler. Oysa Kürt mirlikleri zaten *muhtar* konumdaydılar. Ehmedê Xani'nin daha sonra vurguladığı özerk ve özgür statü korunsaydı, Kürt mirlikleri doğrudan Osmanlı'nın yanında taraf olmayacak, dolayısıyla Osmanlı ve Safevi Devletlerinin tepişme ve talan alanı haline gelmeyecekti. Bu nedenle, İdris-i Bidlisî'nin öna-yak olduğu bu yeni statü, İslami ortak bileşkenin yolaştığı ve etkilerini bugün de yaşadığımız yeni bir *bağımlılık ve yıkım süreci* başlatıyordu. İşte Ehmedê Xani'nin isyan ettiği yeni süreç buydu...

İdris-i Bidlisî'nin Osmanlı yanlısı ve

Farsça yazılmış şu iki eseri biliniyor daha çok: *Heşt-behişt* ve *Selimname*. Bazı kaynaklar, onun II. Bayezid'e sunulmuş bir eserini daha veriyorlar: *Münazara-i Savm u İd.* (9)

İdris-i Bidlisî'nin ilk iki eseri de, sonradan oğlu **Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi** tarafından tamamlanıyor. O da babası gibi çeşitli yöneticiliklerde bulunuyor ve çeşitli eserler yazıyor. Babasının eserlerine yazdığı ekler dışında, Yavuz Sultan Selim için *Kudumiyye* adlı bir kitapçıkla, insanlığın yaradılışından Kanuni dönemine kadar uzanan genel bir tarih yazıyor. Bazı tarihçiler onun, babasının *Selimname*'sinden yola çıkarak yeni bir *Selimname* yazmış olduğunu kabul ederler.

Bu nedenle, Bidlisî ve oğlu, Osmanlı literatürünün iki önemli tarihçisi olarak kabul edilir. (10)

İdris-i Bidlisî'ye birçok yönüyle benzeyen "*şair-tarihçi*" lerden biri de, asıl konumuzu oluşturan hemşehrisi **Şükrî-i Bidlisî** veya **Şükrî-i Kürdistanî**'dir. O da Bidlisî'nin mahalli beylerindendi. O da önemli bir öğrenim gördü ve Osmanlı'da çeşitli görevlerde bulundu.

Önce Dulkadir beyi Şahsuvaroğlu Ali Bey'e, o görevden alınca da yerine geçen Haliloğlu Koçi Bey'e kapılandı. Her ikisi de yazdıkları eserler karşılığı Saray'dan büyük bağışlar aldılar. Her üç Kürt yazarı da, Yavuz Sultan Selim dönemini anlatan *Selimname*'ler yazdılar. Şükrî-i Bidlisî'nin oğlu **Molla Şihabi** de yazardır ve manzum bir *Yemen Tarihi* yazmıştır.

Dikkat edilirse, dönemin Kürt aydınlarınınca yazılan bu "*özel tarihler*" in hemen tamamı manzum olarak yani şiirsel tarzda yazılmıştır. **M. Fuad Köprülü**, şair Fuzûlî dolayısıyla yazdığı maddede: "*XVI. asırda tahsil ve terbiye görmüş Kürtler arasında Türk kültürünün kuvvetli tesiri altında Türkçe şiirler yazan şairler yetiştiğini*" belirtiyor. (11)

Öyle görünüyor ki, Şerefhan'ın ünlü Kürt tarihi *Şeref-name* gibi Farsça yazılmış kimi temel eserler de gözönüne alınırsa,

Kürt yazarları belki Türkçeden çok Farsça literatüre katkıda bulunmuşlardır.

Bu, herhalde o dönem Farsçanın hem egemen bir kültür dili olmasından hem de Kürt kökenli yazarların bu dili kendi anlatımlarına daha yakın bulmalarından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlı divan şiirinin yüzakı niteliğindeki Kürt kökenli şairlerinden **Fuzûlî**, **Nabî** ve **Nefî**'nin de birçok eserleri Farsça'dır. Nefî'nin Osmanlıca ve Farsça dillerinde, Fuzûlî'ninse Osmanlıca, Farsça ve Arapça dillerinde divanları vardır. Ayrıca birçok Osmanlıca ve Farsça mesnevisi vardır. Yani o üç dilde divan oluşturacak derecede bu dillere hakim büyük bir şairdir.

İşte, bugün tüm örnekleri elimizde bulunmamakla birlikte, Fuzûlî'nin rekorunu kıran ve 6 dilde gazel söylemekle övünen Kürt kökenli Osmanlı divan şairlerinden biri de **Şükrî-i Kürdistanî**'dir.

Yeterince Tanınmayan Bir Manzum Tarihçi ve Şair: Şükrî-i Kürdistanî

Şükrî-i Kürdistanî adı, ilk kez Fuat Köprülü'nün şu değinmesinde dikkatimi çekmişti: "*XVI. asırda, bir aralık, Türkçe deyince Çağatay Türkçesi, yani Nevaî lisanı anlaşılırdı: Altı dilde gazel söylemekle iftihar eden Kürd Şükrü'nün, Sultan Selim'e takdim ettiği Fabriye'sinde 'Türki derse revan Nevaî gibi' demesi de bundan dolayıdır.*" (12)

Mevlana gibi bazı büyük şahsiyetlerin dört dilde şiir yazdığını daha önce okumuştuk. 13. Yüzyılın kültür harmanı içinde bu anlaşılabilir birşeydi, ancak 16. yüzyılda bir şairin altı dilde gazel yazması büyük bir olaydı.

Ayrıca onun "*Türk ilen Türk ü Kürd ilen Kürdem! Evde koyun u yabanda bir kurdam*" söyleyişi dikkatimi çekmişti.

Bu ilgi üzerine araştırmamı yoğunlaştırmış ve eski Tezkire ve Ansiklopedi türü eserlerde şaire ilişkin şu bilgilere ulaşmıştım:

Latifi Tezkiresi'nde:

"Şükrî: Kürdistan'dandır. Yöresinde tanınmış bir şair olup pek çok konuda usta biriydi. Ama şiirleri renksiz ve hayalleri ancak sade sözdü. Bu matla onundur.

Matla:

Ağlamaktan gözlerim yaşını pür-hûn
eyledin
Birini ayn-ı Aras birini Ceyhun
eyledin.

(Senin yüzünden ağlamaktan gözlerim kan doldu,

Birisini Aras birini de Ceyhun gözesi eyledin)

Padişahımızın fetihleriyle ilgili olarak yalın bir dil ve güzel beyitlerle bir kitap yazmış, cömert kişilerin kendisiyle övündüğü merhum İbrahim Paşa vasıtasıyla Sultan'a sunmuş, karşılık olarak da yirmibin akçe caize almıştı. Böylece o değer sahibi ve zirin yüce himmetleri eseriyle kadre ermiş idi. Ayrıca ulu timarla birlikte yukarıki miktar kadar merhum Paşa da bağışta bulunup, adı geçeni ihsan denizine ve lütuf okyanusuna boğmuştu." (Sadeleştirerek verdiğiniz metnin devamında Şükrî'nin manzûm-tarihini Padişaha ileten ve kendisine bağışta bulunan Makbul ve Maktul İbrahim Paşa'nın maziyetleri övülmektedir.) (13)

Kınalızade Hasan Çelebi**Tezkiresi'nde:**

"Kürdistan'dandır. Merhum Sultan Süleyman'ın fetihlerini nazmetmiştir. Kürd nazmının ne değerinde olduğu, doğru yolu bulup o yolda yürüyenlerin bildiği birşeydir. Bu beyt onundur:

Ağlamaktan gözlerim yaşım pür-hûn eyledin Birini ayn-ı Aras birini Ceyhun eyledin. " (14)

Aşık Çelebi Tezkiresi'nde:

"Kürd Şukri, altı dilde gazel söylemekle övünür. Sultan Selim'e takdim ettiği Fahriye' si vardır. " (15)

Kühü'l-Ahbar'm Tezkire kısmında:

"Şükrî, Kürd toprağındandır. Mısır fatihi merhum Sultan Selim'in saltanat döneminde onun yönetimine ve korumasına girdi. Aşağıdaki şiirle durumunu ortaya koydu :

Bende Şükrî ki şimdi ma'zulum
Padişaha kemine bir kulum
Bende vardur kemal u fazl u hüner
Birkaç er padişaha guş tutar
Görmüşem ben hadis u tefsiri
Bilmişem ilm-i fikh u ta'biri
İlm-i ma'kulu görmüşem ma'kul
İlm-i menkuli görmüşem menkul Şairi-
em işte ortalıkda sözüm
Altı dilde gazel dirin ben özüm
Türki dirin revan Nevaî gibi
Farisîde heman Benayi gibi
Arabi söylerim veli Kürdüm
Aybsuz Tanrıdur bu derhordum Ermeni
dilini kemalince
Bilirüm Hindi dahi halümce
(....)
Türk ile Türk Kürd ile Kürdem
Evde koyun yabanda bir kurdam
Çaların gönlüm olsa tanburu
Severin hub yüzlü manzuru
(...)
Bulmadum ilmden bugün behre
Olmuşam şimdi şi'r ile şöhre
(...)
Monla Şükrî'nin bu manzumesi hayli
vardur. . . (16)

Kamusü'l-A'lam'da:

"ŞükrîBey, Kürd olup Sultan I. Selim'in fetihlerini nazm etmiştir. Şu beyt onundur:
Ağlamaktan gözlerim yaşını pürhun eyledin

Birini ayn-ı Aras birini Ceyhun eyledin " (17)

Keşfü'z-Zünûn'da:

"Kürd ulemasından Şükrî Bey tarafından Fütuhât-ı Selîmiye nazmen inşa edilmiştir. " (18)

Sicill-i Osmani'de:

"Şükrî Bey, Kürd ümerasındandır. I. Sultan Süleyman Han hazretleriyle Belgrad ve

İran seferlerinde bulunmuştur. O sırada bu dünyadan göçtü. Şairlerden olup Fütuhât-ı Selimiye'yi nazmen telif eylemiştir. " (19)

Osmanlı Müellifleri'nde:

"Şükrî-i Bidlisî; Sultan Birinci Selim'in nedimlerinden, muhtelif ilimleri bilen ve yedi lisana vakıf bir zattır. Manzum Selimname ve saire gibi eserlerin müellifidir. Oğlu Molla Şihabi'nin manzum Yemen Tarihi vardır. Selimname, 1037 (1627) tarihinde Çevri tarafından zamanın şiir üslubuna uygun bir şekilde süzülerek ayrıca nazma geçirilmiştir. Her iki nüsha Millet Kütüphanesi'nde vardır. " (20)

Hediyetü'l-Arifin'de:

"Şükrü Bey, Kürtler'in ileri gelenlerindendir. Kanuni Sultan Süleyman'ın muhafız subaylanndandır. Eserleri:

1-Futuhât-ı Selimiye,

2-Tarihe ait manzumeler. " (21)

Bazı Kürt kimlikli biyografik yayınlarda şair hakkında bilgi verilmezken, Şerefhan-ı Bidlisî'nin Şerefname'si ile Baba Merdux-u Ruhanî'nin Tarih-i Meşahir-i Kurd'unda şu bilgiler verilir:

Şerefname'de:

"Şair Şükrî, başlangıçta Türkmen beylerinin hizmetindeydi; sonra Bidlis hükümdarı Şeref Han'ın hizmetine girdi. Bundan sonra durumu değişti ve sonunda Sultan Selim Han'ın has meclisine girerek onun önde gelen nedimlerinden biri durumuna geldi. Bu yüzden, Türk Şairleri Tezkiresi'nin yazar Laiîf-i Rumî, kendisini tezkiresinde anlatmıştır. Bu şair, Sultan Selim zamanındaki olayları üstün bir nazımla yazmış ve hazırladığı çok güzel esere de Selimname adını koymuştur. O da yine Bidlisli'dir. " (22)

Tarih-i Meşahir-i Kurd'da:

"Şükrî-i Bidlisî, Bidlisli'dir. Alim, edip, kuvvetli bir şair ve tarihi bilen büyük bir zattır. Başlangıçta Bitlis Hakimi Şerefhan'ın hizmetinde iken sonra şairlerin yolunu takip ederek daha yüksek bir hizmette bulunması

için Osmanlı Selim Han'ın hizmetine gitmiştir. Şükrî Bey, 1520 yılında vefat eden Selim Han'ın fetihlerine dair Fütuhât-ı Selimiye adında bir manzum eser bırakmıştır. " (23)

Şükrî-i Bidlisî hakkında, gerek doğrudan gerekse özel bir tarih türü olan Selimname-ler dolayısıyla Meydan Larousse, Ana Britannica, Yurt Ansiklopedisi, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi ve Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi gibi yayınlarda da birbirine benzer kimi bilgiler verilmektedir. (24), (25)

Satırbaşlarıyla Yaşam Özeti

1- Kaynaklarda kendisinden Mevlana Şükrî ve Mevlana Aşık gibi isimlerle de sözedilen Şükrî-i Kürdistanî veya Şükrî-i Bidlisî'nin yaşamı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

2- 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır.

3- İlköğrenimini, bugün kendi adıyla anılan Şükrîye Medresesi'nde tamamlamış, ayrıca genç yaşta Gilan ve Herat'da eğitimi- ne devam etmiştir.

4- Kendisini yetiştirmesi sonucu 7 dil bildiği ve Türkçe, Farsça, Arapça, Ermenice, Kürtçe ve Hintçe şiirler yazdığı bilinmektedir.

5- Önce IV. Bidlis Emiri Şerif'in hizmetine girmiş, Yavuz Selim'in tahta çıkışı dolayısıyla İstanbul'a giderek, Padişaha bir kaside takdim etmiş ve onun özel meclisine girmiştir.

6- Yavuz tarafından, yarı müstakil olarak Dulkadirli Türkmen beyliğine tayin edilmiş olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in hizmetine girmiş ve Ali Bey'e hocalık yapmıştır. (25) Kendisi eserinde kadılık ve müderrislik yaptığını belirtmektedir.

7- Bugün elimizdeki en önemli eseri olan Selimname'sini 1521'de tamamlamış, ancak daha sonra yeniden gözden geçirerek 1530'da Veziriazam İbrahim Paşa aracılığıyla dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a takdim ederek, her ikisinden de

ödülleri almıştır. Eser, geniş bir girişten sonra Yavuz'un Trabzon valiliği ile başlar ve Kanuni'nin tahta çıkmasıyla son bulur.

8- Kaynaklar onun, Yavuz'un 1514'deki İran seferiyle, Kanuni'nin 1521'deki Belgrad ve 1522'deki Rodos seferine de katıldığını bildirirler. (27)

9- Eser, Yavuz Sultan konusunda çok önemli bir özel tarih olmasının yanında, o zamanki Kürdistan coğrafyası ve yerleşim merkezleri açısından da önemli bir kaynak durumundadır.

10- Öneminden dolayı eser, 1620'de Çerkezler katibi Yusuf tarafından nesre çevrildiği gibi, Azmizade Mustafa (öl. 1622) ve 1627'de şair Çevri tarafından yeniden düzenlenir.

11- Kayseri valiliği döneminde kendisini doğrudan tanıyan tarihçi Ali, kendisine bir de Kanuni Süleyman'ın yaşamını ve saltanat yıllarını anlatan bir *Süleymanname* yazması emrolunduğunu, fakat bunu yazmaya fırsat bulamadan öldüğünü kaydeder.

Bir Özel Tarih Türü Olarak *Selimnameler*

Selimname, divan edebiyatında Yavuz Selim'in saltanatını ve dönemindeki olayları konu alan manzum ya da düzyazı yapıtların genel adıdır. Daha açık söyleyişle "Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliğinden (1509) başlayarak, önce Gürcülerle, sonra da babası ve kardeşleriyle savaşlarından, tahta geçip Safevi ve Memlûklularla giriştiği savaşlardan söz eden yapıtların genel adı". (28)

Manzum ve mensur *Selimnameler*, aynı divan edebiyatında *gazavatname* türüne girmektedir. (29)

Divan edebiyatında, üçü de Bitlisli olan Şükrî, İdris ve oğlu Ebul-Fazl Mehmed'in *Selimnameleri* dışında şu yazarların da aynı türden eserleri bulunuyor: İshak Çelebi, Keşfi, Kemalpaşazade, Celalzade Mustafa Celebi, Muhyî, Şirî, Sücudî ve Hoca Saadeddin. Bunlara, birkaç Farsça ve Arapça eser daha eklemek mümkün.

Konuya ilişkin önemli bir çalışma yapan tarihçi M. C. Şehabeddin Tekindağ, bu eserlerin önemini şöyle vurgulamaktadır:

"*Bilhassa, Selim devrini idrak edip onunla birlikte seferlere katılan müelliflerin kaleme aldıkları Selimnameler, Yavuz Sultan Selim'in medhi ile ilgili manzum kısımları istisna edilecek olursa, gayet mevsuk tarihi ve edebi eserler olup, bu devir olaylarının tesbitine ışık tutmaktadırlar.*" (30)

Şükrî-i Bidlisî'nin tümüyle manzum yani şiirsel *Selimnamesi*, doğrudan gözleme dayandığı için ayrıca önem taşımaktadır. Bu özelliğinden dolayı sonraki tarihçilerce de kaynak olarak kullanılmıştır. Eserin, başta Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi olmak üzere Türkiye kütüphanelerinde çeşitli nüshaları bulunduğu gibi; Londra, Viyana, Upsala ve Marburg Kütüphanelerinde de birer nüshası bulunuyor.

Eserin bir yazma nüshası da özel kitaplığında bulunan A. S. Levend, Şükrî'nin eserini şöyle özetler: "*Şair, kitabın başında Sultan Süleyman'ı övdükten sonra, birgün Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Sultan Selim'den hayranlıkla bahsederek, kendisine bir Selim-name yazmasını tavsiye ettiğini, bu şevkle eserini kaleme aldığını anlatır. Eserin sonunda da, bildiği ilimleri birer birer sayarak altı dilde gazel söylediğini, türlü hüneri olduğunu yazar. Nihayet padişahın lutfuna sığındığını bildirir.*" (31)

Şükrî'nin eserinden ve diğer kimi kaynaklardan yola çıkan Tekindağ, eserin oluşumuna biraz daha detay katar:

"*Mahalli beylerden biri bulunan Şükrî-i Bidlisî, Selimname'sinin sonunda belirttiği gibi, daha gençliğinde Herat ve Gılan'ı dolaşmış ve hemen her fende tahsilini tamamladıktan sonra son Dulkadırlı Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'e intisap etmiş ve Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerine katılarak büyük yararlıklarda bulunan bu Dulkadırlı Beyinin teşviki ve verdiği şifahi bilgilere istinaden mesnevi tarzında man-*

zum bir Selim-name kaleme almıştır. Bununla beraber, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Ferhad Paşa tarafından Artuk-abad'da öldürülmesi üzerine, yerine getirilen Haliloğlu Koçi Bey'e kapılanan **Şükri, Selimname'sini onun bildirdiklerine göre de tashih edip yeni bir revizyona tabi tutmuş görünmektedir.** " (32)

Babinger (33) ve Flügel (34) gibi batılı bilimadamları eserin tarihi değeri üzerinde dururken; HJansky eserin hem tarihi değeri hem dil özelliklerine dikkat çeker: 'Sutlan Selim'e teşriki mesai halindeki Şükri'nin manzum şekilde yazdığı Selimname, tarihi bilgi açısından çok zengindir ve birinci derecede bir kaynaktır. Bununla kalmayıp, aynı zamanda bir dil abidesidir. Bu eser, Rumeli, Anadolu, Azerbaycan yanında Doğu Türkçesi unsurları da ihtiva eder. Eserin dilinin çok hassas bir şekilde incelenmesi gerekir.' (35)

Jansky'nin öğrencisi A. Steidl de, Viyana'daki nüshayı esas alarak eser üzerine bir doktora çalışması yapar. (36)

Selimname' nin daha önce bir master çalışmasına da konu olan dil özelliklerini bir yana bırakıp, özellikle Kürt coğrafyası açısından önemine değinmek istiyoruz. (37)

Selimname ve Kürt Coğrafyası

Selimname'nin Kürt coğrafyası ve yerleşim birimleri açısından önemi, konuya ilişkin özel araştırma yapanların hemen dikkatini çeken hususlardan biridir.

Esere ilişkin özel bir çalışma yapan M. Argunşah, şu vurguyu yapmaktadır:

"Selim-name, Doğu Anadolu bölgesinin devir coğrafyası ve yerleşim merkezleri için bir atlas durumundadır. Selim'in seferleri dolayısıyla konup göçtüğü bütün yer isimleri küçük teferruatlarına kadar verilmiştir." (38)

Eserin bu özelliğini, araştırmacı Ahmet Uğur da vurgulamaktadır: "Şükri'nin eseri, daha önceki Selim-namelerde eksik olan detaylara sahiptir. Seferde konulan yerler ve şahıslar hakkında, eşsiz bir kaynaktır. Doğulu olması nedeniyle, Yavuz'un İran seferinde sanki bir atlasır. En küçük yerleri ve

detayları vermektedir. Hemşehrî İdris'te bu yoktur. (39)

Yukardaki iki alıntıda da vurgulandığı gibi, Selimname, gerek yazarının Kürt olması, gerekse olayların çoğunun Kürt coğrafyasında geçmesi dolayısıyla yer ve şahıs adları bazında Kürtler'e ilişkin zengin motifler barındırmaktadır ve bu özellikleri başlı başına bir inceleme konusudur. Gerçekten eserde **Kürt, Türk, Ermeni, Gürcü, Çerkes, Pers, Arap** halkları konusunda sayısız yerde vurgu yapılırken, salt Kürt coğrafyasında birçok yerde şu yer adlarıyla karşılaşırız: Amid, Anadolu, Aras, Ayıntab, Azerbaycan, Bayburt, Bidlis, Çaldıran, Çemişgezek, Dımışk, Dicle, Diyarbekir, Elbistan, Eleşkird, Erzincan, Erzurum, Fırat, Gök-sun, Herat, Horasan, Kemah, Kelkit, Malatya, Maraş, Mardin, Musul, Palu, Pınarbaşı, Sivas vb. Bir de başta Kızılbaş, 9 Şah İsmail ve Haydar (Hz. Ali) olmak üzere çeşitli dinsel kavramlar.

Ancak biz, çok ayrıntıya girmeden daha önce değinmediğimiz doğrudan Kürt motifli beytlerden birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Amid ü Mardin ü Kürdistan eri
Cem olur bir Hinde gel disem beri

.....

Kim meni Ekrad u Bayındır tamam
Saldılar af için ey ferhunde-nam

.....

Bir gün anda tac-dar itti karar
Geldi Ekrad'un beyinden bir suvar
Hacı Rüstem nam bir efsürde pîr
Şark şahının sülukinden habîr
Erdebil Oğlu'na ta gayet enis
Sürha-ser içinde Ekradra reis

.....

Kürd Halid geldi ol menzilde faş
Geldi ol asi veli kestürdü baş

.....

Pir Hüseyin Beg bendesine la-muhal
Virdi ihsan itdi ol ferhunde-fal
Öpdi el yûrûdi Kürdistan'ına
Onda gark oldu şehin ihsanına
Bunda tabi oldu Kürdistan tamam
Ya 'ni Kürdistan hem oldu Rum 'a ram (40)

...
Derdi etraf u cevanibden çeri
Geldi Kürd'ün dahi birkaç begleri

....
Beglere zamm etti Kürdistan erin
Verdi sağ u sola Kürd'ün beglerin

...
Istimalet verdi Kürdistan'a merd
Koymadı lutf ile hatırlarda gerd
Cem-i Kürdistan muti oldu ana
Sürha-ser kaldı buma'nadan tana

....
Her taraf saldı ulaklar ol ferid
Derdi Kürdistan'ı cümle ehl-i dîd

....
Şah-ı Rum'un uş bu i'tasın tamam
Bahş bahş etti ferid-i nik-nam
Kamın aldı cümle Kürdistan u Kürd
Böyle ihsan etti ol azade Kürd

....
Hoş-dil oldu cümle Kürdistan eri
Padişaha çaker oldu begleri (41)

Sonuç

Selimname'de doğrudan ya da dolaylı alabildiğine Kürt motifi bulunuyor, ancak biz bunları daha fazla uzatmayı gerekli görmüyoruz. Ancak onun düşünsel yapısını bilince çıkaran şu iki beyti vermekle yetineceğiz:

Hassa Kürd'em Kürd'den fazl u kemal
Ehl yanında irür emr-i muhal

....
Türk ilen Türk ü Kürd ilen Kürd'em
Evde koyun yabanda bir kurdam. (42)

Öyle görünüyor ki şair, o dönem de varolan eleştiriler karşısında "*Kürden daha Kürd*" olduğunu söyleyerek kendisini savunuyor; "*Türk ilen Türk ü Kürd ilen Kürd'em*" diyerek, sonradan egemen olan bir anlayışa kapı açıyor...

Dipnotlar

1- M. Bayrak: "Divan Şiirinin Üç Büyük Kürt Şairi: Fuzûlî, Neffî, Nâbî", Hêvî gaz. Sayı: 28 ve Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm, Öz-Ge yay. Ank. 1999

2- Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. M. E. Zeki: Meşahir-i Kurd u Kurdistan, Öz-Ge/Apec yay. Stockholm, 1998; Prof. Q. Kurdo: Tarixa Edebyeta Kurdî, Öz-Ge yay. Ank. 1992

3- Bkz. Dr. Seit Seitzade: "Kürt Tarihi ve Edebiyatı" eserinden aktararak, Ahmet Şerifi: "Fars Dilinin Temelini Atanlar Kürtler'dir", Özgür Politika gaz. 13. 4. 1999

4- Bkz. agy.

5- J. Kurdo: Kürt Kültürünün Kaynakları, Öz-Ge yay. Ank. 1992, s. 72

6- Agah Sırrı Levend: Türk Edebiyatı Tarihi, L Cilt, TTK yay. 2. bas. Ank. 1984, s. 42

7- Agah Sırrı Levend: Divan Edebiyatı, Endurun Ktb. 4. bas. İst. 1984, s. 620

8- Cl. Huart: "İdris-i Bidlisi" maddesi, İslam Ans. Cild-5

9- Bkz. Mehmed Sureyya: Osmanlı Müellifleri, Cild 3, s.7

10- Bkz. İhsan İlgar: "Osmanlı Çağında Yetişen Tarihçilerimiz", Hayat Tarih Mecmuası, Şubat-1972

11- Mehmet Fuat Köprülü: "Fuzûlî" maddesi, İslam Ans.

12- Aşık Çelebi Tezkiresi, varak 341 b'den aktararak, Prof. Dr. M. F. Köprülü: Edebiyat Araştırmaları, TTK yay. Ank. 1966

13- Kastamonulu Latîfî: Tezkire-i Latîfî, İkdam Ktb. İst. 1314 (1898), s. 204 ve Doç. Dr. Mustafa Isen: Latîfî Tezkiresi, Kültür Bak. yay. Ank. 1990, s. 456

14- Kınalızade Hasan Çelebi: Tezkiretü'ş-Şuara, (fac.), Ank. 1978, Cild-I, s. 519

15- Aşık Çelebi: Meşairü'ş-Şuara, varak 341 b.

16- Ünlü Osmanlı tarihi Künhü'l-Ahbar'ın yazarı Mustafa Ali Bey, eserinin Tezkire bölümünde Şaire ilişkin daha bir hayli bilgi vermektedir. Kendisi Kayseri Valisi iken şairi doğrudan tanımış ve *Selimname*'nin yazılış biçimi konusunda epeyce bilgi vermiş ve bu eserden oldukça yararlanmıştır. (Bkz. Dr. Mustafa Isen: Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı, Atatürk Kültür Merkezi yay. Ank. 1994, s. 233-235)

17- Şemseddin Sami: Kamûsü'l-A'lam, Cild-4, s. 2864

18- Katip Çelebi: Keşfü'z-Zünûn, Cild-2, s. 1238

19- Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani, Cild-3,

s. 155

20- Bursalı Mehmed Tahir: Osmanlı Müellifleri, Cild-3, s. 72; yeni bas. İst. 1975, 3. Cild, s. 140

21- Bağdatlı İsmail Paşa: Hediye'tü'l-Arifin, Esmâ'i'l-Müellifin ve Asarü'l- Musannifin, yeni basım, MEB yay. İst. 1951, s. 419 ve M. Çağlayan: Şark Uleması, İst. 1996, s. 285

22- Şeref Han: Şerefname (Kürd Tarihi), Türkçeye Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, 2. bas. Deng yay. 1998, s. 280

23- Şerefname-i Bidlisî, Keşfü'z-Zünun, Hediye'tü'l-Arifin'den yararlanılarak, Baba Merduxu Ruhani: Tarih-i Meşahir-i Kurd, Tahran, 1364 (1945), Cild-I, s. 159

24- 1- Meydan Larousse (Sabah gaz. yay.), Cild-18

2- Ana Britannica, Cild-19, s. 224-225

3- Yurt Ansiklopedisi, Cild-2, s. 1439-1440

4- A. Özkırmı: Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cild-4, s. 1024

25- Şükrî-i Bidlisî'ye de yer veren aşağıdaki eserlerde daha birçok Kürt kökenli yazar ve şaire rastlamak mümkündür:

Komisyon: Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı isimler Sözlüğü, Kültür Bak. yay. 1988, s. 492. Komisyon: Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Bank. yay. İst. 1999, Cild-2, s. 596

26- Şehsuvaroğlu Ali Bey hk. bkz. Ord. Prof. Dr. I. H. Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, Cild-2, TTK yay. 4. bas. Ank. 1983, s. 309-310; İsmail Hami Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye yay. Cild-2, İst. 1971, s. 17-19, 27, 33, 39, 42, 49-50, 66, 80-82, 106, 122, 124.

27- Kanunî'nin bu seferlerinin en çarpıcı ayrıntıları için, sözkonusu seferlere doğrudan katılan Genel Sekreteri konumundaki Celalzade Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin şu eserine bkz: Tabakatü'l-Memalik ve Derecetü'l-Mesalik, yeni bas. Askeri Mecmua Eki, 1937 (Bu yazarın Selimname'si üstüne doktora çalışması yapan A. Uğur'un, aynı yazarın bu eserini görmemiş olması ilginçtir.)

28- Bkz. Ana Britannica ve A. Özkırmı: Türk Ed. Ans. "Selimnameler" maddeleri.

29- Şükrî'nin Selimname' si için bkz. Agah Sırrı Levend: Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnamesi, TTK yay. Ank. 1956, s. 22-24

30- Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ: "Selimnameler", İst. Ün. Ed. Fak. Dergisi, Sayı: 1, Ekim-1970

31- A. S. Levend: age, s. 23

32- M. C. Ş. Tekindağ: agy, s. 215

33- F. Babinger: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev: Coşkun Üçök), Kültür Bak. yay. Ank. 1982, s. 59

34- Gustav Flügel: Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien, Cild-II, Wiene, 1865, s. 229

35- H. Jansky: "Die Chronik des Ibn Tulün als Geschichtquelle über den Feldzug Sultan Selim's I. Gegen die Memluken", Der Islam, C. XVI-II, Wien-1929, s. 31'den aktarılarak M. Argunşah: Şükrî-i Bidlisî: Selim-name, Erciyes Ün. yay. Kayseri, 1997, s. VII. (Bu eser sadece 300 adet basılmıştır).

36- A. Steidl'in doktora çalışmasının bir özeti için bkz. A. Steidl: "Die Wiener Handschrift des Selim-name von Şükrî", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 49/1942, s. 180-233

37- Bu master çalışmasının geniş bir özeti için bkz. Mustafa Argunşah: "Şükrî-i Bitlisi, Selimnamesi ve Eserin Dili", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 55, Ağustos-1988

38- agy, s. 55

39- Doç. Dr. Ahmet Uğur: "Şükrî-i Bitlisi ve Selimnamesi", Ank. Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-XXV, s. 325. Yazar, bu makalesinde Selimname' nin bazı bölümlerini de vermektedir. Aynı yazarın, Mustafa Çuhadar'la birlikte hazırladığı eserin tamamının çevirmiyazısı, İstanbul'da ISIS Yayınları arasında basıldığı halde bazı okuma yanlışları dolayısıyla dağıtım verilmemiştir.

40- "Memalik bahş-kerden-i Selim Han beleşkeryan ve umeray-ı Kürdistan (Yani Selim Han'ın Dulkadiroğlu memleketini askerlere ve Kürdistan Beylerine bağışlaması) ara başlığını taşıyan bölümden alınan son öbekte, Kürdistan Beylerinin hemen tümüyle Osmanlı tarafına geçtiği anlatılıyor. Bugün Maraş'taki Bayazitoğulları ailesi, o tarihte Yavuz tarafından Maraş bölgesinde mülk ve yetki verilen ailelerden biridir. Bu konuda bkz.: Besim Atalay: Maraş Tarihi ve Coğrafyası, İst. 1339; (Çevrimyazılı yeni basım), İst. 1973. Bekir Sami Bayazit, Kahramanmaraş'ta Bayazitoğulları (1514-1990), Maraş, (?)

41- "In'amat-ı Muhammed Paşa be Ümera-yı Ekrad" (Yani Muhammed Paşanın Kürd Beylerine Bağışları) ara başlığını taşıyan bu bölümde; kendi ülkelerinden verilen kimi mülkler ve yapılan bağışlarla Kürd beylerinin tümüyle Osmanlıya bağlanması açıkça anlatılıyor.

42- Selim-name'nin transkripsiyonlu çevrimyazısı için bkz. M. Argunşah: Şükrî-i Bidlisî: Selim-name, Erciyes Ün. yayını, Kayseri, 1997.

Eskerê BOYÎK

NÊRÎNEKE KURT LI SER EDEBYETA KURDÊ SOVYÊTÊ

dem hene, ku tên dikevin li nava dîroka gelan û xwe didine nivîsar. Carna salek du-dên usa hêjayî keraya bi sedan salan e. Demeke usa ew salên qeydê Sovyêtê bûn, ku bi serê kurdê Ermenîstanê ketine nava dîroka edebiyet û medenyeta kurdan, bûn salne bi nav û nîşan.

Ji pey damezrandina qeydê Sovyêtê ra, çawa seva hemû gel û netewên wî welatî, usa jî ji bo kurda mecal û îmkane pêşdaçûyîne çêbûn. Hema salên ewlîn da guhdariya mezin hate danîn li ser halê gelên şûndamayî, ji nav wan hildana nexwendîtîyê, hazirkirina kadrên miletiyê, pêşvaçûyîna medenyet û rewşenbîrîyê.

Împêratorya Rûsyayê, ku ji vê desthilatdaryê ra mîrat mabû, warekî fêodalîyî şûndamayî bû. Di serda jî ji pey Şorişa Oktobirê ra kete devê serê bajarvaniyê, neyarên sinifiyê hundur û dorpêça dijminên sîstema nû, yê derva.

Li ser rîya desthilatdariya nû astengiyên aborî, civakî, eşîrî, olî jî kêrnîbûn. Bawer ke ji sedî heştêpênc-nod evdên vî welatî newxwendî bûn. Lê li warên, ku diketin perê welêt, dûr ji rîya, bajara û merkezên senayê: Yên mîna deverên Asya Navîn, Kavkaz dereca nexwendîtîyê bilindtir bû. Lê li nav kêrnînetewên mîna me kurdan da, ku hê li nav jîyana koçerîyê û nîvkoçerîyê, fêodalîyê da bûn, ji hezarî dibe yekî dunda xwendin-nivîsar bizanbiya, yan na, ew jî ne bi zimanê xweyî dê, lê bi rûsî. Elfeba, xwendin-nivîsara me jî mîna ya gelek netewa tune bû.

Lê gerekê bi heqî bê gotin, nenhêrî dema xwe da Împêratorya Rûsyayê jî sîasiya dagirkirinê, kolonyalistîyê dimeşand, lê ji alyê kûltûrî, aborî, usa jî di parastina hinek mafên gelên bindest da pêşda bû. Qîrar û qanûnê wê ji yê dewleta Osmanîyê û Îranê dêmokratîktir bûn.

Him zulma dewleta Osmanîyê, him jî dîn dij-mintaya hinek axa, beg û oldarên kurda yê kevnepereste nezan, jîyan li kurdên Ezîdî kiribin doje. Ezîdî li welatê kal bavên xwe: Kurdistanê da bê welat bûbûn, kî alî direvyan jî qatil û antagônîzma olê xilaz nedibûn. Welatê Rûsyayê, kîderê seva bawerîyê û hebandinê kesî zordestî li kesî nedikir, fermanên kuştin, talankirin û qelandinê tune bûn, ew yê rastî jî Ezîdîya ra xilazbûn bû. Ji boy wê jî Ezîdîya berê dabûne wî welatî.

Ji berê qeydê Sovyêtê, hela destpêka sedsalîya bîstan (1900-1904) Împêratorîya Rûsyayê li warên kurd lê dijîtin sê mekteb vekirin. Lê ew mekteb yê êlêmêntare çar sale bûn, bi zimanê rûsî. Ji bûyerên wan salan zû hatin dadan û bawer ke şopa xwe jî-yana kurdên wê heremê da nehîştin.

Halê êlên kurdaye aborî jî xirav bû. Şer û dewên wan salane xûnrêj, ku navbera tirk, rûsa û ermenya da dibûn, halê kurdê wê navçê jî pir xirav kiribûn. Halê Ezîdîya xiravtir bû. Kurdên Ezîdî, yê Surmelye, Qersê, Wanê, mîna ermenya hatibûne qirê, revya bûn, koçber û malwêran bûbûn, hatibûn deşta Rewanê, bê cî û war ketibûn devê xelayê, nexweşî û tunebûnê. Leşkerên tirk, Alayên Hemîdîye ra yekbûyî hatibûn derketibûne hêla çiyayê Elegezê, gundên kurdên Ezîdî tev talan kiribûn, şewitandibûn, bi sedan mêr kuştibûn, dîl biribûn, koka xalqê anîbûn. Talan, nexweşî, xelayê hal di xelqê da nehîştibûn.

Temamîya welatê Rûsyayê halê pir dijwar da bû.

Di vî halê xirab û tengasîyê da, hukûmeta Sovyêteye nû demeke kin da karne pir mezin kirin alyê perwerdekirin û pêşxistina gel û netewên wî welatî da. Heta gund û qiclên here dûr û biçûk da jî dibistan hatine vekirin, mamoste hatin hazirkirin, pirtûkê dersa çap bûn, sîstêma xwendin-perwerdekirinê tamamîya welêt da hate damezrandin, ew jî ne bi zimanekî (bi zimanê gelê desthilatdar) lê bi zimanê her gel û netewî.

Wê demê kurd li wî welatî deverê Ermenistan, Gurcistan, Azerbêcan û usa jî Asîya Navîn-Turkmênistanê da dijîtin. Bi hesavê xwe kurd li Azerbêcanê pir bûn. Sala 1923'a li vê komarê "Uêzda Kurda", bi navê Kurdistan Sor hat damezirandin, lê li nava 9-10 salê heyîtiya xwe da, ji rûyê milletçîtiya azerîya, zextên dewleta Tirk li ser birayên xweye hukûmeta Azerî, wê damezrandinê di jîyana Kurdên sovyetê yê çandî, kûltûrî, civakî da rola xweye berbiçav nelist û xencî navê xwe tiştêkî girîng dîrokê ra nehîşt.

Kar û barê here girîng komara Ermenis-

tanê da hatine kirin û bi salan ew war bû merkeza pêşdaçûyîna çand û kûltûra kurda, kurdzaniyê.

Jîyana kurdê Sovyêtê (Ermenistanê) ya kûltûrî-çandî, ku devedevî 65-70 sal berdevam kir, mirov kare parî ser sê dema bike.

Dema ewlîn:

Ji sala 1920'î dest pê dibe, dikşîne heta sala 1937'a. Vê demê mecal pir in, hukûmeta komûnîsta ya nû guhdarîya pir mezin datînin li ser pêşvaxistina gelên şûndamayî, perwerdekirin, xwendin, kûltûr û çanda wan.

Lê meydan vala ye. Kadreên miletiyê yê xwendî pir kêman in. Kurdê mihacirî wî warî bûbûn ji koka xweye ruhanî qetya bûn. Haj dîrok, edebiyet û kûltûra gelê xwe nîbûn. Xencî zargotinê tu tişt li holê tune bû, ku ji bo pêşdaçûyîna çand û kûltûra civakê bibya hîm. Di wî warî da ewledên gelê ermenya-yî bira alîkarîkê pir mezin dane wê beşa gelê me. Gelek xwendevanên ermenî, yê kurmancî zanibûn ketine li nav vî karê pîroz. Gelek çûne gundê kurda, dibistanên nû vekirî da mamostatî kirin.

Bi qirara hukûmata Ermenîstanê ya 23'ê Adarê sala 1921'e, dibistanên dereca ewlîn û dunda da xwendin-nivîsandin, perwerdekirin gerekê bi zimanê dê bihata kirin. Di dibistanên gundên kurda da, ji bo ders bi zimanê dê bêne dayîn, sala 1921'ê, meha Oktobirê, kitêba dersa **Şems** bi zimanê kurdî lê bi herfên ermenî hate weşandin. Xudanê wê pirtûkê, ewledê gelê ermenî, pismamê gelê kurd **Lazo** (Hakob Xazaryan) bû. Merkezên dersdar hazirkirinê vebûn, dersdar hatin hazirkirin, ku bi vî pirtûkê zarokê kurd hînî xwendin-nivîsarê kin. Heta sala 1929'a him dibistanên gundên kurda da, him jî li nav kurdên bajarê Tilbîsê, zarokên kurdan bi vî kitêbê hînî xwendin-nivîsandina zimanê dê bûn.

Çawa hate gotin, qir û bira salên 1918-1920'î ziyaneke giran dabûn Kurdên wê heremê. Sêwîxanê Ermenîstanê û kûçên bajarên Gurcistanê (Tilbîs, Têlavî, Batim) tije zarokên Ezîdîyan, yên sêwî û bêxweyî bûn.

Sala 1922'a bi însîatîva **Ahmedê Mîrazî**, **Lazo** û hinekên din, li bajarê Tilbîsê ji bo wan zarokan dibistana 103'a vedibe. Li vê dibistanê da zarok him hînî kar dikirin, him xwendinê. Wurda ji zarok radizan. Xwendevanê vê dibistanê bûn zanyarê kurde usa ye bi nav û deng çawa **Qanatê Kurdo**, **Çerkez Bakayêv**, nivîskar, berpirsiyarê rojnama **Riya Teze** yê ewlîn **Cerdoyê Gêncî**, **Mêrxasê Yekîtiya Sovyêtê Semend Siyabendov** û gelekê din.

Wan salan gelek hemcivîn û konfêransên kurdan hatin derbazkirin. Wanda pirs-girêkên jîyana vê civakêye here ferz dihatin giftogo kirin, çawa pîrsa hildana nexwendîtiyê, şerkarî dijî erf-edetên ziyankar, ji koçeriyê derbazî jîyana riatiyê bin, pîrsa jinan. Konfêransa da pîrs pêjda hate kişandin, ku xweliyê bidne gundîyên kurd. Wan civîna da bi doklatên sereke pêşda dihatin **Erebê Şemo**, rewşenbîra kurd **Nûrê Polatbêkova**, serleşkerê kurdî bi nav û deng **Şemo Têmurow** û gelekê din.

Heta salê sîyî di warê çand û edebê da hawer ke tişteki berbiçav çênebû. Tek hêja ye bê bîranînê, ku sala 1926'a bi kurteçîroka **Lazo** û tevîbûna aktyorê ermena, yê wê demêye here bi nav û deng, ji emrê kurda sînema Zere hate kişandin.

Bi spartina hukumata komara Ermenistanê, di sala 1928'a **Erebê Şemo** û **Îsahak Mêrangûlov Elfeba Kurda** ya bi tîpên latînî demezirandin. Hema wê salê pirtûka wene **Xwe Bi Xwe Hînbûna Kurmançî** çap bû. Eva kitêba kurdî, ya pêşîn e, ku bi tîpên latînî çap dibe. Pey ra dest bi weşana pirtûkên dera, edebî, sîyasî, wergera û rojnama **Riya Teze** bû. Beşa nivîskarên kurd li rex **Yekîtiya Nivîskarên Ermenya** vebû, di radyoya Yêrêvanê da axavtinê zimanê kurdî hatine dayîn, xwendinxana kurda ya dersdar hazîrkirinê dest bi karê kir... Gavên ewlîn warê **Kurdzaniyê** da hatin avêtin.

Kadirên kurdaye ewlîn sêwiyê kurd bûn, ku ji qir û bira salên 1918-1920'an da clê û bavê xwe unda kiribûn, sêwîxana da mezin bûbûn, xwendina xweye navîn li wur standibûn. Ji wan gelek zimanê dê jî bîra

kiribûn, bi ermenî diaxivîn.

Zanyarê Kurdî bi nav û deng **Heciyê Cindî** timê ji bîr tanî, ku çawa ew û hogirê wî **Emînê Evdal** ji pey sêwîxanê ra diçine gundê kurda **Qundesaz** û **Elegezê**, ku zimanê dayka xwe carke din hînbîn. Li wir çend sala dersdarîyê dîkin. "Me him zarok hîn dikirin, him jî ji wan hînî zimanê dê dibûn." Nivîskar bîr tîne.

Wan sala komek xwendevanê kurd dişînin **Lênîngiradê** ji bo xwendina bilind. Paşê ji wan hinêk bûn zanyarne mezin û navê xwe bi harfên zêrîn di dîroka çand û kûltûra gelê xwe da nivîsîn.

Usa, kadrên ewlîn pêşda hatin: **Heciyê Cindî**, **Emînê Evdal**, **Qanatê kurdo**, **Cerdoyê Gêncî**, **Wezirê Nadirî**, **Casimê Celîl**, **Etarê Şero**. Ew jî hatin gîhîştin **Erebê Şemo** û **Ahmedê Mîrazî**.

Ji bo weşandina pirtûkên kurdî, weşanxana dewletê ya Ermenîstanê da beşa **Weşanên Kurdî** hate vekirin. Pirtûka edebî, ya pêşîn, ku sala 1931'ê li Ermenîstanê da hate weşandin ya **Lazo** bû, bi sernivîsa: **Serhatya Casim**. Sala 1932'a berevoka efrandinên nivîskarên kurda ya ewlîn: **Efrandinê Ewlin** neşir bû. Vê berevokê da bi helbest û kurteçîrokan pêşda hatin **Heciyê Cindî**, **Emînê Evdal**, **Etarê Şero** û hinekên din.

Berevoka efrandinên nivîskarên kurda ya duda, ku sala 1934'a neşir bû em rastî van nava tên: **C. Gêncî**, **H. Cindî**, **E. Evdal**, **A. Mîrazî**, **E. Şemo**. Ya sisya sala 1935'a neşir bû. Têda efrandinên **E. Şemo**, **E. Evdal**, **H. Cindî**, **A. Mîrazî**, **W. Nadirî**, **E. Şero** bûn. Berevoka da usa jî navên din hene, kîjana paşê dest ji nivîsarê berdane.

Sala 1932'a **H. Cindî** şanoya xweye **Qutya Dû Dermana** çap dike. Sala 1935'a bi pirtûkên cuda **A. Mîrazî** şanoya **Zimanê Çiya**, **W. Nadirî** **Reva Jinê**, **E. Şemo** romana **Şivanê kurmanca**, **E. Şero** berevoka helbesta **Biriqandina Ewlin**, **W. Nadirî** berevoka helbesta bi navê **Nûbar** diweşînin. Sala 1936'a romana **E. Şemo** **Kurdê Elegezê** û berevoka zargotina kurda ya bi nav û deng **Folklorê Kurmanca** hatne we-

şandin. Ew berevoka zargotinê ye hêja hazir kiribûn **H. Cindî û E. Evdal**.

Xêncî van, gelek pirtûkên dersa, yê sîyasî, civakî, gundîtîyê, usa jî **Xebername Ermenî Kurmancî** bi amadekirina **V. Pêtoyan, E. Evdal, H. Cindî, C. Gêncî** hatine weşandin.

Cudatîya dema ewlin ji demên peyra ew e, ku Sovyêtê guhdarîya mezin dide li ser xwendin, perwerde kirina kêmetewa, wê cêrgê da usa jî li ser kurda. Mecal pir in, lê kadroyê zana kêmet in. Yê heyf jî zimanê dê pak nizanin, haj ji bingeha kûltûra xweyê miletiyê, dîroka gelê xwe nînin. Nivîsarê piranîya wan him jî alyê ziman, him jî di naverok û bedewtîyê da sade, qels û kemsarkîn e. Dûrî xebere bedewiyê ya esl in. Lê çî ji hebe wê demê him hate avîtin, bingeh hazir bû ji bo paşerojê gavdanên xurt. Xelq tama xwendin, pêşketinê hisya.

Dema dudan:

Ev dema ji sala 1937'a dest pê dike û berdewam e heta sala 1955. Sala 1937'a di temamîya Welatê Sovyêtê da dest bi neheqî, zulm û zordestîya dîktatorîya stalînîzmê dibe. Vê demê kar û barên çand û kûltûra kurdeyatîyê jî tîn rawestandin. Gelek rewşenbîrê kurd tîn girtin, sirgûn kirin, ji kar tîn avîtin. **Erebê Şemo** sirgûnî Sîbîrê dikin. **H. Cindî, C. Gêncî, A. Mîrazî** tîn girtin, zêrandin. Dibistana da dersên bi zimanê kurdî tîn rawestandin. Dawî li elfeba latînî tê. Bi qirara Stalîn ji pey demeke dirêj ra, dewsa elfeba latînî, elfeba kirilî digre. Sala 1941'ê, hukumata Ermenîstanê qirar dide, elfeba kurdî biguhezin ser hîmê kirilî... Wî karî dispêrne **Hecîyê Cindî**. Ew di demeke kin da bi tipên kirilî elfeba nû ji bo dibistanê gundê kurda hazir dike. Sala 1946'an elfeba tê çap kirin. Ev elfeba heta sala 1990'î deh cara çap bûye û deve-devî nivîrneyî

zarokê kurd bi wê hîmî xwendin-nivîsarê zimanê dê bûne.

Civaka kurd jî ji rûyê wê zulmê derbne mezin stendin. Kurdên Naxîcêvanê yê komara Azerbêcanê (1937), Kurde Gurcistanê (1944), hinek jî yê Ermenîstanê sirgûnî komarên Asya Navîn kirin. Ji sûr, sarmê, birçîbûn û nexweşîya gelek rêda qir bûn. Wan sala hebs tije girtî bûbûn. Gelek hatin gulekirin, bê ser berate unda bûn, mal xirav bûn.

Sala 1941'ê dest bi şerê dijî Almanya Hîtlêrîyê bû. Zor û zemetyê şer li ser kurda jî giran rûniştin. Bi hezara mêr çûne pêşen-

ya şer. Ji sedî bawer ke hevtê-heystê venegeryan. Anegorî hesavê xwe, emekê kurda jî altindaryê da kêmet nîbû. Gelek ewledê gelê me bi mîrxasî şer kirin û hêjayî ordên-mêdalê dewletêye bilind bûn. **Semend Siyabendov** hêjayî navê **Mîrxasê Yêkîtiya Sovyêtê** bû.

Rast e, wan sala karê çand û kûltûrîyê hate rawestandin, lê hema sala 1937'a li gundê Elegezê (nehya Elegezê) tîatroya kurdayê dewletê hate vekirin. Tîatro jî li cîyê vala çêbû, ne şanoyê miletiyêye pirî hindik hêja, ne jî şanoger

û şanovan hebûn. Aktyorê tîatroyê yê ewlin ji nav xort û keçên gundên kurdayê nehya Elegezê hatin bijartin. Kar û barê tîatroyê alyê dewletê da dihat finans kirin. Lîstikvana meş distandin. Alîkariya mezin şanoger û pêşekzanên ermenya, yê here bi nav-deng dane kolêktîva tîatroyê gênc. Wan salan nivîskar û şanonivîsên ermenî li ser hîmê zargotin û jîyana kurda gelek şano ji bo wê tîatroyê nivîsin: **Mem û Zîn** (S. Taronsî), **Ker û Kulik, Keça Mîrekê, Xecê û Siyabend, Gur Heso** (S. Gênosyan) û yê din. Tîatroyê gelek şanoyên kilasîkên edebyeta ermenya, gurca, azerya, rûsa derxistin li ser dîka xwe. Bi melûmetiyê rojnamên wê demê da neşir bûne, demeke kin da civaka tîatroyê digîhîje destanîne berbiçav.

*Edebyeta kurdê
Sovyêtê bi cûre,
naverok û temamîya
xwe şaxekî edebyeta
kurdaye teybetî ye.
Rast e li xerîbîyê hatiye
efrandin, lê mîna
xûn-guşt tim li welatê
xwe va girêdayî bûye.
Pêvajoya
pêşdaçûyîna çand û
kûltûra kurdî li
Ermenîstanê gumrih
berdewam kir
heta salê 90'î.*

Tiatro ketibû li nav jîyana xelqê kurd. Seraya Tîatroyê têra temaşeqîya nedikir... Lê sala 1947'a nehya Elegezê hate betalkirin. Derê Tîatra Kurda, dema gulvedana wê da hate dadan. Di nava 10 salê jîyana xwe da civaka wê deve-devî 30 şano derxistin li ser dikê. Ji wan tek çar şano yê nivîskarên kurd bûn: **Lur De Lur** -xudanê wê serokê tîatroyê ewlin **Celatê Koto- Miraz** ya **Heciyê Cindî**, **Xuşka Doxdiryê** û **Bira** yên **Cerdoyê Gêncî** bûn. Salê şer C. **Gêncî** serokî tîatroyê dikir.

Gelek lîstikvan û karkirê tîatroyê paşê ketine li nava xebata çand, kûltûr û perwerdekirina gelê xwe. Aktyorê tîatroyê **Mîroyê Esed** ji pey karê sîyasîyî bilind ra, salê dirêj bû berpirsiyarê rojnama **Rîya Teze**, **Celatê Koto** karê dadmendiyê da xebitî, gelek bûne dersdarê mekteba u hwd..

Bi gilîkî, rast e, li vê demê bédengîke giran dikeve li nava jîyana kurdê wê heremêye kûltûrî, çandî, lê kar û barên dema ewlin û karkirina tîatroyê bade naçin, nahêlin agirê hatibû vexistin bitemire. Ji pey mirina "Bavê millet" Stalîn ra, kurde Welatê Sovyêtê jî dawê mafê xwe, yê bînpêkirî kirin. Pîrsa kurda li raya ortemiletîyê da jî hate meydane, Hukumeta Sovyêtê dîsa kurd bîr anîn.

Dema sîsyan

Ji nivê salên 50'î dîsa rojên xweş seva pêşda çûyîna çand û kûltûra kurdê Sovyêtê (Ermenistanê) hatin. Dîsa dest bi weşana rojnama **Rîya Teze**, axaftinên radyoya **Yêrêvanê** bi zimanê kurdî bûn, xwendinxana dersdar hazirkirinê vebû, Seksîyona Nivîskarên Kurd karê xweyî efrandariyê gumrih kir, Akadêmya Ermenistanê Zanyariyê, Înstîtûta Rohilatzanîyê da para kurdzanîyê vebû û hwd...

Vê carê meydana karkirinê vala nî bû. Ji piştî vegera nivîskar **Erebê Şemo** ji sirgûnîyê karên efrandariyê xurttir bûn.

Salên xweye efrandaryêye here gulvedanê da bûn **Heciyê Cindî**, **Emînê Evdal**, **Ahmedê Mirazî**, **Casimê Celîl**. Her usa jî hatin ghiştine wan **Qaçaxê Mirad**, **Usivê**

Beko, **Eliyê Ebdilrehman**, **Nado Maxmûdov**, **Mîroyê Esed**, **Xalîl Mûradov** û hinekên din, yê ku dema duda da karên dewletê, sîyasîyê cuda-cuda dikirin. **Erebê Şemo** nivîsarên xweye salê sîyî carke din li ber çavê xwe ra derbaz kir. Sala 1959'a romana wîye nû **Berbang**, sala 1959'a **Jîyana Bextewar**, 1965'a **Dimdim Yêrêvanê** da neşir bûn. Sala 1969'a bi pirtûkeke merdana berevako efrandinên nivîskar çap bû. Di wê da cî bûbûn romanên **Berbang**, **Jîyana bextewar**, **Hopo**. Romanê **E. Şemo** bi gelek zimana hatine wergerandin, bi kurdî jî pir cara çap bûne, nav û dengê gelê me ra anîne. Li nava edebyeta kurdî da romanên ewlin **E. Şemo** nivîsîne.

Heciyê Cindî, bilî xebatên wî yê zanyarî, dersa, zimanzanî, zargotinî gelek helbest, destan, kurteçîrok, tercime ji nivîskarên bîyanî weşandine. Lê bi fikra min sertacê efrandinê wîye bedewtîyê romana **Hewarî** ye. **Hewarî** bi gelek zimana hatiye wergerandin. Ev roman kul û jana gelê kurd e, êşa bi dewr û zeman e. Bi jîyana êleke **Ezîdîyan** (êla **Sîpka**) nivîskar temamiya nakokî û pîrsgirêkên li nava gel da, sebebên bêtifaqîyê, bindestîyê û hejarîya wî tîne ziman. Roman li ser bûyerên bîyî hatiye nivîsar.

Helbestvan Casimê Celîl xudanê gelek berevokên helbest û destana ye. Salên cuda-cuda berevokên wîye **Elegez**, **Beyt-Serhatîyên Kurdan Yê Evîntîyê**, **Kanya Dê**, **Ocaxa Min**, **Kilamên Çîya**, **Oda Kurdan**, **Kurdê Bengî** çap bûne.

Destanîneke edebyeta kurdaye di warê nivîsara vekirî da pirtûka **Ahmedê Mirazî** ya **Bîranîn** e. Eva him bi alyê ziman, naverok û bedewnivîsarê da kulîlkeke rengîn e, bînxweş e li nava baxçê edebyeta gelê Kurd da.

Zanyar û rewşenbîrêkî ber biçav bû **Emînê Evdal**. Li rex xebatên wîye kurdzanîyê, zargotinê, gelek helbest, destan û kurteçîrok weşandine. Hêjayî bîranînê ye destana wîye **Gulîzer**. Ev destana radyoya **Yêrêvanê** kiribû kompozîsya û alyê guhdara va bi hizkirin hate qebûlkin.

Xudanê çend berevokên helbestan in helbestvanên bi şûret **Qaçaxê Mirad û Usivê Beko**. Di warê nivîsarê vekirî da jî karne anegore hêja **Eliyê Ebdîlrehman, Nado Maxmûdov, Mîroyê Esed, Xelîl Muradov** kirin.

Li ser vê govekê û bîngê dengê edebiyeta esîl jî pêş salê 60'î ra hate bîhîstin. Bi serê silsileta **Şikoyê Hesên, Fêrikê Usiv, Mikayêlê Reşît, Sihîdê Îbo, Simoyê Şemo, Karlênê Çaçanî, Egîtê Şemsî, Rîzalyê Reşît, Ordixanê Celîl, Baryê Bala** di warê helbestê da, **Wezîrê Eşo, Emerîkê Serdar, Egîtê Xudo, Ahmedê Hepo, Sîma Semend, Ahmedê Gogê** di warê nivîsara vekirî da, dinyakê nû li nava edebiyeta vê para gel da hate vekirin. Paşê ew cihan rengîntir û zengîntir kirin **Tosnê Reşît, Çerkezê Reş, Elîxanê Memê, Babayê Keleş...**

Ji van hineka bi şûreta nivîskaryêzî mezin, hineka bi xebathizî û zanebûnê pir rîya xwe vekirin û jî alyê xwendevana da hatine naskirin û qîmetkirin.

Gerekê bê gotin jî navên li jor gotî her yek şexsiyetek e, kar û barê girîng kirine û efrandinên wan hêjayî lêkolînên edebiyat-zanyêye esil in.

Sala 1961'ê berevokên helbestan, yê **Şikoyê Hesên Alçîçek û ya Fêrikê Usivê Çevkanî** neşîr bûn. Weşandina herd berevokên wan şayiraye ewlin, qewmandin bûn li nava edebiyeta kurdê Sovyêtê da. Herd şayîr jî xwedêdayî bûn, wextekî kin da bûn hizkirîyê xwendevana.

Ş. Hesên jî rûyê kesîbiyê, tengasîyên aborî û der dorên neqenc da nikaribû temamîya qewat û şûreta xwe boy pêşxistina edebiyeta gelê xwe bida kêranîn. Ji pêş weşandina du pirtûkên helbest ra: **Tembura Kurda û Meremê Dilê Kurd**, çîlûheyşt saliya xwe da çû ber rema Xwedê. Lê çî jî hişt pir giranbiha ne.

Fêrikê Usiv mîrateke pir mezin û zengîn jî pey xwe hiştiye. Ev berevokên wîye helbesta hatine weşandin: **Gula Elegezê** (1954), **Lîrika** (1967), **Usivê Nebya** (1973), **Narê** (1977), **Hisretdeftêr** (1984, Bihara teze N 1), **Dinya Delal** (1987, Bahar

N 6). **F. Usiv** hostê xebera bedewtîyê bû. Ewî bi helbest û destanên xweye delal reng û naveroka nû, bi heqî gotî nûjenya esil anî nava poêzya kurdaye pîrqure. Ji cûrê kila-sikê dûr neket, lê bi pê û şopa xweye dewlemend û rengîn kir, bi kurtî gotî qesra xweye berew li rex qesrên şayîrê kurdaye nemir çêkir. Destanên wîye **Usivê Nebya, Xewna Mîrmîh, Rihana Reşo, Hisret** û yên din ne ku tenê sertacê efrandine wî ne, lê usa jî mirov kare wana dayne li rex destanên kilasikên meye here mezin.

Pir hewaskar û dewlemend e poêzya **Mikayêlê Reşît**. Ewî cûre û naverokeke nû anî li nav edebiyeta kurdê Sovyêtê.

Helbestvanên hêja û xweyê rîya xwexatîyê ne **Simoyê Simoyê Şemo, Sihîdê Îbo, Karlênê Çaçanî, Rîzalyê Reşît, Egîtê Şemsî**.

Tosinê Reşît, Çerkezê Reş, Elîxanê Memê xwe ra ronayîke geş, kûrayîke angor û bineke xweş anîn.

Di warê nivîsarê vekirî da karne mezin kirin **Wezîrê Eşo, Emerîkê Serdar, Sîma Semend, Egîtê Xudo, Babayê Keleş**. Wana tevî **Ahmedê Gogê, Temûrê Xelîl, Hesenê Qeşeng, Mirazê Evdo, Baryê Mehîmûd** rojnamegerîya kurda jî gihandine destanînên hêja.

Gavne xurt alyê şanogerîyê da jî hatine avîtin.

Li nava kurtenivîseke wa da îmkân tune wan hemû kar-barên li nava wan 65-70 sala da hatiye kirin bê gotin, qîmetkirin û analîzkirin.

Ew mijara ne ku miqaleke wa ye, lê bi deha xebatên edebiyet-zanyêye mezin e.

Edebiyeta kurdê Sovyêtê bi cûre, naverok û temamîya xwe şaxekî edebiyeta kurdaye teybetî ye. Rast e li xerîbiyê hatiye efrandin, lê mîna xûn-goşt tim li welatê xwe va girêdayî bûye.

Pêvajoya pêşdaçûyîna çand û kûltûra kurdî li Ermenistanê gumrih berdewam kir heta salê 90'î. Rûyê pêşdahatîna qewatên mîletçîyê şovûnîst, hilweşîna qeydê Sovyêtê, avayê çand û kûltûra kurdaye li wur jî hilweşya.

Serhildanên kurda di sala 1913a û di nivê pêşin yê sala 1914a da

Temûrê XELÎL

Pirsa kurda problêmeke here sext û giran bû, ku pêrgî xwedîyên Împêratoriya Osmanî - cantirka bû di nava pênc salên heyetîya wê da.. Rûyê pirsar ermenîya ya sertbûyî da rew li wilayetên rohilatê da diha sincirî bû. Balyozê rûsa li Tirkîyê Gîrs di destpêka meha adarê sala 1913a Sazonov ra nivîsî: Rewşa Împêratoriya Ottomanîyê ya hundur baş e. Di nava kurda da bere-bere nerazîbûn mezin dibe berbi hukumeta niha. Ermenî... ji kirinên kurda ditirsîn û ew jî hindava xwe da tene sî-lehkirinê.

Îdî di bahara sala 1913a da gelek navçeyên Kurdistanê Tirkîyê da rewş pir sert bû. Casûsên Ebdilrezaq, Şêx Ta û serekên kurda yê mayîn temamîya welêt da digêrîyan û dijî hukumeta tirkî propaganda dikirin. Wana ermenî didane bawerîkirinê, ku tevrabûna kurda ya azadîyê hîç zirarê nade wan.

Anatolîya Rohilatê da navbenda tevrabûnê kurda, wek berê dîsa navçeyên Wanê û Erzurumê bûn. Wilayeta Wanê da ne tenê binecîyên xaçparêz û êzdî, lê usa jî piranîya kurda bi çavê dijminayî li hukumeta tirkî û bi çavê dostanîyê li Rûsîyayê dinihêrîn. Kurd diha gelek cara berbirî konsûlخانên rûsa dibûn, şikyatê dîwana tirkî dikirin û hîvî dikirin, ku wana bikin bin bandûra Rûsîyayê.

Dîwana tirkî û xwesma wafîyê Wanê Izzet beg, ku dijminê rûsa yê xedar bû, her tişt dikirin bona kurda rakine rûyê Rûsîyayê, usa jî şerê kurda û ermenîya bidine gurrkirinê. Lê propoganda tirkî tu tesîr li ser kurda ne kir. Tevrabûnê di nav kurdên Wanê û wilayetên cînar her diçûn zêde dibûn. Serekê heyderîya Kor Huseyn Paşa, bi gotina vîsê-konsûlê li Wanê Akîmovîç, bangî kurda kir serhildanê bikin bona sazîkirina navçê Kurdistanê ya avtonom bin bandûra Rûsîyayê da. Serokên eşîretên mezin şewrdarî derbaz kirin derheqa pirsar tekîlîkirina têkoşînê da.

Bedirxanîya jî bîr û bawerîya sazîkirina Kurdistanê serbest bi alîkarîya Rûsîyayê ya sîyasî û fi-

nansî propaganda dikirin. Yûsif Kamil Bedirxan û mirovê wî Sulêman vîsê-konsûlخانa rûsa ya li Wanê pê dane hesandinê, ku hemû eşîret bi hev ra pev ketine tevrabûnê bidne tekîlîkirinê dijî Tirkîyê, bona Kurdistanê bighînine Rûsîyayê û hîvî dikirin bizanîbin, ku gelo kurd dikarin hevîya xwe bidine ser alîkarîya rûsa.

Di rûyê wan nerazîbûnê sext da, ku nava serokatîya kurda da hebûn, serhildan ne bûn. Ebdilrezaq xwe dihesiband wek mirovê tek-tenê bona qulîxa serokê beglikîtiya kurda û behs dane belakîrinê, ku Rûsîya her tenê pita wî digire. Berî gîşka bi Kor Huseyn Paşa û alîgirê wî Ebdilrezaq ra ketine hucetê. Şewrdarîya şîrwanê da (senceka Sêrtê) wana biryar kirin alîgirê Kor Huseyn - Kamil beg bişînine Tîflîsê bona azîrû bike, çika Rûsîyayê kurda bin bandûra xwe da. qebûl bike, eger ewana xwe serbest îlan bikin û gelo dîwana rûsa wê destûrê bide, ku kurd çêka dest bînin. Bilî wê, Kamil beg gerekê zelal bikîra, gelo rûsa qe sozê tiştêkî dane Ebdilrezaq an na? Kamil beg da kîvşê, ku kurd gelekî mela Ebdilrezaq nakîşînin û parêke kurda dijî wî ye. Bêy safîkirina wan pirsar, Huseyn Paşa û alîgirên wî turu ne kirin destbî kar.

Li Dîyarbekirê û wilayetên Anatolîya Başûr-Rohilatê yê mayîn da pismamê Ebdilrezaq - Hesen beg jî derkete dijî wî. Partîya Ebdilrezaq hesab dikirin wek ya bi mîlgirtina rûsa, partîya Hesen hesab dikirin wek ya bi mîlgirtina îngilîsa. Herdu seroka hevdu ra dijminayî dajotin, wana dutîretî (dijberî) kirine nava tevgera kurda. Rast e, Hesen û Ebdilrezaq zûtîrekê li hev hatin, lê ewê yekê dirêj ne kişand.

Xulese, Ebdil Qadir, ku tim xwe dida hêla tirkî, pismamê xwe - Êx Ta ra dijminayî kişand, ber dîwana tirkî vayîsîya (xeyb) wî kir. Şêx Ta mecûr bû bireve Rûsîyayê. Şêx Ta, ku xêlê wext Novorossiyskê da ma, kete bin bandûra dîwana rûsa û vegerîya Ûrmîyê.

Dîwana tirkî careke mayîn ced kir nerazîbûnê di navbera serokên tevgera kurda da bi kar bî-

ne. Havîna sala 1913a îttîhadîstê bi nav û deng Necî Paşa çû Kurdistanê Tirkîyê. Ew li temamîya welêt gerîya, begên kurda da bawerkirinê, ku rehet cîyê xwe da bisekinin hetanî hukûmet mehkem dibe, firsendê nedine dewleta, ku tevî karê wan bibin.

Qasîdê hukûmeta tirkê Fewzî beg çû herêma Sêrtê-Cizîrê bona serekên kurda ra hevra-xeberdana derbaz bike. Kurda dew kir, ku karmendên tirkê yên here nepak ji kar bavêjin, wan kurda ji hebsê berdin, ku dîwanê ew belasebeb girtine. Tirk mecbûr bûn wan dewkîrîna qebûl bikin. Lê di herêmê da tevrabûn ne hatine sekinandinê, dîwana tirkê vêderê timê jî sist bû, lê carna jî qe lap tunebû. Ji bo nimûnê, eşîreta caf (15 hezar mal) tu cara xerc-xerac ne dida hukûmeta tirkê. Pîranîya kurdên caf, ku pareke wan li ser erdê Îranê dima, dîwana hîç kesî nas ne dikirin. Eşîretên hemewand û botan (25 qebîl) herdem dijminê hukûmeta tirkê bûn (1).

Bahara sala 1913a li başûr-rohilata Anatolîyayê û Kurdistanê Îranê da destpê kirin eşkere derketine dijî hukûmetê. Di dawîya meha adarê perçekî wilayeta Mûsilê ketibû bin destê kurda. Dîwana tirkê gele wext nikaribû zora vê serhildanê bibe (2).

Meha nîsanê sala 1913a li navçeyên Dîclê Jorîn da tevrabûnê kurda pêşda hatin û xetera ku ewê li temamîya başûr-rohilatê belav bibin, serî hilda. Navbendên tevgerên kurda li Cizîrê, Midyatê û Hesenkeyfê bûn. Eşîra Bedîrxan serokatî li wê dikir.

Wilayeta Dîyarbekîrê û senceka Sêrtê da çend cara eşîrên kurda yên rind çekdarkirî tevrabûn kirin. Di nav binecîya da behs bela bûn derheqa wê yekê da, ku zûtîrekê wilayetên Dîyarbekîrê, Xarpêtê (Mamûret el-Ezîzîyê) û wilayetên Kurdistanê Başûr-Rohilatê yên mayîn wê bikevine bin bandûra Împêratoriya Rûsîyayê. Propaganda dîwana tirkê ya dijî rûsa di nav kurda da hîç bi ser nê ket.

Ji dîwana tirkê ra bi dijarîke mezin li hev hat dengê tevrabûna kurda bidne kerrkirinê. Her tenê di rûyê bêtifaqî û dutîretîya di navbera serekên kurda da bahara sala 1913a Anatolîya Başûr-Rohilatê da tevrabûna kurda ya yekgirtî ne bû.

Bi vê yekê ra tevayî Kurdistanê Îraqê da jî bûyerên giring-serî hildidan. Li wir Şêx Mehmûd Barzincî tevrabûna kurda dida amadekirinê. Nav û dengê wî zû bela bû. Ewî ya xwe û

kurên Bedîrxan - Huseyn Paşa û Yûsif Kamil Paşa kire yek, yên ku bahara sala 1913a bûbûn serokê Cizîrê û destûr ne didan dîwana tirkê, ku ji binecîya xerc-xeraca berev bike. Şêx Barzincî plana damezirandina dewleta kurda ya fêdêral amade kir. Eger Ebdîlrezaq hêvîya xwe dida ser rûsa, lê Barzincî wî çaxî gumana xwe dida ser piştgirî û alîkarîya Îngilîs. Nameyên wî û vîsê-konsûlê Brîtanîyayê yê li Mûsilê Honî hevdu ra diçûn, dihatin, herwiha pevgirêdana wî bi konsûlê Îngilîsî sereke li Bexdayê Morîmer ra jî hebû. Ev gişk bûne sebeb, ku hinek dîtindar hatine bawerkirinê, ku kurdên bakur-rohilata wilayeta Mûsilê (Amedîyê, Dihokê, Ekrayê, Rêwandûzê), ku diketine bin hukûmê Barzincî.

Bi hev ra pev ketin, ku Şêx Barzincî Kurdistanê Îraqê da, navbenda Kurdistanê Bakur (Tirkîyê) da, ku texmîn dikirin zûtîrekê Rûsîya wê hukûmê xwe li wir bide testîqkirinê, û bakurê Îraqê da, ku zû da çavê îngilîsa li ser bû, dewleta kurda bidne sazîkirinê.

Lê berbiribûna Şêx Mehmûd ya dijminayê hindava Rûsîyayê da ew kar dikaribû bi ser ne xista. Ewî hêvîya xwe danibû li ser Îngilîs û dixwest piştî xwe bi wê va girêde, lê bi wê ra tevayî jî dixwest ji Rûsîyayê jî alîkarîyê bistîne. Bona wê armançê jî Şêx Mehmûd Barzincî dawîya meha nîsanê sala 1913a merivê xwe Şehîd Mehmûd şande bal konsûlê rûsa yê li Mûsilê Kîrsanov. Şehîd Mehmûd elam kir, ku kurd amade ne piştî Rûsîyayê bigrin, eger lazîm bibe, dikare dijî hukûmeta tirkê şerê çekdarî jî bike. Bi gotina Şehîd Mehmûd, kurd dikarin hetanî 50 hezar şerkira bidin. Ewî Kîrsanov da bawerkirinê, ku propaganda dîwana tirkê, ku dixweze bi fikrên Rûsîyayê yên agrêsîv va kurda bide tirsandinê, Kurdistanê da qet lap nayê pejirandinê. Şehîd Mehmûd hewil da ji konsûlê rûsa pê bihese, ku hukûmeta rûsa qîmetekî çawa dide Kurdistanê û gelo ku tevrabûnê kurda, ku berdewam dibûn, sala 1913a di herêmên kurda da tabîyên hukûmeta cantirka dane sistkirinê. Merî nikare bêje, ku îttîhadîsta temamîya xetera wê rewê rast qîmet ne dikirin, ku di navçeyên kurda da hebû. Lê hêza wan tunebû, ku karibe tevgera kurda ya ji bo azadîyê bide temirandinê. Erê, ku nû kuta bûbû, aparata dewletê û hêzên Împêratoriya Osmanî pir da sistkirinê. Lema jî hukûmet mecbûr bû rêyên mayîn bigere bona bédengkirina kurda.

Lê çend cîya tewlebazî hatine kirinê, ku xudêgiravî hukûmet difikire ku rewşa kurda ya aborî û çandî bide xwekirinê.. Welîyê wilayeta Wanê Tahsîn beg serokatî li komela kurda ya Nerî mearîf ve ticaret ve sanayî (Belakirina ronkayê, tucaretê û senayê) kir û komela kurda ya koopêratîv da tekîlîkirinê. Rojnamên cantirka (xwesma Îkdam- a Sitembolê) bangî hukûmetê dikirin, ku kurda bi xwelîyê ra bidne girêdanê, wana fêrî bêcerkirina erdê bikin û tiştên mayîn.

Bi wê yekê ra tevayî di nava kurda da propaganda dijî rûsa hate qewînkirinê. Ew ne tenê li Tirkîyê, lê herwaha di nav kurdên Rûsîyayê da jî dihate kirinê. Vêderê panîslamîst kar dikirin, yên ku hukûmeta tirka ra hatibûne girêdanê. Di nava malûmatîyên dêpartementa cendirmê da ya qeza Qersê û bajarê Qersê ya meha sibatê sala 1912'a da dihate gotinê: Êmîsar û melleyên tirka, ku ji alîyê kurda da rind tene qebûlîkirinê, ser hev diçine gundên kurda, xwesma gundên li ser sînor û dema ji kurdên cî pê dihesin, ku dû wan digerin, ji wan dera difizîrînin. Serokatîya cîyên herî nimiz alî agîtatorên panîslamîsta dikirin. Ewê yekê alî wê yekê dikir, ku casûsîya tirka di nav kurdên Pikavkazê da jî bi serketin kar dikir û ewana gelekî ji serokê kurdên Rûsîyayê Elî Eraf begê Emedînov ne razî bûn.

Dema şerê Balkana casûsîya tirka nava kurdên Rûsîyayê da pere û rezedilvan (yên ku dixwestin eskerîyê bikin) berev dikirin. Beg û serokên kurda, ku hatibûne ruetîkirinê, dirav didane merivên eşîra xwe yê xizan û dişandine Tirkîyê. Bi wê yekê ra tevayî çekên rûsa didane kurdên Tirkîyê. Ew çek ji Êrîvanê dihatine sitendinê. Xwesma casûsê tirk Mustefa beg li gundên kurda yê navça Qaqizmanê, Oltînê û Erdehanê bi kel û ced kar dikir, yê ku bona ordîya tirka dirav berev dikirin û propaganda panîslamîstîyê va mijûl dibû.

Wî çaxî kurdên Tirkîyê dîsa wek berê sînor dîteribandîn, ji vî berî derbazî alîyê mayîn dibûn û dihatin. Û gelek cara di rûyê wan yeka da pevçûn dibûn.

Casûsên cantirka hewil didan Kurdistana Tirkîyê da dijîhevtîyên Îngîlîs-Rûsîyayê bi kar bînin û ne ditirsîyan îdêya derheqa wê yekê da propaganda bikin, ku rind dibe hukûmê Îngîlîs li ser kurda mehkem be, ew jî wî çaxî, ku hukûmeta Tirkîyê zef rind haj ji armanca sîyaseta Brîtanîyayê ya berbi Tirkîyê hebû. Bi gotina

konsûlê sereke li Erzurumê Adamov, metranê ermenîya Zavên Yevgênîyan ser wê bîr û bawerîyê ye, ku qasidên hukûmetê niha berk bona propaganda dijî rûsa nava kurda da dixebitin, û ewana ne dij in, ku kurd diha nêzîkî Îngîlîs bin, ku keftîyî destpêneketina Tirkîya Asîyayê ya 40 salî dide, her tenê bi wê rê hukûmdarîya Rûsîyayê li ser eşîrên kurda bide sistîkirinê.

Van fêlbazîyên dîwana tirka hîç tesîreke baş li ser binecîyên kurd ne kirin. Rast e, hinek serok gotin, ku amadene bi hukûmetê ra bikevîne nava danûsîtendîna. Ji bo nimûnê, bi gotina vîsê-konsûlê li Xoyê Çîrkov, Ebdîlrezaq ev şertên han pêda kişandin bona bi tirka ra li hev bî: bi resmî gelê kurda nas bikin, bona kurda dibistana vekin, çend sênatorên kurd hebin, xwelîyê bidne kurda. Eger ev behs rast be jî, hevraxeberdanên kurda bi dîwana tirka ra derbaz ne bûn, ji ber ku hukûmetê ne xwest ber serokatîya kurda daxwe, ji zêdebûna daxaza wan ya ji bo otonomîyê ditirsîya, lê pîranîya kurda wek berê berk dijî hukûmetê bûn.

Nîvê duda ya sala 1913a da û xwesma mehên pêşin yê sala 1914a da, Kurdistana Tirkîyê da tevrabûnên kurda yê zor qewimîn dijî hukûmetê. Sebebeke sereke ew bû, ku paşî şerê Balkanayî duda hukûmeta tirka diha bi ciddî xerc-xerac ji wan kurda distendin, ku berê ne didan. Hate biryarkirinê, ku bona her merivekî mezin 4 lîra û bona zara hinekî jî 4 lîra kêmtir bistînin. Dîwanê destpê kir pirtir xerc-xerac sitend: bona her mêrekî 7 lîra. Wextê bi deyn dayîna xerc-xeraca jî du cara zêde bû; dewsa 10 sala, kirin 20 sal. Bilî wê, destpê kirin kurd bi zorê birine eskerîyê.

Di dema berî şerê karkirina mîletçîyên kurda gumrehtir bû. Gelek cîya rêxistin û komelên kurda hatine damezirandin. Ji wana ya here bi nav û deng Komelî Kurdistan bû, ku hukûmê wê li ser hemû navçeyên kurda hebû. Mîletçîyên kurd destpê kirin ji eşîrên kurda ra çek şandin. Lê karê wan yê sereke agîtasiyona sîyasî bû. Ew him welatên dereke da, him jî di rûpelên kovar û rojnameyên kurda yê li Tirkîyê dihatê kirinê. Ji bo nimûnê, gêneral Şerîf Paşa di meha nîsanê sala 1914a rojnama Meşrûtiyet da bi navê Serhildanên kurda û sebebên wan gotarek weşand. Xudanê nivîsê cantirk berk rexne dikir bona sîyaseta wan ya mîletîyê, xwesma bona tekîlîkirina xezakirînen ermenîya, û bi bîrbawerîya Şerîf Paşa armanca wan ew bû, ku kurda ber çavê Awropayê bidne rêşîkirinê.

Kurda dewa otonomîyê dikirin, wek wê otonomîyê, ku albana sitendibûn û ereb jî şer dikirin bona wê bi dest xînin.. Di temamîya welêt da mezbet dihatine belakirinê, ku bi deha hezara mirova ew îmze dikirin û wana bang dikir têkoşînê bikin bona azadiya xwe. Bi gotina zaneyê fransîzî bi nav û deng alîyê problêmên Rohilata Nêzîk da Ejen Yung, bernama miletçiyên kurd ev bû: parastina biryara sultanên berê derheqa otonomîya Kurdistanê da, kêmkirin û hildana xerc-xeraca, sazkirina ordîya kurda bona parastina sînorê Rûsîyayê-Tirkîyê, sazkirina serokatîya kurda ya cî, vekirina dibistanên kurdî, Kurdistanê da hemû karmend û zabit gerekê kurd bin.

Lê wek berê di nav tevgera kurda ya çekdar da serkarîkirina siyasî, yekîtiya daxaz û armanca tunebû: hinek dixwestin beglikîtiyên kurda yên serbest hebin, hinekên din piştgirîya derbazkirina rêforma dikirin, hinek dew dikirin, ku hukûmet terka derbazkirina rêformên ji bo ermenîya bide.

Di bahara sala 1914a da navça Bîtîlîsê bû navbenda tevrabûnên kurda. Di destpêka meha adarê sala 1914a dîwanê serekê cî yê hukûmdar û qedirbilind Melle Selîm girt, ji ber ku ik dibire ser wî, ku ewî ev xayîntîya dijî hukûmetê organîze kirîye. Li ser rîya berbi Bîtîlîsê, gundê Kumaxê da, nêzîkî Hîzanê kurda êrîşî li ser koma nobedarîyê kirin û Selîm aza kirin. Ev êpîzod bû îşareta tevrabûna kurdên Bîtîlîsê ya tevayî.

Tevrabûna bîtîlîsiya pêşîyê da organîzekirî bû. Ebdilrezaq, Yûsif Kamil û serekên kurda yên mayîn, ku piranîya wan ji malbeta Bedirxanîya bûn, di nava sê sala da ew tekîl kiribûn. Ji Xoyê, li ku barêgeha tevgera kurda hatibû teklîkirinê, ji kurda ra çek anîn. Melle Selîm bi nameyê berbirî metranê ermenîya bû û li wir eşaretî dida wî, ku têkoşîn wê her tenê dijî can-tirka be, û bang dikir bona kurd û ermenî bi hev ra kar bikin.

Di rûyê girtina Melle Selîm da tevrabûn mehekê ji wextê xwe zûtir destpê bû. Evê yekê bi bawerîya Yûsif Kamil beg gelekî xirab hukûmî ser paşeroja wê kir. Ji hemû alîya şervan hatine Hîzanê. 9-ê adarê ew 4 hezar bûn, lê du roja şûnda ew dubare bûn. Wana dew dikir, ku erîşyet bê dasekinandinê û serokatîya tirkî bê hîlanînê, ya ku kurd pinî-pinî kirîye û welat difroşe merivên diyanî. Dîwanê pêşîyê hîç tiştek ne kir, ji ber ku bi gotina Tîrs, wê nêt hebû

tevrabûna kurda û dewkirinên wan rake dijî pîrsa derheqa derbazkirina rêformên ermenîya. Ew koma biçûk, ku şandine Hîzanê, bêy dijarîya ji alîyê kurda da hate hincirandinê(3).

Rewşa tirkî gelekî xirab bû. Di nîvê meha adarê koma kurda ya duhezarê bajarê Bîtîlîsê kire nava hesarê. Welî bi têkoşera ra kete nava hevraxeberdana. Wî çaxî hukûmetê welîkî mayîn, yekî diha pêçirayî, Bîtîlîsê da kîvş kir û ji Erzîncanê alayîk şande wêderê (ya ku zûtîrekê ji alîyê kurda da hate hincirandinê)..3ê nîsanê kurd ketine Bîtîlîsê. Bi vê yekê va jî dawîya serketinên wan hat.

Wê rojê, êvarê gelek esker (taxbûreke eskerên peya û du alayên eskerên siyarî) ji Mûşê hatine Bîtîlîsê, û kurd mecbûr bûn bere-bere ji bajêr derkevin. Wê rojê wana hetanî 60 merî unda kirin (tirkî her tenê çar merî). Melle Selîm û sê terefdarên wî pêra gîhandin xwe konsûlxana rûsa da veşêrin, serokên tevgerê yên mayîn dîl ketin; têkoşerên sade dor-bera bela bûn.

Hukûmeta Tirkîyê zulmeke mezin anî serê tevgelên tevrabûna Bîtîlîsê. Li her dera merî hatine girtinê. Gelek serokên wilayeta Bîtîlîsê yên kurd hatine hebiskirinê. Ecêbên giran anîne serê kurdên li girtîgehê. 7ê gulanê sala 1914a Şêx Şehîd Elî, şehabêdîn (ku hatibû girtinê dema xwestibû derbazî sînorê rûsa bibe) û neh serokên tevrabûna kurda yên mayîn Bîtîlîsê da hatine dardakirinê. Zûtîrekê çend serokên din jî hatine cezakirinê.

Bi bawerîya Şîrkov, sebebê zordestîyên ew-qasî berk dijî kurda ew bû, ku tevger ne ku dijî ermenîya bû, wek ku dîwan hîvîyê bû (rast e, hinek tewlebazî hatine kirinê), lê bi temamî dijî hukûmeta tirkî bû. Lê têrorê kurd ne dane tirsandinê. Yekî, ku 7ê gulanê hatibû dardakirinê - Melle Resûl, çend deqa berî dardakirinê, gava berbirî esker û karmendên tirk bû, got: Şîkir ji Xwedê ra, musulman min darda dîkin, min rûs ne dîtin, lê ez bi hevî me, ku hûnê zûtîrekê wan bibînin û ewê heyfa min ji we hildin.

Kezakirina têkoşerên kurd yên Bîtîlîsê, herwaha dardakirina şehabadîn, ku nava kurda da eyan bû wek mirovekî buhurtî, nerazîbûna kurda ya mezin pêşda anî. Temamîya welêt da agî-tatora bangî kurda dikirin şerkarîya çekdar bikin dijî zulmkarên tirk. Gelek navçeyên Anatolîya Rohilatê da destbi tevrabûna bûn. Wilayeta Erzurumê da, kurd ne dixwestin xerc-xeraca bidin, ku hertim zêde dibûn. Erzîncanê û ser sî-

norê Tirkîyê-Îranê da tevrabûn pêşda hatin, dema şerê bi eskerên hukumetê ra hetanî 50 hezar kurdên Îranê hatine hewara kurdên Tirkîyê. Lê bahara sala 1914a Îraqê da tevgera kurda diha xurt bû.

Hela di meha çirîya pêşin sala 1914a nûnerê Şêx Mehmûd - Sehîd Mehmûd dîsa berbirî vîsê-konsûlê rûsa yê li Mûsilê Kîrsanov bû û hîvî jê kir, ku sîyaseta rûsa ya li Kurdistanê jê ra şiroveke. Sehîd Mehmûd usa jî nameya xwe ya qedirgirtinê da Kîrsanov û derheqa wê tevgerê da jê ra got, ku di navça Suleymanîyê da cêstpê bûbû.

Meha adarê sala 1914a, ango dema gumrehbûna bûyerên li Bîtîlîsê, ser perçekî Kurdistanê Îraqê destbi serhildanê bûbû, ku Şêx Ebdil Selyam Barzanî serokatî li wê dikir... Sebebekî serhildanê ew bû, ku xerc-xerac bi 25% hatibû zêdekirinê. Hema di destpêka serhildanê da Şêx Ebdil Selam têtêlêgram da wezîrê Tirkîyê yê karên hundur, ku giva ewî bi ewra konsûlê rûsa yê li Mûsilê, ku sozê alîkarîyê û pêkêkirinê dayê, destbi emelên dijminayê kir dijî hukumeta Tirkîyê. Barzanî ev yek kir bona hukumeta Tirkîyê bide tirsandinê û wê mecbûr bike, ku ber kurda daxwe. Malûmatî hene, ku Şêx Ebdil Selam dixwest îngilîs jî wî biparêzin. Ev kirinên serokê kurda ne gihîştine armanca xwe. Îdî di nîvê meha adarê tirka destpê kirin Rêwandûzê, Ekrayê û Amedîyê da esker civandin bona serhildana kurda ya li Îraqê bidne temirandinê.

Wî çaxî serhildan gihîşte temamîya wilayeta Mûsilê û perçekî wilayeta Bexdayê. Eşîrên hemewand, caf, dizayî û yên mayîn gihîştine Ebdil Selyam. Piranîya serokên kurda, ku tevî serhildanê dibûn, hêvîya xwe didane ser alîkarîya Rûsîyayê û berbirî konsûlxana rûsa bûn bona parastinê. Lê kurda ew alîkarî ne sitendin, çî ku hîvîyê bûn û hêza wan jî têrê ne dikir.

Hukumeta tirka, ku gelekî ji serhildana Barzanî ditirsîya, gelek esker şande dijî têkoşera; dawîya nîsanê Barzanî têk da, lê hetanî cêstpêka hezîranê tevgera li Kurdistanê Îraqê bi temamî hate temirandinê. Zulma giran anîne serê kurda, gundên têkoşera şewitandin. Şêx Barzanî pêiyê revî Ûrmîyê, li wir gundekî da xwe veşart, lê zûtirekê derbazî Rûsîyayê bû û Naxçîwanê da ma.

Bûyerên, ku bahara sala 1914a Kurdistanê da derbaz bûn û xwesma tevgera li Bîtîlîsê, tabetî ne dida serokatîya cantirka. Hukumetê fikar kir, ku tevrabûnê li Kurdistanê wê xirab

hukumî li ser fikra civaka Awropayê, xwesma li ser wan hevrxaberdanên Fransîyayê-Tirkîyê yên derheqa pirsên aborî da bikin (tirka dixwestin deynekî nû ji Fransîyayê bistînin), ku wî çaxî derbaz dibûn. Sîtembolê da herwiha ditirsîyan, ku serhildanên kurda wê bibîne sebeb, ku pêwendîyên bi Rûsîyayê ra wê xirabtir bin. Û tişteki text-bext (tesedûf) nîbû, ku bona temirandina tevgera Bîtîlîsê, esker ne ku ji navçeyên ser şnorê bi Rûsîyayê ra anîn, ku diha nêzîkî Bîtîlîsê bûn, lê ji Mûsila diha dûr anîn. Xulese, ewê yekê qe tabetî ne dida serokên cantirka, ku pêşdaçûyîna tevrabûna kurda ya azadiyê (ku qet li benda wê yekê nîbûn jî) teqileke ba da serhildana gelê ermenîya ya dijî derbegîyê û di 4ê nîsanê sala 1914a bû civîna komîtêya Yekîti û Pêketinê ya taybetî, li ku ev pîrsa dihate enenekirinê: bi çî awayî berbirî kurda bin? Sedirê komîtêyê Mîdhet Şukrî Paşa got, ku hewildina hukumetê, ku kurda bide bawerkirinê, ku cûrê serkarîkirinê yê nû baş e û wan mecbûr bike, ku dest ji serdestîyên berê bikişînin, ne li her dera bi ser dikeve. Dijminên hukumeta niha,- Mîdhet Şukrî Paşa xeberdana xwe dûmayî kir,- serekên kurda yên navdar - zureta Bedirxan, ku gumana xwe didine ser alîkirina komîtêyên tirka yên li şaristanîyê, ku li Odessayê û Batimê da bingeh girtine, û ji alîyê konsûlên rûsa da têne parastinê, karê xwe dikin bona desthilatdarîya cantirka welgerînin.

Dema pevguhastina fikra hate biryarkirinê, ku serekên kurda yên here navdar ra bikevine nava kompromîsa: wana di qulixên bilind da kiv bikin, hetanî kursîyên parlamenterîyê û sê-natorîyê jî bidine wan.

Lê piranîya endamên komîtêyê dane xuyanîkirin, ku ew ditirsîn, ku kurd dikarin paytext da jî tevrabûnê bikin. Tabîya kurda li herêma hêvîya tu tiştî ne dida. Lema jî gorî biryarên komîtêya Yekîti û Pêşketinê hukumetê hewl da firsandên pêşîlêgirtinê bibîne. Destûr dane welîyên Bîtîlîsê û Wanê dema pêwîstî hebe, halê eskerîyê elam bikin. Wezîrê mezin Sehîd Helîm paşa berbirî wezîrê parastinê Enver bû û hîvî jê kir, ku hema çawa dîwan bixweze, bira eskera bişînine wilayetên kurda. Wî çaxî Sehîd Helîm eşaretî da welîyên wilayetên Wanê, Erzurumê, Dîyarbekirê, Mamûret-el-Ezîziyê, Sivasê û Trabzonê hemû mecalên pêşîlêgirtinê amade bikin, ku dema tevrabûnê kurda xaçparêz û mirovên welatên dereke zirarê nekevin. Wezîrê karên hundur Talat paşa berbirî wezîrê

mezin bû û hîvî kir, ku şearetîyê bide Rûsîyayê û Îranê.

Ne hewildanên nû, ku serokatîya kurda ber-til kin, ne ecêbên giran, ku dianîne serê têkoşerên kurd, pirs çareser ne kirin. Zordestî her tenê hêrsa gelê kurd radikir, lê sozdayîna û pêşkêşa îdî nikaribûn wek berê tesîra xwe li ser beg û şêxên kurda bikirana, yên ku hîç pirtûkî jî qedirê hukumeta tirkî ne digirtin û aminaya xwe pê ne dianîn.

Têkçûna serhildanên Bîtîsê û Îraqê kurd hêvîbir ne kir, berktîya wan ne da qelskirinê bona têkoşînê bikin seba ji zêrandina tirkî rizgar bibin.

Serokên tevgera kurda, ku dersên serhildana Dêrsimê hildane ser hesêb, tivdîra tevrabûnên nû didîtin. Şertê herî giring û sereke di karê damezirandina tevgera kurda ya yekgirtî û serketina wê, wana wek berê di alîkarîya Rûsîyayê ya eskerîyê û sîyasî da didîtin û dîcedandî her tiştî bikin bona bi rûsa ra ziman bibînin. Di dawîya meha tîrmehê sala 1914a xebatkarekî balyozxana rûsa li Sitembolê Yakûêv rastî Yûsîf Kamil hat, ku diçû Rûsîyayê. Temamîya Kurdistanê, serekê kurda elam kir, dixweze bikeve bin bandûra Rûsîyayê û dixweze bi dilhelalî tevî wê kar bike. Yûsîf Kamil navnîa wan kurda da sohbetvanê xwe, ku paytext da diman û dikaribûn wek înfomator kêrî balyozxanê bihatana.

Dawîya meha hezîranê sala 1914a şêxên qebîlên eşîra heyderîyan Ebdîl Ezîz û Ebdîl Hemîd hatine bal konsûlê rûsa yê sereke li Erzurumê - Adamov. Wana dixwest pê zanibûna, gelo hukumeta rûsa hazîre alîkarîyê bide kurda, dema ew destbî şer bikin. Di fikra wan da tenê ew nîbû, ku rûs çeka û cebîrxanê bidne wan, lê usa jî ew bû, ku Rûsîya bi çekê bikeve ortê û eskerên rûsa temamîya Kurdistanê zevt bikin. Şêx Ebdîl Ezîz gote konsûl, ku ew bi sîpartîna Melle Selîm usa dike, yê ku vîsê-konsûlxana Bîtîsê da xwe veşartîye, û da bawerîkirinê, ku kurdên Tirkîyê bi kurdên Pîkavkazê ra girêdayîne, usa jî ew ermenîya ra pev ketîye bona tevayî rabîne dijî hukumeta Tirkîyê. Ewî her tenê derheqa danaka da gelekî xirab xebirda. Dawîyê şêxa gotine konsûl, ku eger Rûsîya alîkarîya çekdarîyê nede kurda, wî çaxî jî wana gelek amadene koç bikin herine Rusîya.

Wan serekên kurda jî hêvîya xwe danîbûne ser cînarê Tirkîyê yê başûr, ku berê mîla Tirkîyê dikirin. Şêx Ebdîl Qadîr bi destî birayê mar-

îmûn, serokê aşûrîyên nestorîyan yê ruhanîyê (dînî, oldarîyê), ku Sitembolê da dima, elametî da Pîter Êllow (Pêtros Axa), ku wî çaxî qulixî Rûsîyayê dikir û dixwest bibe rêvebirê hukumê rûsa yê sereke nava kurdên Îranê da, bê paytext bona pîrsa şandina wî ya li Pêtêrbûrgê enene bikin seba derbazkirina hevra xebirdana derheqa sitardarîya Împêratorîya Mezin da. Lê Pîter Êllow ne xwest bê Sitembolê.

Havîna sala 1914a, berî destpêbûna şerê hemcihanê yê pêşin û ketina Tirkîyê nava wî şerî da, gele herêmên Anatolîya Rohilatê da kurda şerê partîzanîyê dikirin, ziyana giran digîhandine esker û serokatîya tirkî. Ji bo nimûnê, devera Xerzan da Bişarê Çeto bi serfirazî şer dikir.

Kurda dîwan nas ne dikirin, xerc-xerac ne didan. Qumandarê xeffî siyarî elam kirin, ku kurd naxwezin eskerîyê da qulix bikin. Bi sîpartîna Enver qumandarê alaya 3a Izzet paşa destpê kir rutbê eskerîyê, xelat, nîşan, hedya-yên peretî dane serekên kurda, her tenê bona ewana bîn alaya Erzurumê da qulix bikin. Lê van mecala jî tu kar ne da.

Meha tebaxê sala 1914a, ango piştî destpêbûna şerê hemcihanê yê pêşin, çend navçeyên Anatolîya Rohilatê da, piranî li wilayeta Wanê, komîtêyên kurda pêşda hatin bona propagandakirina bîr-bawerîyên mîletîyê di nava kurda da û amadekirina tevrabûna yekgirtî. Wana bangî kurda dikirin, ku dema Tirkîya bikeve nava bloka dewletên navbendîyê, derbazî alîyê Rûsîyayê bibin.

Kurdîstana Îraqê da jî rewş gelekî sert bû. Paşî temirandina tevgera Barzanî, dîwanê zordarîya li ser qebîlên kurda da qewînkirinê, dîcedand hukumê axa û bega bide sistkirinê. Lê tu tişteki pak jê derneket. Hîsê netewî di nav kurdên Îraqê da pir bi hêz bû. Di vê yekê da keda kovara Hetawî kurd, ku li Sitembolê çap dibû û herwiha weşanên kurda yên mayîn, bangawazî û gazîyên din yên dijî hukumetê pir bûn. Hinek serekên mezin, di nav wan da serekê eşîra caf, ku dixwestin azaya kurda biparêzin, xwestin bikevine bin bandûra Îranê. Bi gotîna V. F. Mînskî, wana digot: Ji me ra sitardarekî (pitovan) usa pêwîst e, wek Rûsîya yê bona ermenîya. Navbenda tevgera kurda li Îraqê herêma Suleymanîyê bû, li ku piranîya serokatîyê û hemû esker û zabît esilê xwe va kurd bûn.

Destpêbûna erê hemcihanê hêvîke mezin

kire dilê kurdên Îranê û kurdên Anatolîyayê, ku ser wê bawerîyê bûn, ku zûtirekê wê ji zêrandina tirka rizgar bibin. Gorî wan malûmatîya, ku konsûlê rûsa yê li Soûcbûlakê serhing Îyas ji serokekî kurda yê li Banê sitendibûn, hemû eşîrên kurda li wilayetên Mûsilê û Bexdayê, ku li ser Quranê sond xwerine bi hev ra bibine yek, biryar kirine, dema dewletên Awropayê tevî şêr bibin, ala tevgerê bilind bikin bi wê hêvîyê, ku Rûsîyayê bi awakî surî daxaza wan ya bona serxwebûnê biparêze.

Serokatîya Tirkîyê hewil da pêşdaçûyîna tevgera kurda ya wî çaxî her tenê bi fêlbazîyên rûsa û karkirina wan ya surî va bide girêdanê. Rojnamên Almanîyayê eva gotina destxwe da qebûl kirin. Berlîner Tagebla nivîsî, ku Kurdistanê Tirkîyê da wê aşîtî tunebe, hetanî Ebdilrezaq, Simko û Ta wê bin andûra rûsa da li Farizistanê emelên xwe yê dijî Tirkîyê pêda bibin. Hemû dîtindara ew raya a anîne zimên, hetanî wan merîya jî ew fikir rexne kirin, yê ku bi çavê dijminayê li Rûsîyayê dinîhêrîn. Konsûlê Almanîyayê yê li Trabzonê Bergfeld nivîsî, ku merî nikare serva here (fêmbike), ku perê rûsa nava tevgera kurda da çi rol list, tevger, ku ne wek ya salên berê bû û qet pirtîkî jî ne dijî ermenîya bû, her tenê dijî hukumeta Tirkîyê bû.

Têkoşîna gelê kurda ya azadîyê salên berî şêr da diha gihîşt, ew piranî bi bîr-bawerîyên miletîyê va dihate ruhdarkirinê. Dijminaya berbi ermenîya, ku bi deha sala şerletanên tirk di nava kurda da pêşda anîbûn, kişîya ser plana dudu. Lê tevgera kurda ya miletîyê li Tirkîyê wek berê pîre-pîre bû (ji hev çû), ji ber ku ne tekîlîkirî bû: gelek cara kara hinek seroka ser kara miletîyê ra bû. Lê dîsa jî ewê derba here xedar gîhande hukumdariya tirka li Kurdistanê û alî diha kûrbûna krîza Împêratoriya Osmanîyê kir.

1. Xetera Tirkîyê-Almanîyayê ya here bi talûke bû bona berjewendîyên Rûsîyayê li bakur-roava Îranê, lê dewletên mayîn jî hewl didan hukumê rûsa bidne hilanînê. Xwesma mîssîyonêrên katolîk, piranîya wan yê fransî, ew yek bi aktîvî dikirin. Ji bo nimûnê, li Xosrovabadê wana nestorîyana û kurda berî qirika binecîyên xaçparêz didan. Di rûyê hewldanên bavên ziyareti da li der-dorê Xosrovabadê destbi terorê û zordestîyê bû (ASDR, fonda Balyozxane li Konstantînopolê, sal 1911-1913, dokument 3566, belge 49. Ji nivîsa vîsê-konsûlê li Xoyê

Preobrajenskî ya 9-ê çirîya pain sala 1911a). Heta hevalbendên Rûsîyayê yê nêzîk li Îranê - îngilîsa jî, xebata dijî Rûsîyayê ya pîre-pîrekirinê dikirin. Ji bo nimûnê: Filîpps Prays, ku ji leyborîsta endamê parlemenê bû û nûçegîhanê Mançester Gardîan bû, dn.

*2-Bêlçîkî di nav binecîya da ne bi dil dihatine qebûlîkirinê. Xebatkarê bacxana Îranê, Dyumeyê bêlçîkî û hevalên wî dewateke gund da kurdekî bêhurmet kiribûn û ji bo wê jî ew kesê biyanî hatibû kutinê. Derheqa vê yekê da vîsê-konsûlê Rûsîyayê li Soûcbûlakê Îyas nivîsîye, ku bêlçîkî binecîyên vira qet bendî tişteki naheşibînin, hîn bûne bi çavekî nimiz li wan dinîhêrin. Ew hemû esker û zabîtên ordîya Belçîkayê, ku li bacxanên Îranê kar dikin û hinek kes jî ser wê fikrê ne, ku ew casûsên me ne, bira ji bîr nekin, ku hêz û fîrsendên ku ew dikarin bi kar bînin jî carna wê alî wan nekin û eger ew, wek dibêjin, lingê xwe li guhê xwe xî, dîsa wê bersîva xwe bistînin. (ASDR, fonda Balyozxane li Konstantînopolê, sal 1912-1913, dokument 3500, belge 18. Ji nivîsa Îyas ya 3-ê çîleya paşin sala 1913a).. 2. V. F. Mînskî piştî girê wê yekê bû, ku konsûlxana Rûsîyayê li Îrana Bakur û Roava da bi her alî pêda here. Di nivîsa xwe ya Derheqa nûnertîya Rûsîyayê li bakurê Kurdistanê Farizistanê da ewî nivîsîye, ku tenê di rûyê tunebûna konsûlxana Rûsîyayê da ji tirka ra li hev tê di wê navçê da xudantîyê bikin. Eger li Soûcbûlakê konsûlê rûsa hebûya, - Mînskî dinivîse, - tirk wê nikaribûna ew zevî bikirana. Eger em li Kurdistanê Bakur bûna, - ew gotîna xwe berdewam dike, - me yê tu tiş unda nekira û wê ika tu kesî jî tunebûya, ku em ji bo karê dagîrkariyê hatine, û me yê ew rol bilîsta, çi ku li Seîstanê hindava îngilîsa da listin. Mînskî pêşnîyar dikir, ku guhdariya taybetî daynine li ser navbenda Kurdistanê Îranê, ji ber ku tirk, ku hewl didin wî perçeyî zevî bikin.

3. ...Pirsa kontrola li ser kurda û bikaranîna wan bona armancên sîyasî bona wan hemû dewleta gelekî giring e, yê ku berjewendîyên wan li Anatolîyayê û perça roava çiyayên Îranê da hene, - balyozê li Tehranê Sablîn nivîsîye (ASDR, fonda Kursîyê Farizistanê B, sal 1913, dokument 502, belge 21-22. Nama Sablîn ya ji bo Wezîreta Karên der ya 21-ê sibatê sala 1913a).

ADIM ADIM ÖZGÜRLÜĞE DOĞRU- 2

Hüseyin KIZILOCAK

EĞİTİM VE DİL

Daha öncede yazdığım gibi, halk Gröndlandca, yerel adıyla Kalaallisut dilini konuşuyor. Okuma yazma buraya ilk gelen misyonerlerce başlatılmış. Bir Alman misyoner Eskimocanın gramerini yazmış. Bu ilk gelenler İncil'i Eskimoca'ya çevirmişler ve böylece halka daha rahat ulaşacağını düşünmüşler. Böylece Eskimo dili yazılı bir dil haline gelmiş.

Halkın hepsi Hristiyan ve çok büyük bir kısmı Protestan. Kilise daha önce Danimarka kiliselerine bağlıymış. 1993'ten itibaren kendi bağımsız kiliselerini oluşturmuşlar.

Yeniden eğitime dönersek, Danimarkalılar tarafından oluşturulan okullarda sadece Danimarkaca eğitim yapılmış. Sadece ilkokullar oluşturulmuş ve bundan sonra okula devam edecek olan öğrenciler Danimarka'ya gönderilip, Danimarkalı ailelerin yanına yerleştirilmiş. Bu durum 1970'lere kadar devam etmiş.

1972'deki Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilgili olarak yapılan halk oylamasının başlattığı özgürlük rüzgarı eğitime de yansımış. Bu rüzgarın da etkisiyle kurulan bir komisyonun önerisi ile ilkokulda eğitim ilk üç yıl Gröndlandca olmuş ve daha sonra öğrenciler hem Gröndlandca hem de Danimarkaca eğitim görmeye başlamışlar. Bunun dışında Danimarkalıları için, sadece Danimarkaca eğitimin verildiği sınıflar oluşturulmuş.

Otonomi hakkının alınması ve yerel yönetimin oluşturulmasından sonra

okullar belediyelere devredilmiş ve dil tümüyle Gröndlandca olmuş. Danimarkaca ek bir ders olarak 3. sınıftan itibaren verilmeye başlanmış. Danimarkalıları için oluşturulan Danimarkaca eğitim yapılan sınıflar 1994-95 yılına kadar devam etmiş. Bundan sonra yerel parlamentonun kararı ile sadece Danimarkaca eğitim yapılan sınıflar kaldırılmış. Böylece Danimarkalı çocuklar da Gröndlandca öğrenmeye başlamışlar.

Ülkede herkesin okuma yazma bildiği söyleniyor. Elbette böylesine küçük bir toplumda bu zor olmasa gerek ama ülkenin büyük olması ve yerleşim yerlerinin birbirinden uzaklığı gözönüne alınırsa, bu eğitimin fazla yüksek seviyede olmadığı görülüyor. Zaten görüşmelerimizde de bu ortaya çıkıyor. Genellikle yüksek derecede eğitim gerektiren işlerin çok büyük bir kesiminde hala Danimarkalıları çalışıyor. Görüştüğümüz yetkililer de her defasında, toplumun kendi kendini idare edebilmesi için eğitim düzeyinin yükseltilmesinin gereğine değinmiyorlar.

Ülkede 9. sınıfa kadar eğitim zorunlu. Ondan sonra 2 ya da 3 yıllık eğitimde, liseye ve teknik okullara gitmek isteyenler ayrılıyor.

Ülkede teknik okullar, servis okulu, lise, sağlık ve hemşirelik okulu, bir de öğretmen okulu bulunuyor. Yeni bir üniversite kurulmuş ve bir dalda mühendislik eğitimi yapıyor.

Okulların hepsinde kendi anadillerinde öğrenim yapılıyor ama eğitim seviye-

si yükseldikçe, öğretmen yokluğu nedeniyle çok fazla sayıda ders Danimarkaca yapılıyor.

Belediye Başkanı'nın yanından ayrılıp dağın eteğindeki aşçılık ve servis okuluna gidiyoruz. Bizi Gröndlandlı kadın müdür karşılıyor. Bize okul hakkında bilgi verdikten sonra, bir öğle yemeği veriyorlar. Yemek salonuna giderken öğrencilerin yemek salonundan geçiyoruz. Çoğu Eskimo ama aralarında bir kaç sarı saçlı Danimarkalı da var.

Ortakda masanın üzeri öğrencilerin yaptıkları yemeklerle dolu. Onların geleneksel yemekleri ve elbette büyük bir kesimini balık oluşturuyor. Danimarkalı bir öğretmen gelip yemekleri tanıtıyor. Masada normal balık, fok balığı, balina eti ve derisi, koyun eti, kurutulmuş balık, avlanmış bizon öküzü ile geyik eti bulunuyor. Bazılarının tadına bakıyorum ama çok sert ve yağlı olduğunu söyledikleri çiğ fok balığı etine dokunmuyorum. Bizden sadece bir kişi yiyor. Eskiden bunu petrol gibi lamba yakmak için kullanmışlar.

Buradan çıkıp mezbahaya gidiyoruz. Burda sonbaharda 1500 geyik ve 22.000 kuzu kesildiğini söylüyorlar. Kesim zamanı 60 kişi ve diğer zamanlar ise 15 kişi çalışıyor. Güney Gröndland'da 250 kadar koyun çiftliği olduğunu söylüyorlar. Etin çok büyük bir kesimi ülkede tüketiliyor ve çok az bir kısmı ise ihraç ediliyor.

Bundan sonra Eskimo kürklerinin yapıldığı ve satıldığı yere gidiyoruz. Burda fok balığı derisinden kürk yapılıyor. Atölyede bir Danimarkalı ve görebildiğim kadarı ile 5 yerli kadın çalışıyor. Bize, kürkleri ihraç ettiklerini ama her yere yapamadıklarını anlatıyorlar. Green Peace'in fok balıklarının avlanmasına karşı başlattığı kampanya nedeniyle satışın çok sayıda ülkede yasaklandığını söylüyorlar. Green Peace'e kızıyorlar. Kendi geçimleri ve yiyecekleri için bu avı yapmak zorundalar ve Green Peace'nin insanlardan çok hayvanları korumalarına şaşıyorlar.

Ordan çıkıp bir yün atölyesi projesine

gidiyoruz. Burda Kürtlerin çok iyi bildikleri keçe yapılıyor. Bizde daha çok yere serilecek büyük keçeler yapılır, burda ise daha çok evde giyilecek ayakkabı yapılıyor ve altına da deri dikiliyor. Burda çalışan kadınlar zevkle yaptıklarını bize gösteriyorlar. Hava güneşli ve biz dışarı çıkıp kayaların üzerine oturuyoruz, onlar da geliyor ve sohbet ediyoruz.

Bugün son durağımız bir koyun çiftliği. Araba ile 5-10 dakika gidiyoruz ve dağın dibindeki çiftliğe geliyoruz. Çiftlik sahibi Danimarkaca konuşmuyor. Konuşması tercüme ediliyor. Yine merak ediyorum. Bize, çiftliğin yerel hükümetin desteği ile kurulduğunu söylüyor. Konuşmanın sonunda konu yine Amerikan üssüne geliyor. Amerikanın kira ödemesi gerektiğini söylüyor. Ordan ayrılırken, rehberimize niye çiftlik sahibinin Danimarkaca konuşmadığını soruyorum. İyi Danimarkaca bilmiyor, diyor ama ben daha çok konuşmak istemediği kanısındayım. Çünkü sorulan soruları çok iyi anlıyordu.

Ertesi gün erkenden kalkıp valizlerimizi alıyoruz ve tepenin başındaki helikopter alanına gidiyoruz. Burdan ilk indiğimiz havaalanına uçuyoruz. Pilotumuz, bizim dün konuştuğumuz Belediye Başkanı. Burda müzeyi geziyoruz ve 2-3 saat bizi başkent Nuuk'a götürecek uçağı bekliyoruz.

Nuuk'a indiğimizde şiddetli bir yağmur ve rüzgarla karşılaşyoruz. Aynı gün otobüsle şehirde bir tura çıkıyoruz. Yerel rehber şehir hakkında bilgi veriyor. Başkentin en büyük şehir olduğunu ve 15.000 kadar kişinin yaşadığını söylüyor. Diğerlerinden farklı, büyük bir modern şehir. Halkın fazla alkol kullandığını ve bunun nedeninin, 1960'larda köylerinden, balık fabrikalarına çalışmak için bir nevi zorla göç ettirilen avcının, yeni hayata alışamaması olduğunu açıklıyor. 1700'lerde buraya gelen ilk yabancının beraberinde bulaşıcı hastalıklar da getirdiğini ve halkın büyük bir kısmının o zaman öldüğünü söylüyor.

Burda da evler kayaların üzerine kurulmuş. Zaten kayalık olmayan, düz yer de

yok. Evler beton bir temel üzerine tahtadan yapılmış. Bu kadar taş varken ve ağaç yokken evlerin tahtadan yapılmasını merak edip soruyorum. Kayaların ve taşların çok sert olduğunu ve tahtanın diğer ülkelerden kolay taşınabilmesi nedeniyle, evlerin tahtadan yapıldığı söyleniyor.

Ertesi gün bir tekneyle balinaları görmeye gidiyoruz. Şansımız varmış, körfezden çıkar çıkmaz balinaların uzaktan su fışkırtıklarını ve kuyruklarını suya vuruşlarını görüyoruz. Hava rüzgarlı ve biraz soğuk. İçeri giriyoruz ve bizimle birlikte gelen Gröndland'ın petrol şirketi, Nunaoil (sahibi yerel hükümet. Zaten burda hemen her şeyin sahibi yerel hükümet) temsilcisi petrol bulma konusundaki çabalarını uzun uzun anlatıyor. Petrol olduğuna inandıklarını, pahalı olmasına rağmen buna devam edeceklerini söylüyor.

Daha sonra ICC (Inuit Circumpolar Conference), Pan-Eskimo Konferansı Örgütü'nün Başkanı Ağaluk Lynge sözü alıyor. Kendisine fazla zaman kalmadığından yakınıyor.

Ağaluk Lynge'nin söylediği önemli konulara girmeden önce, daha sonra kendi binalarını ziyaret ederek aldığım temel bilgileri aktarmak istiyorum.

Büroyu ziyaret ettiğimde öğle yemeği yiyorlardı. Başkan başka bir şehirden bir misafirinin geldiğini ve benim başka bir yönetim kurulu üyesi olan Hjalmar Dahl ile konuşmamı öneriyor ve ben de kabul ediyorum.

ICC 1977 de kurulmuş. Kuzey kutbunda, yani Gröndland, Alaska, Kanada ve Rusya'da yaşayan tüm Eskimoları temsil eden bir örgüt. 1977'de kurulmasına rağmen ancak tüm Eskimolarla ilişkiler 1980'de sağlanmış. Özellikle öne çıkması Birleşmiş Milletler'in 1947'den itibaren gelecek on yılı "Yerli Haklar Yılı" olarak kabul etmesi ile olmuş ve ICC Eskimoların örgütü olarak Birleşmiş Milletler tarafından resmen kabul görmüş. ICC Birleşmiş Milletler'in Yerli Halklar Komisyonu'nda yer alıyor. Komisyon 16 üyeden oluşuyor. Bun-

ların 8'i devletlerin tespit ettiği uzmanlar ve diğer 8'i ise sivil toplum örgütlerinin temsilcileri.

Bu aşamaya gelmeden önce, Birleşmiş Milletler 1982'de İnsan Hakları Komisyonu altında, yerli halkların durumunu araştırmak için bir komisyon kuruyor ve bu komisyonun önerisi ile Yerli Halklar On Yılı ilan ediliyor. ICC'nin belirttiğine göre eğer Amerika ve diğer ülkelere kalsa, böyle bir şeyin olması mümkün değil ama Danimarka ve diğer İskandinavya ülkelerinin desteği ile bu komisyon oluşuyor. ICC Birleşmiş Milletler'in Yerli Halklar Bölümüne bir sivil toplum örgütü olarak, devleti olmayan halklar adına üye olan çok az sayıda örgütten biri.

Hala yaşamakta olan Eskimoların toplam sayısı 152.000. O anlatırken kendi kendime hayıflanıyorum. 152.000 insanın Birleşmiş Milletlerce kabul gördüğünü ama 30-40 milyonluk Kürt halkının kabul görmediğini düşünüyorum.

Ben soruyorum. Peki herhangi bir halk (elbette aklımdan Kürtler geçiyor ve o da bunu tahmin ediyor) kendi hakları için başvurursa, ne yapması gerekir? O, bunu herkes yapabilir, diyor ve her halk Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Komisyonu'na başvurabilir ve onlar bunu değerlendirerek, cevap verirler diye devam ediyor. (Kürtlerin ICC'den öğrenecekleri çok şey var diye düşünüyorum). Kürtlerin de devleti olmayan yerli bir halk olduklarını ama Birleşmiş Milletlerce yerli bir halk olarak kabul edilmediklerini belirttiğimde, Birleşmiş Milletler devletleri arasında, hangi halkların yerli halk olduğu konusunda bir görüş birliğinin olmadığını söylüyor.

Bu komisyonun hem tek tek insanların hakları ve halkların kollektif hakları konusunda araştırma yaparak, sonuçlara vardığını açıklıyor. Yerli halklar komisyonunun 19 yıldır çalışma yaptığını ama hala bir sonuç deklarasyonu üzerinde anlaşamadığını, son olarak 2002 yılının mayıs ayında yapılacak bir konferansta bunu sonuca bağlayacaklarını belirtiyor.

Bu temel bilgilerden sonra tekrar tekne- de bizlerle konuşan ICC Başkanı'nın söylediklerine dönelim. Başkanın adı Danimarkaca veya hristiyan kökenli olmayan, asıl Eskimo adı. Buna nadir rastlanıyor ama şimdilerde popüler olduğu söyleniyor.

Başkan, Aqqaluk Lynge, sözlerine "dünyada 400 milyon devleti olmayan halk var. Bu halklar ile devleti olan halklar eşit haklara sahip değil. Bize azınlık diyorlar, biz azınlık değil, kendi ülkemizde çoğunluğuz" diye başlıyor ve kendilerinin de devleti olmayan halklardan biri olduklarını ve kendi hakları için mücadele ettiklerini söylüyor.

"Dünyada başka ülkeler silah zoruyla sömürgeleştirildi, bizim ülkemizi din ve alkolu kullanarak sömürgeleştirdiler" diyor.

Aynı günlerde Güney Afrika'da toplanan ırkçılık konferansına değinerek, Danimarka'nın kendilerinin bu konferansa katılma isteklerini desteklemediğini ve istemelelerine rağmen katılamadıklarını kızgınlıkla belirtiyor ve her tarafta ırkçılık var, bu problem Kopenhag'da da var, diyor.

Rusya'da yaşayan Eskimoların durumlarının kötü olduğunu, Eskimolar içinde durumu en iyi olanların ise Gröndland'da yaşayanlar olduğunu ama Gröndland'a yerlerinden 1953'te sürülen Thule halkının hala kendi bölgelerine geri dönme izni alamadıklarını, ülkelerinde askeri üs istemediklerini, kendilerinin hala bir halk olarak tanınmadıklarını, kendi topraklarına sahip olmadıklarını (Gröndland'a toprak alınıp satılamıyor ve toprak Danimarka Krallığının malı olarak kabul ediliyor) belirtiyor.

Gröndland'ın geleceği ile ilgili olarak, Gröndland'da dilin tümüyle Eskimoca olmasını, Eskimoların tümüne yayın yapacak bir satellit TV kurmak için çalışma yaptıklarını, ülkenin büyük bir kesimini doğal park yapmak istediklerini, tek gelirleri olan balıkçılığın yerini, petrol ve madenlerin alması için çalışacaklarını, kendi pasaportları ve tam bağımsızlık istediklerini söylüyor.

Bana öyle geliyor ki Lynge, Gröndlandlıların çoğunun dolaylı olarak dile getirdiği şeyleri açıkça dile getiriyor. Diğerleri şu an-

da Danimarka'dan gelen maddi yardımın kesilmesi halinde, ekonomik olarak kendi kendilerini idare edemeyeceklerinden korkuyorlar ve o nedenle direk bağımsızlıktan bahsetmiyorlar ama hepsinin konuşmalarında adım adım bağımsızlığa gitme istemi var.

Gröndlandlılar bağımsızlık istiyorlar da, Danimarkalılar silah zoruyla mı tutuyorlar? Hayır, hangi Danimarkalı ile konuşursan konuş, gerek politikaçılar, gerekse sıradan insanlar, Gröndland'ın ayrılmak istemesi halinde ayrılacaklarını söylüyorlar. Zaten kurulan bir komisyon bunun için çalışma yapıyor.

Aqqaluk Lynge konuşurken, ben Kürtlerin halini düşünüyorum ve onların Kürtlere göre ne kadar şanslı olduklarının farkında olmadıkları aklıma geliyor. Ama biraz şanslı olduklarını kabul ediyorlar. Bütün gezi boyunca konuştuklarımın çoğunluğu, eğer Danimarka'ya değil de başka bir ülkeye bağlı olsalardı belki de yok olmuş olacaklarını söylüyorlar. Buna rağmen kimileri Danimarka'ya kızmaktan kendini alamıyor.

Bu görüşmeden sonra tekne- geride geri dönüyor ve hapishanenin yolunu tutuyoruz. Burda hapishanenin Danimarkalı olan müdürü ile görüşüyoruz ve hapishaneyi geziyoruz. Hapishaneler de mahkemeler gibi hala Danimarka Adalet Bakanlığı'na bağlı. Burda kapalı cezaevi yok. Eskimoların eski geleneklerinde de mahkumlar hapse atılmamış ve kamu yararına belli işlerde çalıştırılmış. Bu günde böyle yapılıyor. Mahkumlar özel ya da resmi bir yerde çalışıyorlar, para da kazanıyorlar ve akşam hapishaneye dönüyorlar. Sadece yatacakları zaman kapıları kitleniyor onun dışında serbestçe dolaşıyorlar. Mahkumlarda da kendi odalarının anahtarları var ve isterlerse içeri girdiklerinde veya yattıklarında kendi odalarını içerden kitleyebiliyorlar. Sadece kontrol edilemeyenler Danimarka'daki hapishanelere gönderiliyor.

Gene bizimkilerle karşılaştırıyorum ve bunların hapiste değil, otelde kaldıklarını düşünüyorum ama inanmak da zor geliyor. Hapis olur da, işkence olmaz mı, bunlar bizim gözümüzü boyuyor, diyorum kendi

kendime. Sorularımız üzerine, müdür, onların zamanında hapishaneye dönüp dönmelerinin ve iş yerindeki çalışmalarının önemli olduğunu ve amacın bunları topluma yeniden kazandırmak olduğunu söylüyor. Danimarkalı müdürü ve bizim işkencecileri karşılaştırıyorum. Mahkumlarla bir arkadaş gibi konuşuyor. Hapishanenin hemen hemen her tarafını geziyoruz ve gardiyanlarla mahkumların arkadaş gibi olduklarını görüyorum da, biraz inanıyorum. Ama içimdeki kuşkuyu atamıyorum.

Akşam, Doğal Kaynaklar Müdürlüğüne gidiyoruz ve bize uzun uzun su satma, petrol arama ve bulunan altın madeninin çıkarılmasından bahsediyor. Bulunan altın madeninin zengin ama küçük olduğunu ama toprak yapısı nedeniyle çıkarmanın güç olduğunu söylüyor. Gröndlan'da maden bulunması için halka broşürler dağıttıklarını anlatıyor.

Akşam bir bara gidiyoruz. Alkol kullanımı çok yaygın. Bar da iki tane çok büyük salon var ve tıklım tıklım dolu. Ay başı ve bugün maaş almışlar. Rehberimiz, parayı aldıkları gün çok kişinin içtiğini ve ertesi gün işe gidemediğini söylüyor. Bunu daha önce başkaları da söylemişti. Bu bar hem Danimarkalıların hem de Eskimoların geldiği bir bar. Bazı barların sadece Eskimolara ait olduğunu ve Danimarkalıların oralara girmediklerini söylüyorlar. Ertesi gün böyle birine girip çıkıyorum, bana bakıyorlar ama bir şey söylemiyorlar.

Ertesi gün Başbakanla sabah kahvaltısında buluşacağız. Başbakanla görüşmemizi anlatmadan önce yerel politika, parlamento ve yerel hükümet konusunda bazı bilgileri aktarmak istiyorum.

OTONOMİNİN DEVLET YAPISI

1979'da otonomi hakkının alınmasından sonra 4 parti seçime girmiş. Bunlardan Siumut (Sosyal demokrat Parti) oyların %47'sini, Atassut (Sağ Parti) oyların %41'ini almış ve Sosyal Demokratlar hükümeti kurmuşlar.

1983 seçimlerinde Inuit Ataqatigiit (Sosyalist Parti) parlamento'ya giriyor ve bu dö-

nemden sonra, bir dönem hariç Sosyal demokratlar ile Sosyalistler koalisyon oluşturuyorlar. En son 1999 seçimlerinde, Sosyaldemokratlar (Siumut) 12, Sosyalistler (Inuit Ataqatigiit) 7, Sağ Parti (Atassut) 7, her görüşten protestocuların oluşturduğu Kandidatforbundt 4 ve bağımsızlar bir milletvekili çıkarıyorlar. Yerel Parlamente'nin toplam 31 milletvekili var. Danimarka Parlamentosu seçimlerinde de burda 2 milletvekili seçiliyor. Şu anda yine sosyal demokratlarla sosyalistlerin koalisyonu hükümette.

Ülkede başbakanın yanısıra 6 da bakan var. Yerel Parlamente yalnızca bahar ve sonbahar aylarında 2 aylık bir süre için toplanıyor. Geri kalan zamanda herkes kendi işi ile uğraşıyor.

Burda Danimarka hükümetini Krallık Ombudsmand'ı dedikleri bir kişi temsil ediyor. Bu kişi yerel parlamente'nin kararlarını ve diğer gelişmeleri Danimarka'ya bildiriyor. Danimarka Parlamentosu'nun çıkardığı kanunlar burda da geçerli, ancak Danimarka'da çıkarılan çok sayıda kanunun sonunda, "bu kanun Gröndland'a geçerli değildir" ifadesi yer alıyor. Adalet ve polisi de Gröndland'a devretmek için 4-5 yıl önce bir komisyon oluşturulmuş ama ilginçtir, bu komisyon hala bir sonuca ulaşmamış.

Yerel Parlamente 1999 yılı sonunda, tam bağımsızlık için hazırlıklar yapmak üzere bir komisyon kurmuş ve bu komisyon çalışmalarına devam ediyor. Ayrıca daha önce de belirttiğim gibi, Gröndland, Danimarka ve Gröndland'ın eşit haklara sahip olduğu bir ortaklık, yani bizim bildiğimiz eşit haklara sahip devletlerin oluşturduğu bir federasyon öneriyor.

Ülkenin kendi bayrağı, ulusal marşı ve ulusal günü var. Ulusal gün gene biraz Kürtle-rinkine benziyor. Bunlarınki 21 haziran, en uzun gün, yani güneşin batmadığı ve toprağı ısıtmaya başladığı gün. Bayrak ise beyaz ve kırmızı. Beyaz buzu, kırmızı ise güneşi temsil ediyor.

Ertesi gün Başbakanlık konutuna gidiyoruz. Tarihi bir bina. Şu andaki Başbakan Jonathan Motzfeldt burda oturmuyor. Rehberimiz, Başbakan'ın burda hortlaklar olduğuna inandığını ve bu nedenle burda oturmadığını söylüyor. Hepimizin dudaklarında bir gülüm-

seme beliriyor ama hiç birimiz bir şey söylemiyoruz.

Derken Başbakan geliyor ve kahvaltıya oturuyoruz. Biraz sohbetten sonra, Otonominin tarihini anlatıyor. 22 yıldır kendi yönetimlerinin olduğunu, adalet alanının alınması için de son 5 yıldır çalıştıklarını, dış işleri ve güvenlik alanlarında ise ortak çalışma kararı aldıklarını söylüyor. Avrupa Birliği ile ilişkilerine değiniyor ve ortaklık antlaşması imzalamak istediklerini söylüyor. Altın madeninin gelecek yıl çıkarılmaya çalışılacağını ve petrol bulmak umudunda olduklarını belirtiyor. Maden ve petrolden gelecek gelirin ilk 500 milyonunun Danimarka ile bölüşüleceğini ve ondan sonrası için pazarlık yapacaklarını, ifade ediyor. Elektrik için baraj yapmaya başladıklarını ve su satma projesinden bahsediyor.

Amerikan'ın Gröndland'daki üslerine füze savunma sistemi yerleştirilmesi konusunda fazla bir şey söylemek istemiyor ve dış ilişkilerin asıl olarak Danimarka tarafından yönetildiğini söylüyor. Bunun üzerine, kendi ülkeleri olduğunu başkalarının kendi ülkeleri hakkında karar vermesinin kendilerini rahatsız edip etmediğini soruyorum. Konuyla ilişkin Danimarka ve USA karar vereceklerini ama Danimarka'nın karar mekanizmasında kendilerinin de söz sahibi olduğunu söylüyor.

Kendisinin ülke yönetiminin ve balık fabrikalarının kapatılması nedeniyle eleştirildiği söylenince, "evet bazıları bana diktatör diyor, ben uzun süredir ülke yönetimindeyim ama diktatör değilim" diye cevaplıyor. Biz Gröndland'dan ayrıldıktan bir hafta sonra, partisinin kongresinde, parti başkanlığını kaybediyor.

Burda çıktuktan sonra diğerleri binlerce yıllık mumyaları görmek için müzeye gidiyorlar. Ben ve İsveçli gazeteci bir ilkokula gidiyoruz. Gazetelerde bir Danimarkalının, sadece Danimarkalılar için oluşturulan sınıfların yeniden oluşturulmasını istediğini okuyoruz ve bu büyük bir tartışma yaratmış durumda. Durmadan yağmur yağıyor ve biz yolda durup yağmurluklarımızı giyiyoruz. Okul, her yerdeki okulun aynısı. İki katlı bir bina. Bahçede fazla kimse yok. Biz müdür yardımcısı ile görüşeceğiz. Her yerde üst düzeydeki yöneticilerin Danimarkalı olduğunu gördüğümünden, müdür yardımcısının da Danimarkalı olacağını

düşünüyorum. Düşüncemde yanılmıyorum, o da Danimarkalı.

Okulda genel olarak eğitimin Gröndlandca yapıldığını ama bu dili bilmeyen Danimarkalılar ve Eskimoların entegrasyon sınıflarına gittiklerini, Eskimoca bilmiyen çocukların kısa sürede öğrendiklerini, problemin çocuklar değil, kimi aileler olduğunu söylüyor. Sıkıntıların Eskimoca bilen öğretmen bulmak olduğunu ve bu nedenle kimi derslerin Danimarkaca olduğunu ve öğrencilerin iki dili de öğrendiğini ifade ediyor.

Eskiden Gröndlandlıların çocuklarını Danimarkacaya göndermek istediklerini ama şimdi bunun değiştiğini ve herkesin Gröndlandcaya göndermek istediğini söylüyor. Bunu bir ara bu şehirde aramıza katılan turist koordinatörüne soruyorum. O, kendisinin fazla Eskimoca bilmediğini, başkentte bir sıkıntı çekmediğini ama başka yerlerde sıkıntı çektiğini söylüyor. Eskiden insanların Danimarkaca öğrenmeye çalıştıklarını ama şimdi Eskimoca bilmiyen Gröndlandlıların ayıplandığından bahsediyor. Daha sonra sınıfları ziyaret ediyoruz. Bize şarkı söylüyorlar. Arkadaşım radyo programı yapmak için sesleri teybe alıyor. Çocuklar televizyona çıkıp çıkmayacaklarını soruyorlar.

Burda çıktuktan sonra öğle yemeği için küçük bir yere giriyoruz. Burda Eskimolardan

Biri ile konuşuyorum. Bağımsızlık istiyoruz ve Amerikan üssü istemiyoruz diyor.

Ateşli konuşan genç bir kadın. Başkaları da dinliyor ve kafalarını evet anlamında sallıyorlar. Peki Amerikalılar misil savunma sistemlerini ülkenize yerleştirirlerse ne yaparsınız, diye soruyorum. Ellerini yana açıyor ve bilmem, diyor.

Burda hiç bir şiddet kullanmadan ve kullanmayı düşünmeden özgürlük isteğini görüyordum. Ayrıca bu büyük ülkenin bu küçük halkının zaten başka bir şey de yapamayacağını farkediyorum. İstemekten başka ne yapabilirler ki. Bizim gibi katliam görselerdi, dünya yüzünden yok olup gideceklerdi.

Daha sonra devlet denetimindeki ticaret şirketine, gemi taşımacılığı şirketine ve sendikaya gidiyoruz. Sendika başkanı da Danimarkalılara verilen yüksek ücretten ve yerel hükümetin balık fabrikalarını kapatma isteğinden

şikayet ediyor. "Danimarka bize senede 2,6 milyar yardım ediyor ve onu ücret şeklinde geri alıyor" diyor. "Biz kendi kendimize yetmeyi öğrenmeliyiz, Danimarka yardımı kesilmelidir" diyor. Başbakanla aynı partiden ve Başbakanı çok ağır bir şekilde eleştiriyor. Gröndland'a her türlü silah yerleştirilmesine karşı çıkıyor ve kendilerinin hala 1950'lerde Danimarka ile Amerika arasında yapılan antlaşmayı görmediklerini, kendilerine gösterilmediğini söylüyor.

Amerikan üssünün bulunduğu Thule'dan halkın ancak izinle çıkabildiğini ve oraya akrabalarını ziyarete gideceklerin izin almak zorunda kaldıklarını ve bunun kabul edilemez olduğunu hırsıyla belirtiyor. Bir kaç Danimarkalının kendi çocukları için özel Danimarkaca istediklerini, "buraya geleceklerse, bizim dilimizi de öğrenmeleri gerekir" diyor. Özelleştirmeyi eleştiriyor ve kendileri gibi bir toplumun özelleştirmeyi kaldıramayacağını, ifade ediyor.

Ordan çıkıp İşveren Örgütüne gidiyoruz. Onlar da hükümeti özelleştirme yapmamakla suçluyorlar. Her şeyin devlet desteği ile yürümeceğini, sermayenin Gröndland'tan kaçtığını belirtiyorlar. Onlar da sendika başkanı gibi, eğitime önem verilmesini istiyorlar.

Bugünkü son durağımız ve başkentteki son ziyaretimiz hastahane. Burda da doktor yokluktan ve özellikle eğitim görmüş Eskimo doktorun azlığından şikayet ediliyor. Elbette bizi karşılayan başhekim ve başhemşire de Danimarkalı. Burdan akşam yemeğine gidiyoruz ve burda ilk kez kutup ayısı eti yiyoruz. Nadir bulunan etlerden biri ve çok pahalı.

Ertesi gün tekrar havaalanına gidip, bir saatlik bir süre uçarak dünyanın en kuzey paralelinin kuzeyindeki Sisimiut'a varıyoruz. 5.400 kişilik nüfusu ile ülkenin ikinci büyük şehri. Anlamı "tilki yuvasında yaşayanlar." Burası tepelerin, dağların üzerine kurulmuş. En düz alan havaalanının kısa pisti. Burda ve başkentte, daha kuzeyde olmalarına rağmen buzdağları yok. Soruyorum, burda buzlar çok içlerde ve o nedenle iç buzlardan kopup denize ulaşan buzdağları yok, deniyor.

Denizcilerin Evi'ne yerleşiyoruz. Her taraftan köpek havlamaları geliyor. Bunlar kızığa koşulan köpekler. Buranın güneyinde köpek ve köpek kızığı yasak. Kar olmadığından

kızığa da binemeyeceğiz.

Biraz aşağı limana inince, devlet dükkanına giriyoruz. Burda elbiseden yiyeceğe, silah-tan mufak eşyasına kadar her şey satılıyor. Hemen yanındaki el işi atölyesine gidiyoruz. Burda boynuz, kemik ve taştan Eskimo figürleri yapılıyor.

Burda da iki gün kalıyoruz. Birinci gün Belediyeyi ve Teknik Okulu ziyaret ediyoruz. Teknik Okulda oluşturulan ilk mühendislik eğitimi hakkında bilgi alıyoruz. Akşam Eskimo dilinde kaset ve CD çıkaran birinin evine gidiyoruz ve Eskimo müziği hakkında bilgi alıyoruz. Müziği, Kürtlerin müziği gibi uzun hava ve çok acıklı bir müzik.

Elbette son zamanlarda eski ile yeninin karışımı değişik müzik türleri de yapılıyor. Daha sonra müzeyi ziyaret ediyoruz. Eskimoların eski evleri şeklinde düzenlenmiş bir bölümde oturup çay, kahve içiyoruz ve bir etnologdan, Eskimoların ataları üzerine ilginç hikayeler dinliyoruz.

Ertesi gün hava güneşli ve biz öğleden önce dil okulunu, balık fabrikasını, ticaret merkezini ziyaret ediyoruz. Öğleden sonra bir motorla boşaltılmış bir köyü ziyaret ediyoruz. Balıkçılar, ki kendilerine avcılar diyorlar, köylerinden ayrılmak istememiş ama ihtiyaçlarını karşıladıkları devlet dükkanları kapatılınca, göç etmek zorunda kalmışlar. Şimdi okullar için kamp yeri olarak kullanılıyor. Dönerken Fok balıkları görüyoruz. Tabii yetişemiyoruz. Sadece uzaktan görüyoruz.

Akşam veda yemeğine gidiyoruz. Denizci evine döndüğümüzde, biri kuzey ışığı diyor ve hepimiz göğe bakıyoruz. Gece karanlık ama gökyüzünün orta yerinde birden bire ortaya çıkan ve kaybolan ışık pırıltıları görüyoruz. Kuzey ışığını görüyoruz ama geceyarısı güneşini göremiyoruz. "Zamanı değil" diyorlar.

Ertesi günü önce 8-9 kişilik bir uçakla asıl havaalanına geliyoruz. Hava güneşli ve biz diğer uçağı beklerken dışarda güneşleniyoruz. Burda, havaalanlarının etrafında büyük binalar, büyük duvarlar yok. Daha sonra ordan da Kopenhag'a dönüyoruz.

İşte adım adım özgürlüğe giden bir halkın hikayesi ve duyguları. Ne diyeyim, bu büyük ülkenin az sayıda insanını kışkırdım desem yalan olmaz.

DENG Yayınları

Fiyat Listesi

1	Diwana Yekan - Diwana Duduyan - Sewra Azadi/	Cigerxwin	6.250.000	Tükendi
2	Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer - 5. baskı	Kamuran Ali Bedirxan	2.750.000	
3	Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan - Cilt I	Kemal Burkay	6.250.000	Toplatıldı
4	Ferheng /sözlük - Kürtçe/ Türkçe 2. baskı	D. İzoli	16.000.000	
5	Ferheng / sözlük - Zazaca / Türkçe	Malmisanij	5.000.000	
6	Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi	Rohat	3.250.000	
7	Dawiya Dehaq (Tiyatro oyunu)	Kemal Burkay	1.000.000	
8	Kürtler (Sosyolojik ve Tarihî İncileme-Cilt I-II) -5.Baskı-	Bazil Nikitin	9.000.000	
9	Kird, Kirmanc, Dımili veya Zaza Kürtleri	Malmisanij	1.000.000	Toplatıldı
10	Yakılan Şiirin Türküsü	Kemal Burkay	3.000.000	Tükendi
11	Azadi û Jiyan / Özgürlük ve Yaşam	Kemal Burkay	3.750.000	
12	Diwana Sîsêyan - Diwana Çaran	Cigerxwin	6.250.000	Toplatıldı
13	Dersên Zmanê Kurdi - 5. baskı	Baran	3.000.000	
14	Em Bîwîsîn	-	1.500.000	
15	Em Bîwîsîn 1	-	1.500.000	
16	Em Bîwîsîn 2	-	1.500.000	
17	Jiyana Bextewar	Ereb Şemo	3.250.000	
18	Şîvanê Kurd	Ereb Şemo	2.750.000	
19	Alevilik, Kurmancî-Kirmanckî (Zazakî) ve Dersim...	Munzur Çem	1.000.000	Toplatıldı
20	Kürt Sorunu Barış ve Demokrasi	Ali Dicleli	3.250.000	Toplatıldı
21	Kürtler (Tarih, Kültür ve Yaşam Mücadelesi)	Zuhdi El Dahoodi	2.750.000	
22	Bêrf Fêdî Dike (Şiêr / Şiir)	Kemal Burkay	3.000.000	Tükendi
23	Gula Çile	Ferhad Can	3.250.000	
24	Saçme Yazılar 1	Kemal Burkay	5.000.000	Toplatıldı
25	Saçme Yazılar 2	Kemal Burkay	5.000.000	
26	Gülümse Ey Dersim - Cilt I (Roman)	Munzur Çem	5.000.000	Toplatıldı
27	PSK 3. ve 4. Kongre Belgeleri	-	1.000.000	Toplatıldı
28	Mem û Zîn (Çev: M. Emin Bozarslan)	Ehmedê Xani	10.500.000	Toplatıldı
29	Kadın Sorunu (Broşür)	Kemal Burkay	1.000.000	Toplatıldı
30	Sendikal Hareketler (Broşür)	İbrahim Metin	1.000.000	Toplatıldı
31	Gençlik Sorunu (Broşür)	Celal Özgür	1.000.000	Toplatıldı
32	Hükümlü Yazılar	İbrahim Aksoy	3.750.000	
33	Evdalê Zeynikê	Ahmet Aras	3.750.000	
34	Çarin (Rubailer)	Kemal Burkay	3.750.000	Toplatıldı
35	Dîn ve Siyaset (Broşür)	Kemal Burkay	1.000.000	Toplatıldı
36	Idyomên Kurdi	Ahmet Cengiz Çamlıbel	3.750.000	
37	Biraninêd Mîn	Ahmedê Mirazi	3.750.000	
38	Ayak Topunun Sultanlığı Türkçe / Kürtçe	Cemali	5.000.000	
39	Diwana Pêncan - Diwana Şeşan	Cigerxwin	6.250.000	
40	Gülümse Ey Dersim - Cilt II (Roman)	Munzur Çem	5.000.000	
41	Can Taşır Dicle (Şiir)	Kemal Burkay	3.000.000	
42	Şerefname - Kürt Tarihi / Türkçe Çev: M. Emin Bozarslan)	Şeref Xan	10.500.000	
43	Mîr Zoro	M. Emin Bozarslan	3.750.000	
44	Kaçıka Darin	M. Emin Bozarslan	5.600.000	
45	Kaçıka Qırşîroş	M. Emin Bozarslan	5.600.000	
46	Diwana Heftan-Diwana Heştan -Hevi-Aştî	Cigerxwin	9.000.000	
47	Federal Çözüm/Belçika-İspanya-Türkiye	Nuh Ateş	2.000.000	Toplatıldı
48	Gurê Bîlûrvan	M. Emin Bozarslan	5.600.000	
49	Dîrhezar	M. Emin Bozarslan	5.600.000	
50	İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler (çev.M.Emin Bozarslan)	Şemseddin Sami	8.000.000	Toplatıldı
51	Kervan Yürüyor /Anılar	Yılmaz Çamlıbel	8.000.000	
52	Bêdeng Mane Zozanên Kurdan	Fatma Bozarslan	2.000.000	
53	Gulê û Sîno	M. Emin Bozarslan	5.600.000	